

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

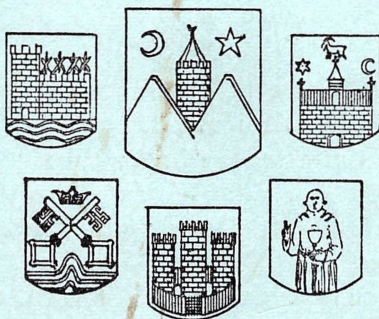
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

AARBOG 1960

NY RÆKKE . BIND 5
HEFTE 4

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

der er stiftet 1912, har som formål at vække og nære den historiske interesse i amtet og fremme studiet af dets historie

- a) ved udgivelse af en årbog og eventuelt andre skrifter med emne fra amtets historie,
- b) ved afholdelse af møder med foredrag, fortrinsvis om lokalhistoriske emner, og af udflugter til historisk interessante steder, såvel inden for amtet som i andre dele af landet,
- c) ved afholdelse af studiekredse, aftenhøjskole, hjemstavnssaftener o. l. med emne fra amtets historie,
- d) ved indsamling af historiske oplysninger om steder og personer i amtet.

Samfundets styrelse består for tiden (1961) af sparekassekasserer E. Andersen, Herlufsholm, (kasserer), pastor J. L. Frederiksen, Stege, overlærer Harry Hansen, Præstø, godsejer, cand. jur. J. J. Jermiin, Store Heddinge, lektor F. Michelsen, Næstved, (formand), overlærer Øjv. Odderskov, Værløse, Fakse, amtsskolekonsulent J. Inge-mann Petersen, Glumsø (næstformand og sekretær), gård-ejer Alb. Schiøler, Toksværd, og dommer T. Worsaae, Vordingborg. — Redaktionsudvalget består af formanden, J. L. Frederiksen, J. J. Jermiin og Øjv. Odderskov.

Indmeldelser til Historisk Samfund modtages af styrelsens medlemmer. Kontingentet, for tiden kr. 8,30 årligt, indsendes efter modtagelse af årbogen.

Om ældre årgange af samfundets årbøger m. v. se omslagets 3. side.

Årbog 1961 udsendes gratis til medlemmerne.

OMKRING „VENLIGHEDEN”

GRUNDTVIGS SOMMERHUS PÅ RØNNEBÆKSHOLM

Af *Anders Bæksted*.

LÆSERE af rubrikken *Indenlandske Efterretninger* i *Næstved Avis* eller *Præstøe Amts- og Avertissements-tidende* modtog torsdagen den 30. oktober 1851 følgende oplysning:

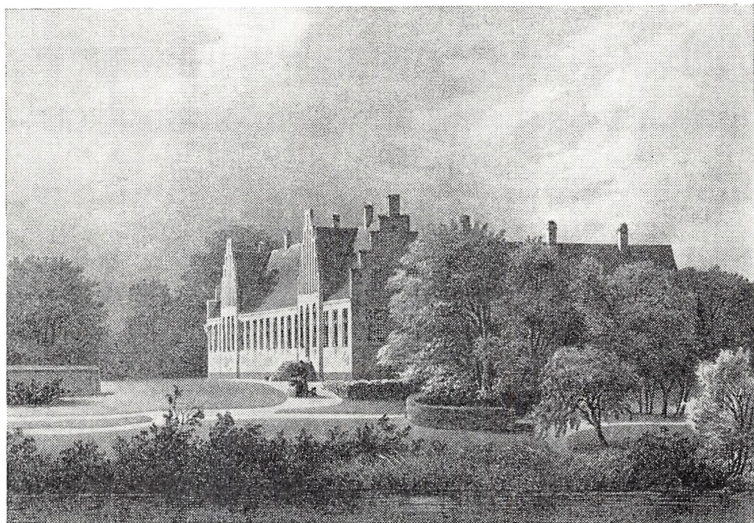
Kopulerede den 24 October i Kjøbenhavn: Pastor, Rigsdagsmand Niels Frederik Severin Grundtvig og Enke efter Godseier Toft til Rønnebeksholm, fød de Carlsen.

Samme meddelelse blev bragt i andre blade¹, den har uden tvivl forarget mange og undret flere. Thi Grundtvig gik nu i sit 69. år. Og det var lidet mere end tre fjerdingår siden, hans første hustru, Lise (Elisabeth Christina Margaretha) Blicher var død, hans trofaste støtte i 32 års fattigt ægteskab, moder til hans tre voxne børn: Johan og Svend, der begge havde deltaget som frivillige i treårskrigen, og hans højtelskede datter Meta, der var blevet gift i 1847.

Man kaldte ham: gamle Grundtvig². Men trods alderen, trods de hvide hår og de manglende tænder var det for resten tydeligt nok, at han var en mand, der endnu stod i sin fulde kraft, helt usvækket af de mange år. Som lang indledning til en ganske kort, kritisk og skeptisk vurdering af hans betydning som politiker er der

tegnet et detailleret billede af ham i Morgenpostens omfattende artikelserie Tidens Speil, Portrætgalleri fra Folketinget, tegnet med Pen og Blæk. I avisen for 28. maj 1851 læser man:

Pastor Grundtvig er en af de Rigsdagsmænd, som mest fængsler Interessen i Tinget, en Interesse, han dog

Rønnebæksholm. Efter litografi 1847.

mere har bragt med sig ude fra ind i Tinget, end hvervet derinde. Det er en Mand af Middelhøide, som holder sig meget rank, uagtet han næsten er halvfierdsindstyre Aar. Hans Pande er høi og af en smuk Form, og med en stærk Fylde af hvide Lokker i Tindingerne; Øinene er lyse og klare, med et fremtrædende Udtryk af Ro og Bestemthed, som dog ikke forhindrer dem i at funkle og glimre, naar en munter Tanke gaaer igiennem hans Hoved, og det er Noget, som slet ikke hører til Siel-denhederne; Næsen er noget kroget, som hos de fleste gamle Mænd noget dominerende; og Læberne smalle og elastiske. Naar han er rolig, har Ansigtet et Udtryk af blid Tænksomhed, men saasart han taler, eller hans Fø-

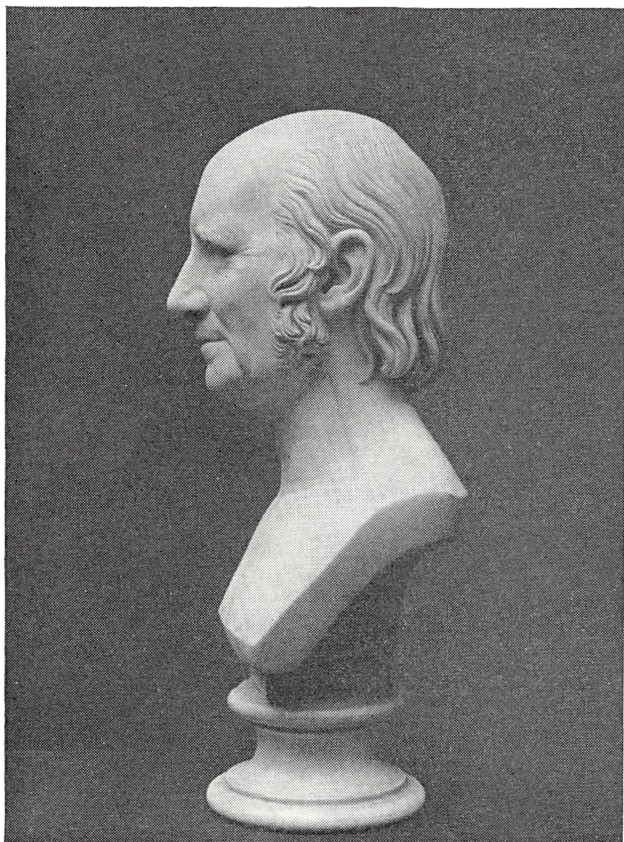
lelser paa anden Maade sættes i Bevægelse, vexler Udtrykket ofte og hurtigt Karakter; snart hæver Panden sig, Øinene træder skarpere frem, Læberne slutter sig tæt sammen og det hele Ansigt udtaler Alvor og Kraft; men pludselig begynder Trækkene at spille og runde sig, Mundvigerne bøier sig nedad med et spydigt Smil, Øinene synker lidt tilbage og funkler, og man synes at kunne see en Vittighed eller en ironisk Bemærkning brænde ham paa Læberne; dog ogsaa dette Udtryk er flygtigt og kan i et utroligt kort Minut ombyttes med et, der udtaler den dybeste Følelse, den varmeste Begeistring, og i saadanne Øieblikke bliver hans Ansigt ophøiet skønt. Det samme vexlende Udtryk gjør sig ogsaa giældende i hans Foredrag. — Naar han ikke taler, beskæftiger han sig i Tinget sædvanlig med langsom at gaae frem og tilbage paa Gulvet foran det Bord, hvorved han har Plads, med begge Hænderne fordybet i Frakkelommerne, og sit eget Jeg fordybet i Tanker, dog uden at hans Opmærksomhed viger fra Talerne, hvilket tydeligt kan sees deraf, at han hver andet Øieblik standser, løfter Hovedet lidt i Veiret og forstyrrer den som har Ordet ved at kaste en lille spydig Bemærkning ind i hans Foredrag, Bemærkninger, som undertiden kun bestaaer af et eneste Ord, men som netop da er det allerspidseste. Denne Fremgangsmaade synes at være en sand Lidenskab hos ham, og saa fremherskende, at den ofte aftvinger Formandens Klokke en Klagelyd. —

Da han første Gang tog Ordet i Tinget, den 8de November 1848, yttrede han, at hans maaske i yngre Dage overdrevne Lyst til at øve sine Talegaver, var forlænge siden tabt tilligemed Tænderne. Var der nogen Sandhed i denne Yttring, og derom bør man ikke tvivle, saa maa Pastor Grundtvig bestemt have faaet sine Tænder igien — enkelte Angreb paa Ministrene vidner virkelig ogsaa om, at han endnu kan bide fra sig — thi Lysten til at øve sine Talegaver er vendt tilbage hos ham, og det i den Grad, at uagtet han ofte hentyder til, hvorliden Vægt hans Stemme har i Tinget, han dog ytrer sig over enhver

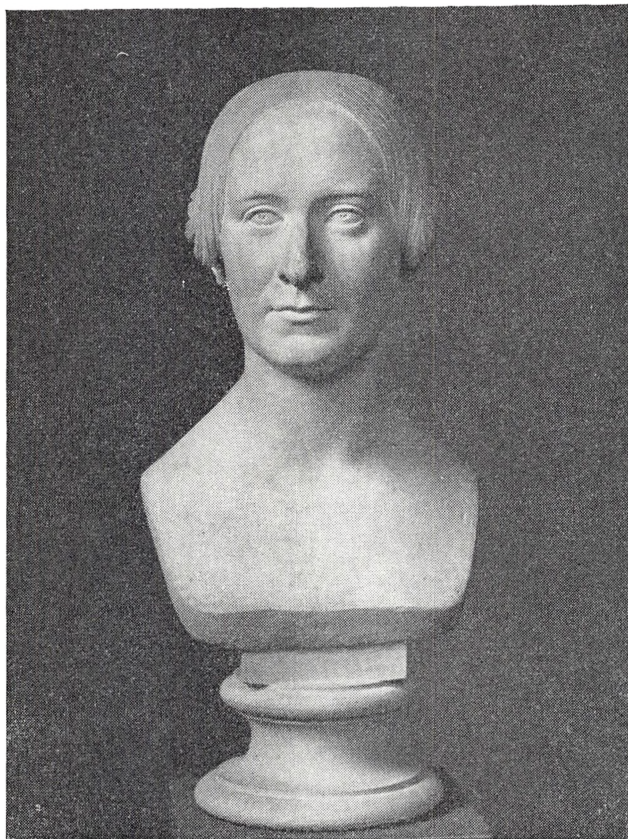
H. V. Bissen: Ane Marie Elise Grundtvig.
Buste 1853, Statens Museum f. Kunst.

foreliggende Sag, sædvanlig saa ofte, som det efter Forretningsordenen („Snørlivet med de 32 Fiskeben“, som han kalder det) er ham tilladt, og undertiden endnu oftere, naar Formanden ikke passer paa ham. At han ikke desto mindre altid høres med stor og almindelig Interesse, maa være et smigrende Vidnesbyrd om hans Veltalenhed. — Naar han tager Ordet, saa stikker *P r æ s t e n* endnu bestandig saameget igiennem *R i g s d a g s m a n d e n*, at han giver de Tilstedeværende den behørige Tid til at rømme

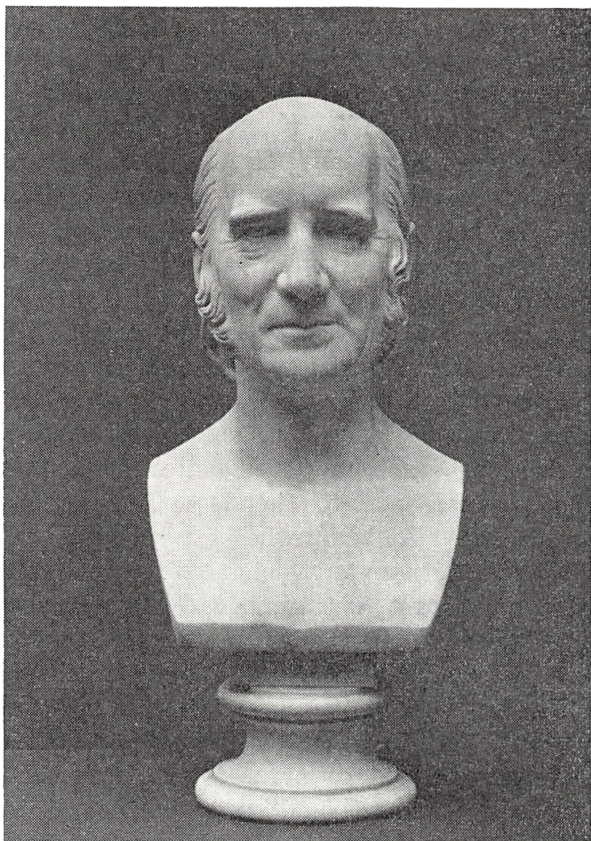

*H. V. Bissen: Nikolai Frederik Severin Grundtvig.
Buste 1848, Statens Museum f. Kunst.*

sig, snyde Næsen o. s. v., og først naar der er aldeles stille, og en saadan Stilhed indtræder altid, naar han skal tale, begynder han sit Foredrag, som oftest med en meget bidende Bemærkning. Hans Stemme er klar og smuk, og ligesaa bevægelig som hans Tankegang eller hans Ansigtsmuskler; snart er den skarp og bestemt og Vittigheder og Sarkasmer strømmer ud over den ulykkelige Forsamling, saa bliver den rolig og langsommere og Alvoren præger sig i hvert enkelt Ord, indtil en blidere Følelse

gør sig giældende, thi saa bliver Stemmen saa blød, saa gribende, de yndigste Billeder stilles for Øiet, de lønligste Strengte i det menneskelige Hierte berøres og kun den aldeles Forhærdede eller Sløve vil formaae at høre ham uden at røres. — Og dog, om hans Foredrag end griber aldrig saa dybt, saa er Indtrykket strax bortflygtet saasnart han tier; thi der gaaer noget Upraktisk igiennem det, noget Idealsk, som absolut maa forvises, hvor det gielder Lovgivningsarbeider. — Som gammel Frihedskæmper hører han naturligvis saa ganske til Reformvennerne, at han næsten iler forud for dem, hvad der vel

heller ikke bidrager til at give ham Vægt i Tinget, hvor snart de, som kommer bagefter, synes at skulle faae Overvægt. —

Med dette billede som baggrund virker det ikke så forbavsende, at gamle Grundtvig kunde falde på, ikke alene at forelske sig, men også, uden forsigtigt hensyn til nærmere og fjernere omgivelser, at indgå et nyt ægteskab fuldt af lyse forhåbninger til fremtiden.

Hans nye hustru, den i Næstved Avis ikke navngivne enke, var den 38årige (Ane) Marie (Elise) Toft til Rønnebæksholm. Hun var ældste datter af den tidligt afdøde

godsejer Christen Rasmussen Carlsen til Gammel Køgegaard, der nu ejedes af hendes lidt ældre broder, politiker, hofjægermester H. R. Carlsen. Hendes yngre søster Jutta ægtede i 1850 præsten i Mern, Peter Rørdam, den yngste, Franziska, forblev ugift og viede sit liv til omfattende topografiske og folkloristiske studier. Familien var aktivt kristelig og hørte, påvirket af pastor Willemoes i Herfølge, nærmest til „de opvakte“ kredse og deltog i deres gudelige forsamlinger³.

Marie Carlsen havde ægtet Harald Toft i 1840. Han døde året efter, tre måneder før datteren Haralda fødtes. Administreringen af godset blev, ved siden af datterens opdragelse, foreløbig den unge enkes vigtigste opgave, efter adskillige bevarede og velkendte oplysninger at dømme meget passende for hendes praktiske natur og kraftige karakter⁴. At både evne og vilje også var hende selv fuldt bevidst, fremgår tydeligt nok af en replik, som Fr. Barfod har sørget for at opbevare. Den er rimeligvis faldet i 1852, da Asmund Gleeurp efter en kort virksomhed som rigsdagsmand stille gled i baggrunden af dansk politik. Han og Barfod havde en samtale om dette, og Gleeurp udtalte, at han ikke kom i rigsdagen, da han savnede både ærgerrighed og herskesyge. Men da Barfod ved et frokostbord hos Grundtvig refererede, hvad Gleeurp havde sagt, udrød fru Marie: Da savner jeg minsand ingen af delene!⁵ —

Gamle Grundtvig var usigelig glad for sin unge kone. Og han var også stolt over, at hun var af adel. I det mindefyldte, kønne og ejendommelige stykke, som han lod trykke året efter hendes død, da Rønnebæksholms bønder og husmænd havde rejst hende en mindesten i Mogenstrup ås (afsløret 4. 8., fru Maries fødselsdag, 1855), udtaler han blandt andet, tydeligt nok skelnende skarpt mellem livsadel og papiradel: hun var ikke lappet sammen af Ridder-Romaner og Vaaben-Bøger, men fremsprunget lyslevende og blank af Støbningen, altsaa skabt til at være hvad hun ønskede, og modig til at vise hvad hun var, lige-

gyldig ved hvad Verden derom vilde tænke eller sige. — Og dertil, mere forståeligt og trøsterigt for husmændene: Men saadanne stolte Adels-Fruer kan godt være baade menneskelige og folkelige, være kloge, indtagende og gudfrygtige, og skiøndt det sjelden alt findes samlet, saa fandtes det dog ogsaa samlet hos den sjeldne Fru Marie. — Men han understreger rigtignok ogsaa, at hun: glemde aldrig noget Øieblik, at hun nedstammede fra de gamle „Langer“ med de „tre Roser“⁶. —

Men med Langerne, deres våbenskjold og fru Maries tilknytning til dem, forholder det sig således: I hendes fædrene slægt gik den tradition, at den var en gren af den gamle danske adelsslægt Lange, idet Christen Rasmussen Carlsens forfædre havde ført navnet Lange. Og da C. R. Carlsen til Gammel Køgegaard i 1817 blev optaget i den danske adel, godkendte adelspatentet traditionen som et faktum, idet våbnet blev Tre-Rose-Langernes skjold og hjelm. Samtidig var det meningen, at slægten for fremtiden skulde føre navnet Carlsen-Lange. Dette blev dog aldrig almindeligt og officielt gennemført i familien⁷.

Det var ikke uden årsag, at Grundtvig havde en særlig forkærlighed for navnet Lange. Thi han tvivlede ikke om, at selve Saxo Grammaticus, der bar tilnavnet Longus eller Lang(e), hørte til denne slægt. Lige så sikker var han på, at han selv gennem sin moders slægt Bang nedstammede fra Hviderne⁸. Og hvad turde man ikke håbe og drømme for fremtiden, når nu lemmer af Absalons og Saxos ætter forbandt sig med hinanden i ægteskab?

Det personlige bekendtskab var indledet i 1845. Indtil da havde Grundtvig ikke vidst meget andet om fru Toft, end at hun indtog en fremtrædende plads blandt „de Hellige“ i Sydsjælland og syntes at stå i spidsen for deres gudelige forsamlinger. Denne lægmandsbevægelse havde i begyndelsen kun få tilhængere blandt theologerne, den var snarere udsat for deres spot og afsky, medens andre, og blandt dem Grundtvig, var overlegne nok til at finde det både ugudeligt og tosset at forfølge de skiik-

kelige og ubetydelige mennesker. Men at Grundtvig selv måtte være de hellige en torn i øjet, var han fuldt klar over og ventede sig da heller ikke nogen fredelig aften, da en tjener stillede på hans bolig i Vimmelskaftet og meldte, at fru Toft med moder og søstre holdt for døren og ønskede at aflægge besøg.

Grundtvig måtte være forberedt på angreb, han var på sin post, væbnet med overlegen satire, men han dupe-redes snart af fru Maries fornuftige spørgsmål og kloge svar⁹, forbavselsen blev strax til beundring, beundringen senere til forelskelse, åndrige og intelligente kvinder at aristokratiet havde han jo siden sine unge dage ikke kun-net stå for¹⁰.

Derimod havde han allerede længe følt sig mindre og mindre knyttet til sin første hustru, og hans kulde voxede nu, da hun, efter at have slidt for mand og børn i over 30 år, blev gammel og træt og gnaven og lod sig kue af livet: sorgen for de to store drenge, hun havde i krigen, bekymring for Grundtvig, der meget let kunde risikere at falde igennem ved rigsdagsvalget i november 48 og andet mere. Til sønnerne skrev hun: Nu kan jeg mærke jeg er gammel, Modet er borte, saa er meget, ja næsten Alt tabt til at gaa Livet igjennem¹¹. — Hun sad hjemme og længtes efter børnene og skrev til dem, han passede sine møder i rigsdagen og sine samtaler med fru Toft og andre interessante mennesker: Fader gaaer sin daglige Gang til Slottet og videre fort¹². — Når da ikke Marie Toft med den til hendes ærlige og raske natur pas-sende frimodighed forlagde møderne til Grundtvigs eget studerekammer hjemme og aldeles ikke lagde skjul på, at det var Grundtvigs og ikke fru Lises Selskab hun søgte.

Familiens vurdering af situationen fremgår af et par breve. Den hjemmenværende Svend skrev 16. 2. 50 til sin broder: Af smånyt har jeg denne gang intet: Meta vedbliver gud ske lov at være rask. Jeg er som hidtil delt mellem arbejde og selskabelighed; fader mellem rigs-dagen og Tofts; moder mellem sit hus og sine børn. —

Herpå svarede Johan 21. 2. fra Sønderborg: At Fader er deelt mellem Rigsd. og Tofts ærgrer mig, for hvad er det Andet end Lyst til altid at blive forgudet og snakket efter Munden?¹³ —

Da Lise Grundtvig hen mod slutningen af 1850 blev syg til døden, hørte fru Tofts besøg i hjemmet taktfuldt op. Men Grundtvig formåede ingenlunde at forstille sig, han måtte gå, og gik, fra den enes håbløse sygeleje i Stormgade til den andens vinterresidens i Løngangsstræde, og lod sig ikke standse: Gaa ikke, De gør Synd imod Deres Hustru. — For ham var det ikke Lises død, det gjaldt, men hans eget liv. Han svarede, og gik: Ja, men jeg drages mere af den levende end af den døende¹⁴. — For ham havde Lise allerede længe været død, hans samvittighed fandt ro i, at lægerne havde opgivet hende, og hendes lidelser formåede han i nogen grad at tilsløre med sine egne. Kort efter hendes død skrev han i sit svar på vennen Ingemanns trøstebrev: Hun led meget og meget længe, og jeg led ikke lidet, saa da Gud „for Kristi Blod gjorde Afskedstimen god“¹⁵, da takkede jeg ham af mit inderste Hjærte baade paa hendes og mine Vegne, og kunde intet Øjeblik ønske hende tilbage med en efter Lægernes enige Udsagn ulægelig Sygdom og et, saa vidt jeg kunde skjønne, til Døden utrøsteligt Hjærte jeg kunde ikke længer trøste og opmuntre den ædle Sjæl med det tunge Sind, og hun kunde da heller ingenlunde trøste og opmuntre mig, som dog ogsaa trænger langt mere til begge Delle, end Verden ved eller med Guds Hjælp skal faa at vide¹⁶.

Han græd, da hans svigersøn P. O. Boisen meldte ham Lises død, ved bisættelsen takkede han hende for de mange års hjælp i medgang og modgang, og i det digt til børnene på hendes første fødselsdag efter døden, 28. 9. 51., som er hans apologi for det nye ægteskab, han vil indgå om en måneds tid, mindes han hende kønt både som hans børns uerstattelige moder og hans egen trofaste støtte og lover at gentage sin tak, når han møder hende i det hinsidige:

Haft har jeg, hvad faa kun finde,
Hos en ægte Danekvinde
Gjennem mer end treti Aar;
Yndig som en Rosensblomme,
Tro og kjærlig var den fromme,
Delte blid fuldtrange Kaar!¹⁷

Men tale og digt er kun een side af tilværelsen og virkeligheden. Lise Blicher har haft sine fejl, der efterhånden har gjort hende uinteressant i Grundtvigs øjne, et vist tungsind uden spændende sjælekriser, en vis jordbundethed, der holdt hende til dagen og vejen og hindrede hende i helt at følge Grundtvig på hans høje himmelflugt, en vis sygelighed, der har stået i modsætning til Grundtvigs fysiske sundhed. Men især synes hun at have haft så mange hustruers dyrt betalte fejl, den helt uselviske opofrelse for hjem og børn, så fuldstændig og stedsevarende, at den til sidst blev en kun lidet værdsat selvfølge eller en irriterende trivialitet. Et bittert faktum er det, at hendes liv vilde have hindret, at hendes død muligjorde Grundtvigs hastigt indgåede nye, kortvarige og lykkeligste ægteskab. Han så allerede fremad. Vennerne så tilbage og huskede hende, yndig som hun var i den fattige ungdoms lykkelige idyl, og syntes at Grundtvig havde mistet meget. I sit trøstebrev skrev pastor Adam Glahn i Veggerløse til svogeren Grundtvig: kommer Nogen i Himmerig, da maa det være Din trofaste Lise¹⁸. —

Men Grundtvig selv, der naturligvis hverken kunde eller vilde benægte sin første hustrus gode egenskaber, mindedes dog især hendes tunge tristhed, den han vel selv bar en del af skylden for. I et nytårsdigt 1851 til Metas lille datter, der var født 21. 4. 50 og havde fået navn efter sin mormoder, udtrykte han ønsket om, at den lille pige måtte voxe og være mere glad end hun, der nu lige var død, at hun måtte være fri for:

De Baand, som hos min ædle Viv,
Til hendes Sorg og ingens Glæde,
i Dybet bandt det skjønne Liv, ...

at hun måtte blive:

Ej mindre from, men mer tilfreds¹⁹. —

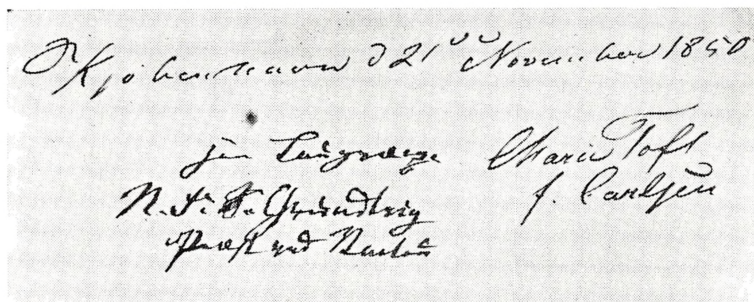
Digtet lod han trykke i „Danskeren“ IV nr. 4, som udkom 25. 1. 51. Det var 4 dage efter fru Lises begravelse.

Og snart efter fik han selv travlt med at indrette sig på de nye og større forhold, han trådte ind i: Da jeg 1851, 68 Aar gammel giftede mig med Fru T o f t, kun 38 Aar gammel, da følger det af sig selv, at skøndt vi nok vidste, at en Ung kan dø ligesaa snart som en Gammel, saa forudsatte og ventede vi dog kun det Rimelige og indrettede os derefter, baade strax og under hele vort kiærlige Ægteskab, saa at kun(?) derfor oprettedes Ægtepagten, derfor skildte jeg mig ved alt mit Indbo, undtagen min Bogsamling, derfor antog jeg efter min Kones Ønske, Personel-Capellan, for at kunne være om Sommeren med hende paa Landet, hvor hun havde en betydelig Virkekreds, og disponerede jeg med hendes Minde frit over mine Embeds-Indtægter, da det var hende en Fornøielse at fritage mig for alle Nærings-Sorger i min Alderdom...²⁰.

Det er ikke muligt at komme til fuld klarhed over udviklingen af det mærkelige forhold mellem Marie Toft og Grundtvig, brevene, hvoraf der uden tvivl er gået adskillige mellem København og Rønnebæksholm, eksisterer ikke mere, slægt og venner har de af gode grunde ikke gjort til deres fortrolige, de var åbenbart sig selv nok, som to unge i den første forelskelses tid, hvor hemmeligheden er en ikke ringe del af nydelsen. Et eneste fattigt udkast til et brev kendes, måske aldrig afsendt, vanskeligt at tolke, men af nogen betydning for forståelsen af både ham og hende. Grundtvig skrev 23. 8. 1848:

Nei, Kiære Veninde! selv efterat have sovet paa det, hvad ellers pleier at hjælpe, maa jeg sige: nei, det er

Alt for galt, hvad er det dog for en lille Trold i Kirkebakken ved Rønnebæk, som Christendommen endnu ikke har været stærk nok til at fordrive, og som har sit Morskab af at drille mig d: 21de i hver Maaned eller saa omtrent med et reent fortvivlet Brev, og nu med det aller mest fortvilede af 21de Aug! Fik jeg ikke virkelig igaar et Brev igiennem den Haand, jeg altid kysser i Tanken for meget honet (?) Behandling, et Brev, som jeg vender paa alle

Kjøbenhavn den 21. Novbr. Aar 1850

N. J. G. Grundtvig
Pastor ved Næstved

Marie Toft
f. Carlsson

Grundtvigs og Marie Tofts underskrifter, 21. 11. 1850.
Dokument i Grundtvigs arkiv, fasc. 519, II, 16.

Kanter og læser baade frem [og] tilbage, fordi jeg naturligviis tænker, det maa være skrevet paa Kievle for onde Øine, men med en hemmelige K... (?) hvortil jeg har Nøglen, men nei, ikke en eneste Tøddel kan jeg selv under mit bedste Forstørrelses-Glas opdage, som tydede hen paa, at der var mindste anden Forstaaelse imellem Fru Toft og Pastor Grundtvig, end der kan være mellem alle andre pæne Folk i Landet, der skriver til hinanden om de forberedende Skridt til de forestaaende Valg!

Som sagt, Kredit især hvad Pennen angaaer, skal jeg stræbe at give efter det bedste Exempel, men efter det samme gode Exempel lader jeg mig ikke det mindste afprutte, og bedrøves over al Krebsgang, som er Mennesket unaturlig, og maatte, naar jeg fik flere saadanne Breve fra Rønnebæksholm, svare med Smil om Munden, skjøndt med blødende Hjerte: nei, har Fruen slet ikke

Stunder til at skrive Kiærligheds Breve, selv naar en Tøddel var nok, da har hun endnu mindre Stunder til at læse Kiærlighedsbreve saa lange og snakkende, som jeg skriver dem, og dog kan jeg ikke skrive anderledes Breve til hende, der ikke blot har hvilet ved mit Bryst, men thronet i mit Hjerte, og skulde, naar hun vilde, throne der evindeligt, men kan det dog ikke et Øieblik længer end hun virkelig vil det, som Kiærlighed vil alt hvad den vil i Kiærlighed!²¹ —

I hvert fald mindst halvtredje år før fru Lises død har Grundtvig altså tilstået fru Marie sin kærlighed. Men af hvilken art var den? I hvert fald en forelskelse, der har forlangt fuld, omend for verden skjult forståelse mellem ham og hende. En fornærmet forelskelse, der føler sig svigtet, fordi ordene i hendes brev har syntes ham, og sagtens også har været, kølige og uden sværmeri. En forelskelse med store ord om kys og omfavnelser, som man næppe bør lægge mere i end nødvendigt, Grundtvig havde gennemlevet både de skønne følelsers og romantikkens tidsaldre, da sådant almindeligt beseglede det kyske venskab mellem mand og vinde, og i sin høje alderdom fandt han det som bekendt, til nogen bekymring for omgivelserne, både naturligt og nødvendigt at markere sin sympati for venner af det andet køn på denne måde²².

Vigtigere er brevkladden måske for forståelsen af fru Maries forhold til ham. Grundtvig har modtaget et fortvivlet brev fra hende, af 21. august. Men det kan ikke have været fortvivlet i den almindelige betydning af dette ord, det har ikke givet udtryk for dårlig samvittighed, for håbløshed el. l. Det lå for resten ikke til hende. Når Grundtvig kalder det „fortvivlet“, må det omtrent være, som når Holberg kalder Henrich en fortvivlet Skjælm²³. Han har ventet sig et elskovsbrev, fuldt af søde, kun for ham forståelige hemmeligheder, og så modtager han en nøgtern skrivelse, formodentlig indeholdende en vurdering af de foreliggende muligheder ved det forestående rigsdagsvalg, sluttende med en venlig hilsen. Og så er det

tilmed ikke første gang, hun udsætter ham for denne skuffelse!

Senere forstod han hende bedre. I Fru Maries Bauta-
sten ved Rønnebæksholm fortæller han, hvordan de holdt
af at sidde hos hinanden: da heldede hun sig tit op til
mig med de Ord: jeg vil gjerne være hos dig.
Hun sagde det jo saa yndig, at jeg aldrig kunde nænne
engang at ymte om, at det faldt mig forunderligt, hvor-
dan en Kvinde, ellers saa riig paa faure Ord, kunde have
et saa fattigt Liv-Udtryk for sin Kiærlighed, men jeg
tænkte det dog tit, og først, da hun ikke længer var hos
mig, først da slog det mig, at Fru Maries Kiærlig-
heds-Udtryk kun synes mig fattigt fordi det endnu
var mig for dybt⁴.

Læst mellem linjerne står der muligvis i brevkladden,
at Grundtvig, stærkt betaget af den kloge, interesserede
og interessante herregårdsfrue, i de lange samtaler har
overbevist først og fremmest sig selv og derefter i nogen
grad hende om, at hun og han forstod hinanden til bunds,
som to mennesker, der egentlig fra naturens og Vorherres
hånd var skabt for hinanden. Muligvis har han, den gifte
mand i et utilfredsstillende ægteskab, drømt den i sådanne
tilfælde ikke så sjældne naive drøm om et rent ideelt for-
hold mellem ham og hende, et platonisk og kysk åndeligt
ægteskab, højt over støvet. Naturam expellas furca, det
gik, som det måtte gå. Og muligvis var det dog godt, også
for Lise selv, at hun døde i rette tid.

I forbindelse med brevkladden forstås en lille række
digte af Grundtvig tydeligere end før. Han udgav siden
22. marts 1848 ugebladet Danskeren, som han fyldte med
sine egne afhandlinger, artikler, taler og digte af vidt for-
skellig art og værd. Og han benyttede også sit ugeblad
som postillon d'amour. Der kan ikke være tvivl om, at et
noget dunkelt digt til de danske krigskarle, Danekvindens
Pris, som stod at læse i nr. 16, der udkom i juli, har mod-
taget en god del af sit indhold fra Grundtvigs åndelige
ægteskab med fru Marie, strofe efter strofe taler han om

Danekvinden, Skjoldmøen, Skjald-Møen, Havfruen, der kysser den gamle digter for at stemme ham til sang:

Ser I nu, den gamle Skjald
Gav til Sangen modent Kald
Kys af Danekvinden!
Hun ham end af Hjærtensgrund
Kysser lige paa hans Mund,
Ej med Skrømt paa Kinden;
Som i Gaar saa og i Dag
Kys ses kjønt i hendes Smag
Rosen og Kjærminden²⁵.

Og ingen poetisk yngling kunde give tydeligere og for alle synligt udtryk for sin hemmelige elskov, end den gamle præst gjorde det i den yndefulde folkevisepastiche, Fuglefængersken, som fru Marie og alle andre kunde læse på tryk i nr. 22, fra 16. august. Visen handler om den unge kvinde, som helt uden jægerens sædvanlige metoder, net og garn, fanger den kloge gamle fugl med sin sagte nynnen og tæmmer den med sine kærtegn, så den i sit frivillige fangenskab befinder sig som en bi i sin blomst:

Han er ikke bundet med Lok af Haar,
(Rimfrost er der i Lunden!)
Kun bundet som Bien til Blomst i Vaar.
Hvor findes nu Rosensblommer!

Og flagrer end Bien til Kuben hen,
(Rimfrost er der i Lunden!)
Saa flyver dog brat den til Blomst igjen,
Hvor findes nu Rosensblommer!

Der findes paa Jorden, fra Hav til Hav,
(Rimfrost er der i Lunden!)
Ej mildere, sødere Fangenskab
End Biens hos Rosensblommen!²⁶

Men hvad mon de egentlig har syntes om den vise hjemme i kuben i Vimmelskaftet?

I nr. 26, fra 13. september, stod et nyt digt, Valkyrien og Skjalden. Skjalden har i sine unge dage drømt sig i oldtidshelten Sigurds sted, at han dræbte dragen og vakte valkyrien og vandt hende til brud. Og nu sker det forunderlige, at drømmen bliver til dåd på hans gamle dage:

Han vakte kjæk af Dvale
Valkyrien saa prud,
Og favned i Højsale
Den ranke Heltebrud,
Blev klog, af hendes Luner
Og Kys, paa alle Runer,
Blev klog, før Sol gik ned,
Paa Valhals Kjærlighed²⁷.

Næste nummer, 20. 9., indeholdt: Eftersnak til min Bragesnak. — „Bragesnak“ var 25 offentlige foredrag om græske og nordiske myter og oldsagn, som Grundtvig holdt i 1843—44 og derefter lod udkomme som bog. Nu, i 1848, morede det ham at forfatte denne „eftersnak“, som han trykte i Danskeren. Han skæmter med, at han har fået ord for gerne at ville vise sig galant mod damerne, godtfolk kan måske nok have nogen ret i denne snak, men nu er der i hvert fald kommet en dybere baggrund for den:

Maaske jeg var det ogsaa lidt, forinden
Jeg lærte ret at elske Danekvinden;

— — —

Thi nu hvad smukt jeg siger til de mange,
Og hvad jeg splitter ad i hundred Sange
Er Gjenlyd kun af Ordet til den ene,
Hvormed for meget jeg kan aldrig mene;
Thi elsket af den ægte Danekvinde,
Selv Skjalden ej for højt kan elske hende,
Og mer end Kjærlighed af Hjærtensgrund
Udtrykker dog ej selv den bedste Mund!²⁸

Der stod mere af samme art i de følgende numre af Danskerens første årgang, i de tre digte: Tavlebordet, Barnligheden og Hjertelig Tidsregning, vil man finde meget tydelige spejlbilleder af Grundtvigs forelskelse. Men i 2. årgang var han mere tilbageholdende, kun hist og her har han ikke holdt sine følelser helt i tømme. I nr. 16, fra 28. 4., trykte han et dunkelt digt om stjernebilledet Orion, der i Norden er blevet kaldt Frejas Rok, men som senere skiftede navn og kom til at hedde Marias Rok. Her greb han lejligheden og gav forsigtigt udtryk for den unge kvindes kærlighed til oldingen:

Med kærlig Haand der spindes nu
Guldhaar til gamle Helte, ...²⁹.

Måske står denne tilbageholdenhed i trykte udtalelser i forbindelse med, at han ved denne tid har gjort sig det klart, at han i virkeligheden ønskede at være frigjort, så han kunde erstatte det åndelige ægteskab med et reelt. Et først i 1942 trykt digt er skrevet til fru Marias årsdag, 4. 8. 1849, og bærer titlen: Til Skjaldens Marie. Det indeholder ubestemte, men stærke drømme om hans elskede. Og på samme ark og digtet til samme lejlighed skrev han: Til Præstens Marie, et fromt og gudhengivent digt, der ikke desmindre ganske tydeligt udtaler håbet om, at han og hun dog engang, snart eller sent, må blive virkelig forenede:

Med det fjerne Maal for Øie
H a a n d i H a a n d vi følges ad,
Prise Herren i det Høie,
Som gjør Hjertet sjæleglad³⁰. —

Det berettes, at Marie Toft til at begynde med bestemt afviste Grundtvigs ægteskabsplaner³¹. Men venskabet var gammelt nu og uundværligt for dem begge. Allerede

i september 1846, da han holdt et foredrag (som hun ikke overværede) i Næstved i Danske Samfund, havde han efter indbydelse boet et par dage på Rønnebæksholm og holdt en prædiken (som hun med glæde hørte) i Rønnebæk kirke. Fruen, fornem, smuk, venlig, værdig og kristelig: en Ridders Frue fra de svundne Dage, med Vokslæs i Sølvstige for at modtage sine Gæster —, duperede ved den lejlighed aldeles den ledsagende ven C. J. Brandt som en anden fru Inge i Fjenneslev³², og Grundtvig har fået sit tidligere vundne indtryk af hende bekræftet. Da han atter, i 1848, skulde deltage i et møde i Næstved, gæstede han igen Rønnebæksholm³³. Det afgørende skridt skal være blevet fremtvunget af Grundtvig, da fru Toft i foråret 51 opsøgte ham, der lige var blevet enkemand, for at indbyde ham til et sommerophold på hendes gård: Skal jeg i Sommer komme til Rønnebæksholm, da kan det kun være som Deres Trolovede³⁴.

Som bekendt vakte Grundtvigs hastige trolovelse og hurtigt indgåede nye ægteskab en del glad forargelse hos publikum, men undskyldtes dog på bedste måde i vennekredsen. Gabriel Sibbern, en søn af den berømte forfatter af Gabrielis' Breve, skrev kort før brylluppet til Sofus Høgsbro: Hvad siger Du til Grundtvigs forestaaende Giftermaal? Her slaar man Hænderne sammen over Hovedet over „den gamle Courmager“. Det vækker almindelig Forargelse. Jeg synes, det bliver hans Sag, Fader ogsaa; han siger: „hvad om Forsynet har bestemt G. at leve en Snes Aar endnu, og han har Friskhed og Kraft til at indgaa en saadan Forbindelse, skal han da sidde allene hen?“ Skal Nogen bære Skylden, maa det nok blive Vorherre, der har skabt en Grundtvig; Manden har altid være[t] aparte³⁵.

Ingemann udtalte sig temmelig rent til Grundtvig selv 14 dage efter brylluppet: At jeg har ønsket dig Lykke i din nye huslige Stilling, uagtet du ikke har hørt fra mig, kan du nok vide; men det er gaaet mig som dine fleste andre Venner: hvad du havde faaet i Hjertet,

kunde vi ikke ret faa i Hovedet. Det vilde ikke føje sig efter vore gamle Forestillinger om T i d. Men siden det ikke var efter v o r e, men efter d i n e Forestillinger, det fornemmelig maatte føje sig, maatte de gode Venner heller tie stille end snakke med om, hvad der sagtens var Snak nok om i „Konversations“-Verdenen³⁶. — Man måtte jo bøje sig for factum, og forståelsen, og med den tilgivelsen, lod ikke vente på sig. Selv familien faldt til ro. Medens Peter Rørdam var på rejse, opholdt Jutta og Franziska sig hos deres søster og Moder på Rønnebæksholm. Og herfra skriver Jutta i et brev til sin mand: Moder og Franziska ere meget rolige ved de Forandringer, som forestaae³⁷. — Caroline Amalie, som naturligvis var blandt de første, der underrettedes om den forestående begivenhed, lykønskede 2. august til trolovelsen: Den Efterretning De meddeler mig, kom mig ingenlunde uventet! Jeg formodede at jeg snart ville erfare Deres Overenskomst med Frue Tofte om at gaae Livets Vei tilfælles. Gud signe da Deres Pagt og lad Dem Begge finde i Ægttestanden al den Lykke og Glæde, De venter. ... Min hjertelige Hilsen til Frue Tofte. Nu bliver De Svoger af min Ven Rørdam! — Og fortsatte 8. september: Jeg kan kuns med den inderligste Deeltagelse, med det oprigtigste Venskab bede for Dem at Gud ved Deres forestaaende Ægteskab maae lade Dem blive saa lykkelig som det er et Menneske givet at blive det her på Jorden. Gid De maae komme til at vise Værden at To virkelig kan blive Et naar vor Herre er med i Pagten³⁸. — Hun måtte jo også give Grundtvigs svoger Peter Rørdam ret, da han tilskrev hende om brylluppet: Det er det stolteste Par i Danmark —. Enkedronningens svar lød: Jeg giver Dem ganske Ret, og det er fuldkommen sandt i aandelig Henseende. Gjerne maatte Grundtvig være 30 Aar yngre, og Fru Tofte 10 Aar yngre; men i overordentlige Tider som de, vi leve i, kan det nok gaae an at gjøre et overordentligt Skridt. — Den elskelige gamle dame interesserede sig i det hele taget meget for dette ægteskab og diskuterede dets muligheder med ven-

nen Peter Rørdam: Det er min fulde Overbeviisning, at denne Forbindelse vil give hans hele Væsen den Fuldendelse, som han endnu trænger til ... Jeg kan glæde mig i Haabet om den Ligevægt, der vil komme i Grundtvigs hele behavyour. Skriv mig snart og fortæl mig, hvad De synes om at faae Grundtvig til Svoger³⁹. — Vigtigere var det, at børnene overvandt deres uvilje og gav møde ved vielsen i Brøndbyvester kirke, trods alle vedholdende rygter om oprivende brydninger i familien: ... Det er dog underligt med saadanne Rygter, som at Svend og Johan Grundtvig vare flyttede fra deres Fader da han forlovede sig, naar de ikke ere sande, det var Amalie som fortalte dette, for at bevise hvor slet den gamle Nar Grundtvig havde baaret sig ad, mod sine Børn, ja Tante skrev fra Hammelev, at hun havde hørt at Meta havde taget sig denne Sag saa nær, at hun strax reiste til Kjøbenhavn, istedenfor til Fru Tang paa Nørrevosborg. See Niels, det er da Rygter som har Næb og Klør...⁴⁰. — Vennekredsen var i det hele taget tilbøjelig til at se så lyst på sagen som muligt og at lægge så meget godt i den, som lod sig gøre, Sofus Høgsbro var snart af samme mening som Gabriel Sibbern. Han skrev fra højskolen i Rødning til Johan Grundtvig ikke tre uger efter vielsen: Angående din faders giftermål har jeg, efterat det første indtryk havde sat sig, en fra de fleste andres forskjellig mening. Jeg synes, idetmindste i den frastand, hvori jeg nu er, at det ikke blot er forsvarligt men priseligt⁴¹. —

Alt dette tør formodes at have været de nygifte temmelig ligegyldigt. De sad hos hinanden i sofaen eller gik, bogstavelig talt, hånd i hånd i skovene ved Rønnebæksholm eller på volden ved København og sværmede som to unge og lagde planer for fremtiden, som havde de et helt langt liv for sig. Grundtvig selv var i det ydre uberørt af situationen. Svigerinden Jutta skriver om ham under hans besøg på Rønnebæksholm i forlovelsesdagene: Grundtvig kom i Gaar Aftes; jeg skal hilse Dig fra ham;

han drak Din og min Skaal idag ved Bordet. Han er i alle Maader som sædvanlig; der er ingen Forskjel at mærke⁴².

Formodentlig er det heller ikke faldet Grundtvig (og da slet ikke fru Marie) ind at tage noget som helst hensyn til den fortsatte interesse, som den jævne del af hvad Ingemann kalder Konversations-Verdenen, viste ham og hans uforskammet lykkelige ægteskab. Set i større sammenhæng er den også i sig selv temmelig ligegyldig, men kulturhistorisk er det af ikke ringe interesse at iagttage, hvordan gryden holdes i sagte, men stadig kog ved bladenes petit-rubrikker, ved private breve og en og anden tilfældigt bevaret replik.

Flyveposten tog fat en måned efter brylluppet. Konfirmander var hidtil blevet opstillet på kirkegulvet efter deres forældres rang og formue, den moderne tidsånd fandt det retfærdigere, at de stod efter alder, og de københavnske præster havde aftalt at indføre denne nyordning i demokratiets tegn. Og i den anledning fik bladet anledning til at lykønske Grundtvig til det nye adelskab. Thi han alene vilde ikke være med: *C o n f i r m a n t e r n e s R a n g f ø l g e*, der saa ofte har givet grundet Anledning til offentlig Anke og privat Forargelse, er nu ved en Overenskomst mellem Hovedstadens Præster bleven hævet. Disse have nemlig, forsaavidt de henhøre til Folkekirken, — paa en eneste Undtagelse nær, — vedtaget, herefter at ordne Confirmanterne paa selve Confimationsdagen alene efter Alderen, dog saaledes, at Brødre eller Søstre altid staae sammen; ligeledes, at Præsten, naar enkelte Børn ønske at staae hos hinanden, kan gjøre Undtagelse fra denne almindelige Regel, og endelig, at der med Hensyn til Confirmanter af „Skolen for forsømte Børn“ gives vedkommende Præst Frihed til at bestemme deres Plads. Den nævnte eneste Undtagelse er Pastor Grundtvig; men om dette nu er begrundet i, at Hs. Høiærværdighed selv kjører med Toppe⁴³ eller deri, at han er saa demokratisk, at han ikke engang vil tilstede

Afvigelser fra den vedtagne almindelige Regel, med Hensyn til Confirmanter af „Skolen for forsømte Børn“, er os naturligviis ubekjendt⁴⁴. —

Og to dage efter fik den ugentlige, lavkomisk-folkelige nisse det samme bål til at ose lidt værre:

Ifølge Overenskomst mellem Hovedstadens Præster, har disse — paa gamle Grundtvig nær — vedtaget, at lade den hidtil stedfundne Rangforordning bortfalde, og istedetfor denne lade Børnene rangere efter Alderen. At gamle Grundtvig ei er gaaet ind herpaa, er ei saa underligt; thi han mener som saa, at Fiddet kommer altid til at svømme ovenpaa. Som bekjendt bliver Fattigfolks Børn confirmeret saa tidlig som mulig, for at Forældrene kan slippe dem og faae dem anbragt i Lære eller i Condition. De „fine“ eller „store“ Folks Børn derimod, bliver sjelden confirmeret før deres 16—17de Aar. Hvorledes Hovedstadens Præster end vender og dreier det, saa kommer Aristokraterne dog ovenpaa Demokraterne. I denne ovennævnte Anledning, griber „Flyveposten“ Leiligheden, og giver Grundtvig nogle Ribbeensstød, og fortæller at Hans Høiærværdighed „kjør med Toppe“ — mon „Flyveposten“ hermed skulde mene Horn i Panden? — ligesom Abe-Kræmmeren i Frederiksberggade og Aalehovedet ved Langebro; thi disse to Herrer kjører ogsaa med „Toppe“. Det er at vente, at Grundtvig vil i denne Anledning sagsøge „Flyveposten“ for verbale Injurier⁴⁵.

Den platte morsomhed om Grundtvig med horn i panden (fordi han havde giftet sig med den rige enke) er åbenbart blevet genstand for omtale i „Konversations-Verdenen“. Men velopdragne unge piger forstod ikke denne snak. Nanna Jensen, f. Boisen, boede i sin ungdom hos onkelen P. O. Boisen, der var gift med Grundtvigs datter Meta. Hun må åbenbart have fået indtryk af, at det vrimlede med billeder eller beskrivelser af Grundtvig med gyldne horn. Og sandsynligvis bygger indtrykket blot på den sjofle nisses enkelte bemærkning, thi andet

har ikke kunnet opspores. I hvert fald fortalte hun senere, at: Grundtvig blev i den Tid altid i Smudsbladene fremstillet med et forgyldt Horn i Panden. — Men hun forstod ikke, at onkelen blev vred og vilde have, hun skulde skamme sig, fordi hun spurgte, hvad der dog mentes med det horn⁴⁶.

Grundtvig havde naturligvis andet i hovedet end at føre injurieproces mod Flyvepostens og Nissens redaktører.

Og 1852 blev stort set et roligt år. Men gemt er ikke glemt, der var stadig en smule snak i krogene og enkelte hentydninger i bladene. Den første leveredes bl. a. af den 76årige, men endnu åndrige biskop J. P. Mynster:

„Hofjægermester“ Grundtvig — saaledes kalder den københavnske Vittighed ham — agter naturligviis, med Jæger, Domestiker og øvrige Hofholdning, at opholde sig paa sit Gods. (Han har allerede paa Rigsdagen antaget sig Herremændene). Han har engageret en tjenstledig Cappellan til i Sommer at prædike for ham hveranden Søndag, da han selv dog hveranden Søndag vilde komme ind for at prædike; de gamle Koner i Vartou tager han sig alligevel ikke af. Han skal ogsaa ville trække sig tilbage fra Rigsdagen, for uforstyrret at arbejde paa den Kirkehistorie, hvoraf han har leveret Prøver i Kirketidenden. — Man siger, at hans Kone skal bringe ham en ny Arving⁴⁷. —

Senere på året sendte Corsaren et skud efter Grundtvig, der i Fædrelandet havde ladet trykke et indlæg i diskussionen om arvefølgen efter den barnløse Frederik VII. Grundtvig havde påpeget, at hvis man forandrede den gamle arvefølge: til en Arvefølge, der udelukker alle Konge-Døttre og selv kongelige Dattersønner, da opoffre vi derved ikke alene vor danske Tankegang for at føie Holstenerne, opoffre enhver mulig Dronning M a r g r e t e for hvilkensomhelst Slesvigholsten-Glyksborger osv.⁴⁸. — Et par dage efter var Corsaren efter ham og hans ægteskab og tillod sig at omskrive hans noget dunkle udtryk

til mere forståeligt dansk samt at antyde også et personligt motiv til hans standpunkt: Gamle Grundtvig har i „Fædrelandet“ nedlagt en høitidelig Protest imod, at vi faae Prinds Christian af Glücksborg til Thronfølger. Han mener, at der til Trods for Hs. Høiheds Navn kun er lidt Lykke ved ham; allenfals vilde vi derved gaa Glip af Udsigten til engang i Tiden at faae en Dronning „Margrethe“. Det lader til, at Skjalden, til Trods for sin tidligere Mandhaftighed har faaet Smag paa Kvinderegimentet⁴⁹. —

Men hverken han eller hun har vel fundet grund til at tage sig sådant nær, om de overhovedet er blevet opmærksomme på det. De var optagne af hinanden, af fælles liv og fælles arbejde, om vinteren i København, om sommeren på Rønnebæksholm, men hver 14. dag på rejse til hovedstaden, så han kunde passe sit arbejde som præst ved Vartou. Og ligesom fru Marie: glemde aldrig noget Øieblik, — at hun var en adelsfrue, men med iver tog sig af sit gods' drift og sine bønders ve og vel, således glemte han heller ikke, at han egentlig først og fremmest var præst, men prædikede nu og da også uden for Vartou: Det glæder os at kunne meddele Næstved Byes og Omegns Beboere, at Hs. Høiærv. Hr. Pastor Grundtvig imorgen Kl. 9 holder Gudstjeneste i Rønnebek Kirke⁵⁰. —

Havde 1852 været et ret stille år for de nygifte, blev 53 livligt nok, både med godt og ondt. Slemmt var det, at Grundtvig i forsommeren fik et dog mildt anfald af sin gamle sindssyge, der flere gange før havde bragt ham ikke alene ud af ligevægt, men nær til fortvivlelsens grænser. Hans svigerinde Juttas breve fra disse dage taler om mere stiltfærdigt tungsind: 26. 6. 53. Grundtvig er, forekommer det mig, i disse Dage meget nedtrykt; jeg veed ikke, om det er Danmarks Vel og Vee, der hviler tungt paa ham, eller om han ikke er rigtig rask. — 28. 6. Med Grundtvig, synes jeg, det er noget bedre; det er ikke legemlig Sygdom, han har lidt af; men jeg troer, det er aandelig Anfægtelse. — 30. 6. Med Grundtvig er

det endnu ikke rigtig godt, og som Følge deraf seer man ikke ret meget til Marie, da han slet ikke kan taale, at hun er borte. De spadserer sædvanlig 3 Gange om Dagen, og en stor Deel af Eftermiddagen maa Marie læse for ham⁵¹. — Og sygdommen er muligvis blevet forværret både af nederlaget til dette års folketingsvalg og, lidt senere, af den bekymring som mere eller mindre ramte alle på grund af pestens hærgen i København. Godt var det, at han i begyndelsen af juni havde kunnet tage til det stille Rønnebæksholm for at falde til ro⁵². Sit sommerophold derude havde han ordnet som sidste år, en vikar prædikede for ham hveranden søndag i Vartou, selv kom han rejsende hveranden, ledsaget af fru Marie.

Men ud på sommeren kom altså koleraen til København og krævede sine utallige dødsofre. Og som det kunde ventes krævede den offentlige mening også ved denne lejlighed sine syndebugke.

Et par af bladene fandt det formålstjenligt at indrangere Grundtvig iblandt dem; her var god mulighed for forargelse og spot på samme tid.

Vartou var et alderdomshjem for fattige, en sammenklumpning af gamle, svagelige mennesker, nemme ofre for en epidemi, hvis bedste væxtbetingelser var usunde boliger, fysisk svækkelse og mangel på hygiejne. Fra Vartou blev de angrebne ikke bragt på hospitalet, de blev hjemme og bidrog deres til smittens spredning blandt lemmerne. Den offentlige mening, repræsenteret af Københavnsposten, ventede, men ventede forgæves, på lægeforeningens initiativ og faldt i mellemtiden over Grundtvig: Men til hvem skal Københavns Befolkning da see hen med Fortrøstning; paa hvilken Autoritet skal den forlade den, og hos hvem skal navnlig den ulykkelige Deel, der er indesluttet i hine Fattigforsørgelses-Anstalter, søge Hjelp og Trøst? — Ingen stod vel i sidstnævnte Henseende nærmere end Vartous Præst, Pastor Grundtvig; men hvor veltalende han ellers er, synes han dog ikke at have noget Ord tilovers for sin egen Menighed⁵³. —

To dage efter strømmede også Flyveposten over af fromhed og skilte, i et læserbrev anbragt under „Nyheder“, med bibelsk styrke de retfærdige fra de uretfærdige og placerede Grundtvig blandt de sidste: Under den tunge Hjem søgelse, som i denne Tid har ramt Hovedstaden, kan det ikke andet end trøste og oplive, at see de mange Beviser paa kjærlighedsfuld Opoffrelse, paa tro Pligtopfyldelse og frygtløst Mod, som Ulykken har givet Leilighed til at fremtræde ... (her bringes skyldig ros til læger og præster; men det skal ikke skjules, at der gives et par undtagelser; den ene er stiftsprovst Tryde) ... Den anden er Pastor Grundtvig. Ved Siden af mange udmærkede Egenskaber har denne geniale Mand den Særegenhed, at han er en usædvanlig slet Sjælesørger i den ham anbettede Menighed. I denne Sommer har han, for at nyde Landlivets Glæder paa sin Herregaard, leiet en yngre Geistlig i Byen til at forrette de ministerielle Handlinger i hans Embede og prædike hver anden Søndag, medens han selv prædiker hver anden ... Er Præsten kun en Leietjener, der har opfyldt alle sin Pligter mod Hjorden, naar han stiller en anden Leietjener? Eller er det ikke meget mere hans Pligt, naar hans Menighed rammes af en tung Hjem søgelse, da øieblikkelig som en god Hyrde at vende tilbage til den? — Men i Farens Tid kjendes den gode Hyrde fra Leietjeneren!⁵⁴ —

Man kunde næsten være ugudelig nok til at ønske, at Grundtvig under et af sine ophold i København fra lørdag til mandag var blevet smittet af koleraen og død af den. Bare for at se, hvordan Flyveposten så vilde have salveret sig. Men det var såmænd nok lykkedes.

Kjøbenhavnsposten var ikke faldet i søvn i mellemtiden, men tog ivrigt tråden op og fortsatte, hvor Flyveposten slap, idet den havde bidt mærke i, at samme blad havde angrebet nogle københavnske præster, der havde forladt byen i koleratiden. Og nu var det glemt, at Grundtvig (med frue) var at træffe hver 14. dag, hvis man ønskete det⁵⁵: Hvad Pastor Grundtvig angaaer, da har dette

vistnok noget høist Paafaldende; thi en Stiftelse som Vartou udfordrer en ganske anden privat Kaldsvirksomhed blandt dens Lemmer end en sædvanlig Menighed, med hvis enkelte Medlemmer Præsten kun i bestemte Tilfælde har noget at gjøre, saaledes som Forholdene engang ere givne hos os. Og naar nu denne Stiftelse desuden hjem-søges af Choleraen, da kan man virkelig ikke fyldestgjøre sin Kaldspligt ved at optrykke en tyve Aar gammel Præken og datere den fra — Rønnebeksholm pr. Nestved⁵⁶. Her maa man være personlig tilstede, ikke blot blandt de Syge, forsaavidt disse ere istand til at modtage nogen aandelig Bistand, men især for at holde Modet oppe blandt de endnu Sunde, der have langt større Grund til at frygte Sygdommen end de, som boe udenfor slige Stiftelser. Den nedtrykte Stemning, Fortvivlelsen kan kun tjene til at berede Sygdommen en gunstig Jordbund. Og naar nu de, fra hvem man med Rette venter Trøst og Opmuntring, ikke blot holde sig tilbage, men flygte bort fra Byen, for at tilbringe Livet i de behageligste Omgivelser, i den fulde Nydelse af Aarstidens Glæder, saa kan en saadan Contrast til Menighedens hjælpeløse Tilstand kun fremkalde en endnu yderligere Forstemthed og maa løsrive ethvert Baand mellem den og Præsten⁵⁷. —

Morgenpostens tillæg Blinkeren, d. v. s. tirailleuren, snigskytten el. l., gjorde sig i tilslutning hertil alle anstrengelser for at være morsom, og skrev i rubrikken Spidskugler, hvor den plejede at fyre sine bedste vittigheder af: I „Flyveposten“ gjøres for Øieblikket store Op-hævelser af, at d'Hrr. Stiftsprovst Tryde og Pastor Grundtvig skal have taget bort fra deres Sognebørn i denne Sorgens Tid. Det er naturligvis ikke af Frygt for Kolera, men for at indgyde Provindsbeboerne Mod til at see Koleraen under Øinene, hvis den skulde gieste dem⁵⁸.

Og kan man ikke finde ny forargelse, kan man jo altid koge den gamle op. Kjøbenhavnsposten kunde ingenlunde tilgive Grundtvig, at han havde udsendt sin gamle prædiken De ti Spedalskes Bøn, men bragte den gribende

beretning: En Qvinde, om en ung dame, som meldte sig til tjeneste, da koleraen var på sit højeste, og strengt anonym forrettede sygepleje på et af lazaretterne: medens Biskop Mynster visiterede — dog ikke Cholerahospitalet —, medens Pastor Grundtvig laa paa Landet ved Præstø og — for dog at gjøre Noget — vendte sin Prædikentønde og lod en for en Snees Aar siden holdt Prædiken trykke⁵⁹. —

Og længe efter at epidemien var ophørt, benyttede Morgenposten lejligheden til at affyre endnu en af sine spidskugler: Under den skrækkelige Epidemi, som i Aar har hiemsøgt Amerika, er i Byen Lavaca alle Læger død og alle Præster flygtet. Denne By har altsaa midt under Ulykken været saa heldig stillet, at der ikke har været en eneste Professor Otto imellem dens Læger⁶⁰, og at derimod alle dens Præster har bestaaet af lutter Pastor Grundtvigere. Hvor langt ulykkeligere havde den stakkels By nu ikke været, hvis det var Lægerne, som var flygtet, og Præsterne, som var blevet tilbage?⁶¹.

Kunde Grundtvig måske se stort på, hvad aviserne tillod sig at bemærke, kunde han dog ikke sætte sig ud over de kirkelige myndigheder, der til sidst følte sig nødsaget til at gribe ind i sagen og foranledigede et kongeligt reskript af 6. august udstedt til kultusministeren: Da det er bragt til vor Kundskab, at flere Gejstlige i Kiøbenhavn og dens Omegn ikke ere tilstede ved deres Menigheder, ville Vi allernaadigst have Dig paalagt at drage Omsorg for at disse snarest mueligt atter selv overtage Bestyrelsen af deres Embeder⁶². — Men Grundtvig tøvede lidt endnu på Rønnebæksholm, idet han dels henviste til sin helbredstilstand, der ikke var ganske tilfredsstillende, dels mente, at han ikke i egentlig forstand kunde kaldes fraværende fra sit embede, når han regelmæssigt forrettede gudstjenesten hver 14. dag. Men i hvert fald vilde han nu selv overtage hele arbejdet fra 28. august at regne. Myndighederne fandt, at Grundtvig tøvede for længe, og henstillede til hans foresatte, biskop

Mynster, at tildele ham en næse. Men inden sagen kom så vidt, var 26. august passeret, og Grundtvig havde afbrudt sit landophold; og der blev da ikke gjort mere ved sagen⁶³.

Mere privat gav Grundtvig tidligere i august udtryk for sin sygdom, for sin langsomme reconvalescens og for det tryk, der hvilede også over ham i kolerasommeren, i digtet til fru Marie på hendes fødselsdag:

I disse Landfarsotens Dage
Selv til din favre Urtegaard
Sig strakte Lummerhedens Plage,
Din Fugl blev syg med bange Kaar:
Han fløjted og han sang ej længer,
Endnu med Vingerne han hænger.

Du og din Fugl dog Haabet sætter
Til ham, som Raad for Uraad ved...⁶⁴.

For resten var det naturligvis meget forståeligt, hvis så mange som muligt, lige fraregnet sjælesørgere og læger, forlod pestbyen. Og det var der da også adskillige, der gjorde. En af dem har på en tydelig nok ikke fiktiv fodtur gennem landet leveret Kjøbenhavnsposten en serie: Breve fra en „indtil videre“ Ferierejsende. — På slutningen af sin fodrejse går han, det er formodentlig omkring midten af august eller lidt senere, over Nysø til Mogenstrup og overnatter hos den gamle degn i Næstelsø: Dagen efter opholdtes jeg til over Middag af en vedholdende Regn. Jeg avancerede op forbi Rønnebeksholm. I sin stadselige Wienervogn jog Grundtvig mig forbi med sin unge Kone. Jeg kneb ind i hans Have og listede mig til at see Templet, som han lader bygge for sig derinde⁶⁵.

Det synes at være faldet vor vandringsmand vel tungt at møde den 70årige Grundtvig på hans lykkes tinde, det ser ud til, at han har misundt den gamle mand både den fine vogn og den unge kone. Og så har han endda benyttet

sig af lejligheden, nu da han ved et tilfælde vidste herskabet vel af vejen, til at liste sig ind i haven for at mætte sin nysgerrighed. Og der har han så i tilgift fundet ny og kraftig næring for sin ærgrelse.

— Sommerferien er nu forbi og den geniale „Feriereisende“ i *Kjøbenhavnsposten* er kommen hjem.

Kjøbenhavnspostens redaktør I. P. M. Grüne, den altid gnavne, som ferierejsende. Karikatur i *Corsaren* 25. 8. 1854, da *Kjøbenhavnsposten* havde bragt en ny række Breve fra en Ferierejsende.

Havde han kunnet se bare et lille år frem, vilde hans misundelse være vejet for medlidenhed.

Men for øvrigt vilde han allerede nu ikke have haft så stor grund til misundelse, hvis han havde været bedre underrettet. Thi Rønnebæksholm var ikke Grundtvigs, ikke en stump af haven var hans, wienervognen heller ikke. Kun den unge kone var hans, og hende havde han ikke giftet sig med, fordi hun var fornem og velhavende, men fordi de kunde lide hinanden.

Og „templet“ har sin egen lille vemodige historie, allerede nu næsten glemt, som begyndelsen til en smuk, altfor pludselig afbrudt drøm.

Efter sin første mands død hensad Marie Toft i uskiftet bo. Men samtidig med at hun besluttede sig til at ægte Grundtvig, tilskødede hun sin datter Haralda Rønnebæksholm, naturligvis med den clausul, at hun selv fortsat skulde bestyre godset. Og hun og Grundtvig skrev en ægtepart om særeje, så der intet formuefællesskab skulle være mellem dem⁶⁶. Når Grundtvig var på Rønnebæksholm, var han der altså egentlig som sin hustrus gæst, det var hendes, eller hendes datters, vogn og heste, han kørte med, hendes eller hendes datters have, skov og mark han spadserede i.

Det behøvede han næppe at skænke en tanke. Ikke endnu. Han har været helt optaget af sit nye liv og de muligheder, det syntes at byde ham til fornyelse i arbejde og digtning, nu da han syntes, han var i følge med en jævnbyrdig og frigjort åndsfrænde.

Bestyrelsen af godset har han af gode grunde næppe deltaget direkte i⁶⁷. Dels kom Haraldas formue ham jo sådan set ikke ved, dels har han sikkert ikke haft syn-derlig klar forståelse for de krav af både human og praktisk art, som administreringen af et gods med dets mange fæstere, gårdmænd og husmænd, hvis ve og vel i ikke ringe grad var afhængig af helheden, stillede til den ansvarshavende.

Men han forstod at beundre i hvert fald fru Maries praktiske og moderne indstilling til problemerne. Han, den gamle bondeven og jævne frihedskæmper, havde som bekendt ikke udprægede evner til at omgås med almuesfolk og fatte deres tarv og tankegang. Det forstod hans aristokratiske frue meget bedre. Der hviler egentlig en dyb og rørende komik over hans så tit citerede skildring af, hvordan han kunde sidde i sit lille grønne studerekammer på Rønnebæksholm med døren på klem ind til

hendes arbejdsværelse og høre, hvordan hun i timelange samtaler tålmodigt forklarede en og anden mistænksom bondemand, at netop nu var de for ham mest fordelagtige betingelser til stede for at overtage fæstegården som ejendom⁶⁸.

Fæstes overgang til selveje var et vigtigt programpunkt i den politiske diskussion i 50erne, der forberedtes en tvangslov, og en del af godsejerne søgte at komme dens forventet ubillige betingelser i forkøbet ved i tide at handle med deres bønder på rimelig basis. Aviserne bragte hyppige oversigter over fæstegodsets overgang til selveje på de forskellige godser, og hvor godsejerens gode vilje var åbenbar, kunde det hænde, at enkelte eksempler blev fremdraget: Atter i disse Dage har Fru Grundtvig til Rønnebæksholm solgt 2 Gaarde i Rønnebæk Bye til sammes Fæstere, Johan Jensen og Lars Pedersen, for Kjøbesum 3300 Rbd. hver enkelt Gaard; de have et Tiliggende af c. 50 Tdr. Land, med ret gode Bygninger, og i Kjøbet fulgte Besætning. Den humane Godseierinde har stillet Pengevilkaarene ved disse som ved andre Salg ganske efter Kjøberens Ønske⁶⁹. —

Grundtvigs egne praktiske planer i forbindelse med hans tilknytning til Rønnebæksholm, gik naturligt nok i retning af at oprette en folkehøjskole i nærheden. Der forelå jo nu en reel mulighed, og en højskole i denne egn vilde blive et passende supplement til de to af andre allerede tidligere oprettede i Rødning og Ryslinge. Planen rykkede sin virkeliggørelse nærmere, da 471 danske og norske mænd og kvinder overrakte ham en pengesum, 7000 rbd., ved festen på Gammel Køgegaard i anledning af hans 70 års fødselsdag i 1853: en ringe Begyndelse til en Bygning som den Skole for Livet, der har staaet for Deres Øje⁷⁰. — Og kort tid derefter opfordrede en kreds af fremtrædende grundtvigske sympatisører publikum til at sikre foretagendet ved tilsagn om faste årlige bidrag fra og med 1854. I opfordringen nævnes de allerede indkomne 7000 rbd.: For denne Sum er det hans Agt at

kjøre en Bondegaard i Nærheden af Rønnebæksholm ved Næstved, og der vil da næste Sommer blive bygget, saa Højskolen vil kunne træde i Virksomhed med Efteraaret 1854⁷¹. — Naturligvis bragte også Næstved Avis⁷² referater af festlighederne på Grundtvigs fødselsdag og af højskoleplanen og kunde da også inden længe notere nogen tilslutning i læserkredsen: Fra en uformuende Haandværker i Omegnen af Næstved har jeg modtaget 1 Rbd. til den paatænkte Bondehøiskole ved Rønnebæksholm. Den ædle Giver vil, med Guds Hjælp! høste Glæde af sin lille, men velmeente Gave. A. P. Bang⁷³. —

Grundtvigs og fru Maries planer om en højskole i nærheden af Rønnebæksholm brast. Og da han i slutningen af 1856 kunde indvie sin højskole ved København, fik den efter bidragydernes oprindelige plan navnet Grundtvigs Højskole. Men dens bygning kaldte han Marie-lyst⁷⁴.

Man kunde tro, at Grundtvig i sin nye lykke vilde have fået nye kræfter, der lod hans digtning gro og sætte friske skud. Men det er ikke tilfældet. Ikke et af de digte, ingen af de salmer, der er blevet folkets fælleseje, blev skabt i hans korte samliv med fru Marie. Og mærkværdigt nok indtager heller ikke de personlige digte til hende nogen fremtrædende plads i den samlede produktion. Men i disse digte kan man nu og da, i enkelte strofer og i enkelte linjer, finde Grundtvigs poetiske udtryk for hans tilknytning til Rønnebæksholm. Og det samme gælder i endnu højere grad de senere mindedigte om hende.

Selv satte Grundtvig naturligvis store forhåbninger til det både i indhold og form nye liv, der ventede ham. Kort før brylluppet skrev han under besøget på Rønnebæksholm sit store digt Sydsjælland, hvis indledning, en poetisk topografi, indeholder nogle af de jævne og kønneste vers, Grundtvig har skrevet. Der findes da også et billede af fru Marie og et par linjer om hendes herregård i den egn, som han kendte fra sin barndom og ungdom, og som han nu skulde vende tilbage til:

Skjalden, medens Løvet falder,
Vinterkornet saas i Vang,
Leve skal en Efteralder
Her med Fred og Frydesang,
Mindes alt hvad Gud har gjort,
Glemme selv i Dødens Port
Kampen over Sejren⁷⁵. —

Den førnævnte misundelige fodvandrende havde, i august 1853, i Rønnebæksholms have forefundet en bygning under opførelse. Han omtalte den sarkastisk som et tempel, Grundtvig lod bygge for sig selv.

Denne lille bygnings historie er det ikke lykkedes at efterspore i detaljer, men det vides, at tårn og mur stod i fuld højde, da vandringsmanden betragtede den; der var allerede holdt rejsegilde.

Allerede et år tidligere havde Jutta skrevet fra Rønnebæksholm til Peter Rørdam: Idag blev Grundstenen lagt til Huset i Haven. Grundtvig, Marie og Haralde var alle med med Stænger for at vælte Stenen hen på Pladsen⁷⁶. —

Og nu kunde hun meddele sin mand: I Dag er det forgyldte Kors sat op paa Grundtvigs Huus. I den Anledning holdt en af Murerne en meget pæn lille Tale oppe fra Tinden af Huset⁷⁷. —

Af Grundtvigs senere udtalelser i digt og prosa, som vil blive videre omtalt i det følgende, fremgår, at det var Fru Marie og ikke ham, der lod huset bygge. Det skulde være en gave fra hende til ham.

Andre faktiske oplysninger om husets ældste historie synes ikke at foreligge.

Det vides heller ikke, hvordan den ide er opstået at bygge et særligt digterhus til Grundtvig i parken ved Rønnebæksholm. Man skulde dog tro, der nok kunde blive plads til ham i hovedbygningen.

Men naturligvis har man søgt at give en forklaring, og muligvis har en af Grundtvigs biografer ret, når han skriver, at fru Marie besluttede at bygge ham dette studie-

hus ude i haven, fordi han ikke kunde få rigtig ro til at arbejde og digte i det lille grønne kammer ved siden af hendes kontor⁷⁸. Andre har mere prosaisk ymtet om, at det var Grundtvigs overdrevne brug af røgtobak, der fremkaldte ønsket om at skaffe ham en eremitage. Men ingen af disse forklaringer behøver at være den rigtige, der er andre, omend lige så usikre muligheder: Grundtvig var ikke uden tilknytning til familien Stampe, som han også ret hyppigt besøgte på Nysø, f. ex. tog han en tur derned, da han i august 1851 var i besøg på Rønnebæksholm⁷⁹. Og i parken ved Nysø stod Thorvaldsens pavillon bygget af hans veninde baronesse Stampe i 1839 og indviet bl. a. ved en sang af Grundtvig og navngivet af ham: Vølunds Værksted⁸⁰. Det synes da ikke så påfaldende, at den sentimentale tanke skulde kunne opstå også at bygge et værdigt værksted for Danmarks største skjald (thi Oehlenschläger var jo død i 1850).

Det fremgår af de korte bemærkninger i Juttas breve, at både spøg og alvor har været knyttet til foretagendet. Og det lyser ud af Grundtvigs i det følgende anførte indvielsestale, at de to i høj grad glædede sig til at få sådan en lille rede helt for sig selv.

Men af forskellige grunde trak det i langdrag med at få den bygget færdig. I betragtning af at der gik et helt år mellem grundstensnedlæggelsen og rejsegildet, tør man måske regne med, at opførelsen er foretaget som lejlighedsarbejde, når murere og håndlangere ikke havde mere presserende værk for hånden. Og byggeriet er rimeligvis gået i stå, da fru Marie og Grundtvig tidligere end beregnet forlod Rønnebæksholm i høsten 1853 og flyttede til vinterboligen i Frederiksholms Kanal i København.

Og i forår og sommer 1854 har så andre begivenheder draget interessen fra den endelige fuldførelse.

På det bageste hvide blad i sin gamle bibel, den som fru Constanse Leth havde foræret ham i 1807, indførte Grundtvig forskellige notater om begivenheder i sit liv. Og nu kunde han skrive: 1854 Mai 15. Aften 9½ fødte

min elskede Marie mig en Dreng, som ved Hjemmedaab Christi Himmelfartsdag Mai 25. blev kaldt F r e d e r i k L a n g e. Hjemmedaab confirmeret i Kirken 1ste Søndag e. Trinitatis Juni 18.⁸¹.

Det siger sig selv, at Grundtvig var både lykkelig og stolt, og af hans breve til vennekredsen fremgår med stor tydelighed hans overbevisning om, at Vorherre med Frederik Lange Grundtvig havde genoplivet Hvidernes og Langernes gamle ætter: Gud være lovet! iaftes Klokken henimod 9 blev min herlige Kone efter en haard men kort Dyst lykkelig forløst med et stort, paa et Haar nær 8 pundigt velskabt Drengbarn, der alt har viist, han kan skraale som den Bedste, saa den himmelske Fader, der har givet ham Liv og Stemme, vist ogsaa vil give ham Liv og Mæle til høirøstet at forkynde Hans Priis, naar vi alt længe har tiet!⁸².

Og i brevet til Ingemann en variation over samme tema: Mig har Vor-Herre gjort den forunderlig store Glæde, at der i Aftes blev mig født et stort velskabt Drengbarn med en vældig Stemme efter sin Alder, saa der kan, med Guds Hjælp, blive en god Raaber af ham, naar han faar Stunder at voxte og faar noget at sige, som er værdt at høre⁸³.

Grundtvig, den 70-årige, måtte naturligvis se i øjnene, at der næppe var ham noget langt samliv med sønnen beskåret: Det er jo i min Alder som en Sønneson, men skiøndt deraf følger at jeg ikke kan vente at følge ham ret langt, saa da han aldrig vil fattes den bedste „Ledsager“, er det en trøstelig Tanke, at min Aands Liv paa Jorden ved ham kan forlænges langt ind i det næste Aarhundrede⁸⁴. — Og foruden den himmelske ledsager, som her henvises til, vil drengen jo ogsaa i lang tid have sin endnu unge moder at støtte sig til, og for hvem han selv vil blive det kæreste minde om Grundtvig: Selv som sin Faders yngste Søn betragtet er den Dreng jo meget ung i Forhold til sin Fader, men har Gud ske Lov en Moder, der godt kan træde ham i Faders Sted, og som jeg ved det vil fornøje at have et levende Billede af mig, naar vi maa skilles ad⁸⁵.

Lige efter fødslen var der da heller intet, der tydede på, at Grundtvig vilde blive skuffet i sine forventninger til fremtiden, og fru Maries sengeleje gav nærmest anledning til skæmt. Jutta, som var taget til København for at pleje sin søster, og som tillige måtte overtage forskellige små forpligtelser, der ellers påhvilede hustruen, skrev et par dage efter, at fødslen var overstået: Marie er rask og har det godt, og Drengen er stor og rask... Veed Du, hvad der i disse Dage er min Bestilling? Jeg maae pynte Grundtvig hver Formiddag, før han gaaer ud, sætte hans Krave paa ham og binde hans Halstørklæde⁸⁶. — Ved hjemmedåben den 25. 5. kunde fru Marie deltage, siddende i en stol. Men så blev hun syg, og drengens fremstilling i kirken, som hun også vilde overvære, måtte udsættes: Det gaaer desværre i Langdrag med min Maries Opkomst; det er blevet til en Byld i det høire Bryst, saa der, selv i bedste Fald, ei er at tænke paa nogen Raskhed til paa Søndag. Derfor har vi opsat den lille Drengs Kirkefærd indtil videre; dog haaber jeg, det med Guds Hjælp ei vil vare længere end til næste Uge, før jeg kan melde bedre Tidender⁸⁷.

Men der gik uger, før Grundtvig kunde melde nye, men ikke gode tidender:

Min inderlig elskede Hustru, A n e M a r i e E l i s e C a r l s e n, blev mig, sine Børn, sin Moder, sine Søsken- de og mange kjærlige Sjæle ved Døden berøvet Søndagen den 9de Juli; men Gud skee Lov i J e s u N a v n! vi sees igjen hvor der er i n g e n D ø d!

Nik. Fred. Sev. Grundtvig⁸⁸.

Under fru Maries hele sygdom havde Grundtvig hverken kunnet eller villet se i øjnene, at den kunde ende med døden. Endnu hendes sidste levedag passede han sin kirke- tjeneste regelmæssigt. Men da også han blev klar over, hvor det bar hen, blev han fortvivlet. Og ved dette døds- leje knælede han og bad for sin hustrus liv og vilde ikke tro lægen, da han sagde ham, at nu var det forbi. Han mindedes senere (jfr. p. 361) sin sindsstemning på denne aften, søndag d. 9. juli:

Hun er ej død, hun sover kun,
Hun end har Smilet om sin Mund,
Og hun har varme Kinder!
Saa sagde jeg den Aftenstund,
Da hun sov hen som i et Blund,
Den sødeste blandt Kvinder.

Saa ypped jeg med dem en Kiv,
Som kjende bedre Død end Liv,
Og har dens Tegn udfundet,
Og hun blev stiv og kold og blaa,
Saa alle Læger sværge paa,
At Død har Sejer vundet!

I vennekredsen var medfølelsen stor, Caroline Amalie der også havde sendt Grundtvig et lille rørende kondolencebrev, skrev til Peter Rørdam: Den arme Grundtvig! Gud styrke ham! Hvor det maa være tungt at miste en saadan Livsledsagerinde! Hun levede i ham, og han i hende; det maa være et Savn! Man kunde fristes til at troe, at den Overlevende ei længe kunde og vilde overleve. Dog Grundtvigs Liv i Herren og med Herren er mig Borgen for, at han vil kunne bære sin Eensomhed⁸⁰.

Også aviserne bragte meddelelser om dødsfaldet, og Morgenposten, der dagen efter blev gentaget ordret i Sjællandsposten, talte i samme tone som enkedronningen: Gamle Grundtvig har i disse Dage lidt et stort og smerteligt Tab, idet Døden i Mandags Morges har berøvet ham hans Kone. Han vil ogsaa med kristelig Gud-Hengivenhed vide at bære dette Tab⁹⁰. — Almuevennen tager også nyheden ordret fra Morgenposten, men udelader de trøstende ord om gudhengivenheden⁹¹.

Den lokale avis mindedes naturligt nok den afdøde for hendes virksomhed i egnen og bragte meddelelsen uden at omtale Grundtvig: Eierinden af det nærliggende Rønnebeksholm, Fru Grundtvig, er efter et kort Sygeleie i Søndags Aftes afgaaet ved Døden i Kjøbenhavn. Den af-

døde havde for kort Tid siden overladt den største Deel af Godsets Fæstere deres Gaarde og Huse til fuld Eiendom paa billige Betingelser. Hun vil savnes af Mange herpaa Egnen, der stadig i hende fandt den sande Velgjørerinde⁹².

Meget ejendommeligt virker det derimod at se Østsjællandsk Avis gøre økonomisk status efter dødsfaldet og vise Grundtvig tilbage til hans forrige beskedne plads, for derpå ligesom i forbigående at meddele, at samtidig skal den meget omtalte unge elegantier, den let dekadente strøgdriver Poul Chievitz forresten også være død: Pastor Grundtvig er for 2den Gang i sin høie Alder bleven Enkemand. Hans Kone, Eierinden af Rønnebæksholm, er død; man siger som Følge af Uforsigtighed efter en Barselseng. Hun efterlader en Datter af første Ægteskab, hvem Godset tilfalder, og Pastor Grundtvig er nu som før, Præst ved Vartov Kirke. Et andet Dødsfald siges ogsaa at være indtruffet i disse Dage. Forfatteren Chievitz skal nemlig i disse Dage være død; den Afdøde, (der var forlovet med Jomfru Amalie Price), var vist ikke meget over 30 Aar gammel. Han var ret fordeelagtig bekjendt som Forfatter; han har skrevet flere Noveller . . .⁹³.

Otte dage efter fru Maries død fandt bisættelsen sted fra Vartov kirke. Grundtvig havde holdt sin gudstjeneste om søndagen, som han plejede, og endnu forunderligere havde han om mandagen d. 17. 7. også kræfter til at tale ved hendes kiste, personligt og bevæget og i udtryk, der senere genfindes i hans erindring om hende: Hun er død fra denne Verden, hun, som ikke blot var mine Øjnes Lyst, men som mit Hjærte og min Sjæl hængte ved af al deres Styrke, og Sorgen taler for sig selv; thi Sorgens sande Sprog er Suk og Taarer, og de kan ikke fattes, saa længe han vandrer her nedden, den gamle Mand, hvis Alderdoms-Støtte hun var for sine, for mine og for alle Menneskers Øjne . . . Der har vist været meget faa Ægtepar, om hvem det gjaldt mere, hvad vi læser i den gamle Pagts Bog om de to Venner, som mødtes i splidagtige og urolige Tider, og den ene sagde til den anden: „mon dit Hjærte er oprig-

tigt mod mit Hjærte, ligesom mit Hjærte er mod dit?" og han sagde: „ja, det er.“ Og den første sagde: „saa giv mig din Haand!“ Thi visselig, vi gav kun hinanden vor Haand, fordi vore Hjærter var oprigtige mod hinanden. Ja, mine Venner! saadan en sjælden Lighed var der imellem vore Hjærter og Sjæle, vore Tanker og Følelser, vor Betragtning af Menneske-Livet i denne Verden, dets Øjemed, Kamp og Sejer, saa vi fra det første Øjeblik til det sidste kunde tale derom ud af hinandens Hjærte som to Barnoms-Venner, skabte til at leve og dø med hinanden. Derfor vidste vi sjælden, hvem af os der først skulde udsige, hvad vi begge tænkte, og derfor kunde vi saa dejlig gaa sammen paa alle vore Veje — ...⁹⁴. Enkedronningen var helt betaget: Hvilken opløftende Høitid i Vartov Kirke i Mandags 8te Dage! Aldrig glemmer jeg den. Jeg takker Gud at have bivaanet den. Mig synes, jeg er bleven fortroligere med Tanken om Døden. Jeg har tillige faaet en oplivende Forvisning om, at Grundtvig vil af Herren faae Kraft, og stedse modtage nye Kræfter til at leve endnu en Stund uagtet hans dybe Savn. Han har vist endnu et Kald at rygte, en Kaldelse at opfylde. Gud velsigne den kjære Gamle med at see skjønne Frugter af sit Liv og af al hans Virksomhed⁹⁵.

Fru Maries kiste førtes til Køge for senere at få plads i den Carlsenske familiegravelse i Køge Aas, Klaras Kirkegaard, der hvor ogsaa Grundtvig efter sit eget ønske blev stedt til hvile, da hans tid var omme.

Men dagen efter bisættelsen rejste Grundtvig til Rønnebæksholm med sin lille dreng, uvis om hvilket indtryk gensynet med stedet vilde gøre på ham⁹⁶.

Han digtede om sit tab og om sine minder, han prøvede at gense hende i den lilles øjne og smil. Han søgte ro i ensomheden og fandt nogen trøst i den: Gud skee Lov jeg har det her meget taaleligere end jeg turde ventet, thi vel er her Ingen, som bryder sig om mig, men saa har jeg ogsaa Lov til at være ene med Vorherre og med min Maries Minde, som mildt tiltaler mig giennem alt

det Stille, der omgiver mig, og jeg tænker tidt, at jeg vel ogsaa var blevet forkialet og forvænt om jeg længere skulde beholdt en saa omhyggelig, mægtig og uadskillelig Ledsagerinde, i en Verden, der, saasnart den opdager vort ømme Sted, ikke vil lade det fattes paa gloende Pile ... Rolighed har altid været mig kjærere end hvad man kalder godt Selskab, og det vil nok vare en Stund, før jeg, efter det udvalgte Selskab, jeg daglig har nydt i halvtredie Aar, snart som der ei var flere Mennesker i Verden, venner mig til noget Andet⁹⁷. —

Fru Maries død bevirkede, at de tre voxne børn igen sluttede sig nærmere til ham. Det havde ikke kunnet undgås, at det nye ægteskab skabte nogen kulde mellem far og børn, han var på en måde ved at blive fremmed for dem, og han havde følt det. Men nu fandt de sammen igen: Men Du kan troe din Fader, ogsaa derfor elskede jeg den nys Hensovne saa inderlig, fordi mine Børn, som ikke var hendes, og alt hvad jeg elskede, laae hende inderlig paa Hjerte, saa det var virkelig hende en Sorg, at hun, for eders Øine, stod som et Skillerum mellem eder og eders Fader, som hun med sit skarpe Syn, godt saae, I elskede, men betragtede som i Fangenskab⁹⁸. — Og medens Johan var i Norge for at forlove sig, besøgte Svend faderen på Rønnebæksholm og viste sig mere åben og forstående over for ham: Svend tog jeg ud med i Mandags og har alt havt meer venlig Samtale med ham end i mange Aar⁹⁹. —

Grundtvig forsøgte ogsaa at skønne lidt praktisk over fremtiden, men det vilde ikke lykkes, overblikket var sløret af erindringen, digteren måtte, og kunde, støttet af sin fornuftige og forstående svoger, skubbe de praktiske krav fra sig en stund endnu, thi på Rønnebæksholm: hænger mit Hjerte og mine Tanker endnu saa fast ved det Forbigange at jeg slet ingen egenlig Beslutning kan tage om det Tilkommende, hvortil mit Forhold synes mig saa tvivlsomt og tildeels ubetydeligt, at det altid vil være tidsnok at tænke paa, naar det bliver nødvendigt at træffe

et Valg. Carlsen og jeg er nemlig enige om at lade alt baade i Sommer og i næste Vinter gaae i de gamle Spor, og saa synes det mig tidsnok, engang i Vinter, om jeg lever saa længe, at betænke mig paa Resten¹⁹⁰. —

Og når man var enig om, at alt skulde gå i de gamle spor, da var byggeriet i haven noget af det første, der burde afsluttes. Der gik da også kun kort tid, før fru Maries gave stod helt færdig. Allerede før midten af august kunde man så nogenlunde overskue størrelsen af de sidste udgifter: 200 rdl. omtrent vil medgaa til Grundtvigs Huus i Haven eller maaske 150¹⁹¹. — Og skønt ingen af parterne kunde tage klart standpunkt til Grundtvigs fremtidige forhold til Rønnebæksholm, fandt den formelle indvielse, og dermed en slags overdragelse, sted den 8. september, kun to måneder efter hendes død, men mere end to år siden grundstenen var lagt og mere end et år siden der var holdt rejsegilde.

Hvordan indvielsen har formet sig i enkeltheder, og hvem der har været til stede, vides ikke. At Svend Grundtvig var blandt deltagerne, tør sluttet af det førnævnte brev til Gunni Busck (se note 99), han var taget med til Rønnebæksholm mandagen før, da hans far rejste tilbage fra sit søndagsbesøg i København. Derimod har gods-ejer Carlsen næppe deltaget i den lille højtidelighed, thi i så fald havde frøken Franziska ikke behøvet at tilskrive ham kun 3 dage tidligere: ... Alt er her ved det gamle. Grundtvigs Huus er idag blevet færdigt og imorgen skal det gøres reent. Den 23de i denne Maaned reiser Grundtvig til Kjøbenhavn og bliver der med det samme¹⁹². —

Der foreligger to forskellige manuskripter til en tale, som Grundtvig vilde holde ved denne lejlighed, da han skulde modtage gaven og give den navn¹⁹³. De gengives begge her. Dels har ingen af dem tidligere været trykt, dels belyser de, skønt delvis ens i form og indhold, hver på sin måde den stemning og de følelser, som beherskede Grundtvig, da han indviiede dette værk, der var tænkt som et tempel for den levende glæde, men som allerede

før det var færdigt, blev til et mindesmærke for hans døde lykke.

Sandsynligvis bør den her først følgende text betragtes som den endelige, den næst følgende som et udkast. Thi ikke alene er den første fastere disponeret end den senere, men den indeholder også til forskel fra den anden i sin indledning en takkende henvisning til fru Maries broder, hofjægermester H. R. Carlsen, og den vilde Grundtvig næppe have slettet under en omarbejdning eller omskrivning. Hertil kommer også, at Grundtvig i det første manuskript omtaler, at han vel næppe vil komme til at gøre brug af gaven længere end de følgende 14 dage. Og dagen efter nævner han atter et 14 dages ophold i et brev, i hvilket også andre udtryk svarer bedst til samme manuskript, hvorimod han i det andet taler mere ubestemt om en sommer eller to.

I Lysthuset Venligheden
(8de Septbr 1854)

Saa blev det dog færdigt, dette ny Lysthus i gammel Stil, som min Marie ikke blot lod bygge til den gamle Skjald, men arbeidede selv for med den kjærligste Omhyggelighed fra Grundstenen blev lagt til Korset blev reist, og selv midt i Sorgens Dage maa det glæde mig, at Maries Broder ganske delte min Følelse, at under ingen Omstændigheder maatte dette Maries Værk, denne hendes Kiærligheds Gierning blive ufuldentt.

Hvad jeg derimod aldrig havde tænkt, da mine Øines Lyst var forsvundet, at jeg med Glæde skulde tage denne Sommerstue i Besiddelse, det skeer dog ogsaa idag, thi vel er det ikke den straalende Glæde, der fulgte med hende, som er blevet usynlig, vel er det en saare vemodig Glæde, hvormed jeg idag betragter min Maries kiærlige Gave og kommer alle hendes sjeldne Egenskaber, men især hendes dybe, rige og brændende Kiærlighed levende ihu, ja, Glæden er saa meget mere vemodig, som jeg forestiller mig, at de næste fjorten Dage lettelig kommer til

at udgiøre hele min Besiddelses Tid, men det er dog ligefuldt med Glæde, jeg drager herind som min Maries velkomne Gæst, thi det er med den Følelse, at hver Dag, jeg tilbringer herinde, vil bidrage til, at min Sorg hen smeltes i den mildeste Vemod og mit Savn opløses i den sødeste Længsel, som findes under Solen, og Gud skee Lov! jeg veed af Erfaring, at Glæden er ikke at regne i Dage, saa faa Dages Glæde endogsaa kan slukke mange Aars Sorger.

Ja, hvad jeg alt i Sorgens Uger og Maaneder tit har mærket, det skal jeg vist daglig mærke herinde, at alt hvad der levende lader mig føle min Maries udvortes Fraværelse, det lader mig ligesaa levende føle hendes indvortes Nærværelse, ligesom naar hun fordem var reist fra mig og blev dog i Aanden hos mig og kom sikkert ogsaa udvortes tilbage til min Favn saa snart som mueligt.

Selv derfor naar jeg fæster Øie paa min Maries Stol med de tre Roser, det allerklareste Billede paa den Tomhed, der er Savnets Brodd, da er den Stol dog ikke tom for mig, fordi hendes Minde er levende knyttet dertil og har givet den, ligesom Barnet i Modersliv en lille Historie, før den kom til Verden.

Da nemlig min Marie først fortalte mig, hvad Boskab, hun havde betænkt til Sommerstuen, da nævnede hun kun een Lænestol, men blev paa Timen afbrudt med det Ord af mine: Tænker du da, jeg vil sidde her som en Munk? Der var, som vi nu seer, lidt Kaadhed eller dog lidt Forvovenhed i Ordet, men der var dog frem for alt Kiærlighed i det, det fælde min Marie, og det søde Smil, hvormed hun svarede, det Smil svæver for mig bestandig over Stolen med de tre Roser, saa jeg maa smile med, om end vemodig.

Man vil sige: saa taler kun Skjalden, og deri har man Ret, men det var jo ogsaa netop Skjalden, for hvem Marie stod saa mageløs, hvem hun var saa uundværlig og glædede saa usigelig henede, og det jo ogsaa netop fordi Skjaldskab var ogsaa i hendes Øine noget Virkeligt,

som hun havde inderlig kiær, hun, den Vidunderlige, der endnu var langt meer poetisk end hun var verdensklog, endnu langt dybere end hun var klar, skiøndt alle hendes Venner og Kyndinger veed med mig, at hun var klog og klar som kun saare faa baade Mænd og Kvinder.

Og Gud skeep Lov! ligesom det lykkedes os i det daglige Liv langt over det sædvanlige at forbinde hvad man kalder Idealet med det for alle Virkelige, saaledes times det mig ogsaa, nu at kunne forbinde det Fraværende langt anderledes levende end sædvanlig med det Nærværende, fordi min Marie efterlod mig som et rigt og uskatterligt Arvegods den lille, velsignede Dreng i vort Billede, paa hvem det sikkert skal komme tilsyne, hvad vi saa gierne talde med hinanden om: hvordan Vorherre gjør Eet af To, der gierne vil sammensmelte i brændende Kiærlighed! ja, da jeg forleden dag satte lille Frederik Lange i Stolen med de tre Roser, da saae jeg virkelig hans Moders livsalige Smil om hans Mund, rede til at sætte sig fast i den Stol, hvorover det i Aanden altid svæver.

Kun eet lille Ord endnu: dette Lysthus skulde dog have et Navn, og jeg har tænkt paa adskillige, som jeg dog fandt enten for indskrænkede, for døde eller for tunge at udtale, men, om jeg nu maa raade, da skal det ligesaa jævnt, som let og legende kaldes „Venligheden“, og det især baade først og sidst, fordi Venligheden var Grund-Tonen og Grund-Farven i vor indbyrdes Kiærlighed! Ja, Venner, Grund-Venner, det var Marie og jeg længe før vi blev Ægtepar eller tænkte nogensinde at blive det, Grund-Venner var vi fra det første Øieblik, vi mødtes i Verden og fik talt med hinanden, et Ægtepar med Guds Velsignelse som vi har været det bliver aldrig meer, thi der, hvor hun er nu og hvor jeg stunder hen, der hverken gives eller tages til ægte, men Grund-Venner, det bliver vi ved at være evindeligt, saa Venligheden vil ogsaa være det rette Navn paa vort Værelse i den evige Bolig, som er vor himmelske Faders Huus!

Grundtvigs andet manuskript til talen, det formodede udkast, lyder:

Det er jo umueligt, Venner! at jeg kunde tage dette Lysthus i Besiddelse uden at tænke paa min Marie, som ikke blot bygde det til mig, men daglig, fra Grundstenen blev lagt til Korset blev reist med den kiærligste Omhyggelighed fulgde Værket og sørgede for, at alt blev gjort paa det bedste, og at alt var paa rede Haand, hvad der hørde til Bekvemmelighed og Prydelse i Sommerstuen, og det er ligesaa umueligt, at jeg kan tænke paa hende, paa alle hendes sjeldne Egenskaber og store Fortrin, men især paa hendes dybe, rige og brændende Kiærlighed, uden at føle Savnets Storhed og Savnets Smerte, men jeg vil dog ikke her tale om Sorgen og Savnet uden for, til vor himmelske Faders Ære, at bekiende, at de ere alle-rede langt mildere end jeg havde tænkt de nogensinde kunde blevet i denne Verden, saa at, vil Gud, jeg skal tilbringe en Sommer eller to i denne Stue, da er jeg vis paa, at Sorgen vil hensmelte i den mildeste Vemod og Savnet opløse sig i den sødeste Længsel, der findes under Solen.

Ja, Gud skee Lov! jeg har alt erfaret det tusinde Gange og alt hvad der minder mig om min Maries udvortes Fraværelse lader mig ogsaa føle hendes indvortes Nærværelse, ligesom naar hun fordem var reist fra mig og blev dog i Aanden hos mig og lod mig altid føle at hun glemde mig aldrig, men kom ogsaa udvortes til min Favn igien saa snart som mueligt.

Der staaer saaledes min Maries Stol med de tre Roser og er det allerklarest Billede paa den Tomhed, der er Savnets Brodd, men den er dog langt fra at være saa tom for mig, som den synes, thi min Marie svæver over den i et lyslevende Minde. Den Stol fik nemlig, som Barnet i Moders Liv, en lille Historie, før den kom til Verden, thi da Marie engang fortalte mig, hvad Boskab hun havde betænkt til Sommerhuset, da nævnede hun kun een Lænestol, men blev paa Timen afbrudt med det Ord at

mine: tænker du da, jeg vil sidde her som en Munk. Der var, som jeg nu seer, lidt Kaadhed eller dog lidt Forvovenhed i det Ord, men der var dog frem for alt Kiærlighed i det, det fælde Marie og det søde Smil, hvormed hun besvarede det, det Smil svæver for mig bestandig over Stolen med de tre Roser, saa for mig kan den aldrig være tom.

Man vil sige: saa taler Skjalden, og deri har man Ret, men det var jo ogsaa netop Skjalden, for hvem Marie stod saa mageløs og hvem hun glædede saa usigelig her-nede, og det igien netop fordi Skjaldskabet var ogsaa for hende en Virkelighed, som hun havde inderlig kiær, hun, den Forunderlige, der endnu var langt meer poetisk end verdensklog, endnu langt dybere end hun var klar, skiøndt alle hendes Venner og Kyndinger veed med mig, at hun var klog og klar som kun saare faa baade Mænd og Kvinder.

Og Gud skee Lov! ligesom det lykkedes os en liden Stund i det daglige Liv langt over det sædvanlige at forbinde hvad man kalder Idealet med det Virkelige¹⁰⁴, saaledes times det mig ogsaa at kunne forbinde det Fra-værende langt anderledes levende end sædvanligt med det Nærværende, fordi min Marie efterlod mig som et rigt og uskattekligt Arvegods den lille velsignede Dreng i vort Billede og Lignelse, i hvem jeg godt tør haabe at see hvad vi ønskede og tit talde sammen om, at see, hvordan Vorherre kan og vil sammensmelte hvad der vil være sammen i inderlig Kiærlighed. Ja, da jeg forleden satte lille Frederik Lange i Stolen med de tre Roser, da saae jeg virkelig min Maries livsalige Smil om hans Mund, rede til at sætte sig fast i den Stol, hvorover det i Aanden altid svæver.

Hvad skal vi nu kalde dette Lysthus, hvori jeg, mod Forventning, drager ind med Glæde, skiøndt Glæden er meget vemodig, fordi hun, som vilde været dens Dronning¹⁰⁵, er blevet usynlig? Jeg har tænkt paa mange Navne, men som enten var for indskrænkede, for døde

eller for tunge at udtale, saa jeg har besluttet at kalde det meget jævnt, men ogsaa let og levende „Venligheden“, og det først og sidst fordi Venligheden var Grundtonen og Grundfarven i vor indbyrdes Kiærlighed. Ja, Venner, Grundvenner, det var vi længe før vi blev et Ægtepar eller tænkte nogensinde at blive det. Grundvenner var vi fra det første Øieblik, vi mødtes i Verden og fik talt med hinanden, et Ægtepar bliver vi aldrig meer, thi hvor hun nu er og jeg stunder hen, der hverken gives eller tages tilægte, men Grundvenner bliver vi ved at være evindelig, saa Venligheden vil ogsaa være det rette Navn paa vort Værelse i den evige Bolig, som er vor himmelske Faders Huus!

Dagen efter skrev Grundtvig et brev til vennen Gunni Busck. Hans omtale af gårsdagens lille højtidelighed lyder som et kort referat af hans indvielsestale, han fortæller om: Lysthuset, som til igaar omsider var blevet færdigt, saa jeg tog det i Besiddelse, thi efter Omstændighederne maatte det vel være mig kiært, at dette min Maries kiærlige Værk ei kom til at staa som en Ruin, men Glæde af at tage det i Brug uden hende, og ventelig kun for de 14 Dage, jeg endnu agter at blive herude, Glæde deraf kunde jeg jo aldrig ventet, uden fordi Vorherre er saa usigelig god og kommer saa godt ihu, at vor Sjæl hænger ved Støv, men nu havde jeg dog megen Glæde deraf, og venter fjorten meget glade Dage derinde¹⁰⁶. —

Som han havde planlagt, forlod Grundtvig Rønnebæksholm 14 dage efter, d. v. s. 23. september, som var en lørdag. Afrejsen bekræftes af et nyt brev til Gunni Busck, dateret København 25. 9. 54: Gud skee Lov! Jeg kom i Løverdags godt ind med lille Frederik, trivelig og fremmelig¹⁰⁷. —

I 1854 har Grundtvig da rimeligvis kun haft sit sommerhus i 14 dage. Thi det er ikke sandsynligt, at

han har benyttet det før indvielsen, når han i brevet til Gunni Busck af 9. 9. udtrykkeligt taler om, at det omsider er blevet færdigt, så han har taget det i besiddelse. Og intet tyder på, at han har besøgt Rønnebæksholm igen senere på året. Men på så kort tid kunde vel ikke engang en Grundtvig få væsentlige værker fra hånden, og der er da heller intet, der taler for, at netop disse to uger har været særlig frugtbare for hans produktion.

Og nu var han rejst, huset stod tomt, og hvad der tager sig yndigt og idyllisk ud om sommeren, kan godt blive til lidt byrde og besvær om vinteren. I hvert fald skulde der jo føres noget tilsyn, og en og anden regning var endnu at betale. Det blev fru Mariæ ugifte søster Franziska, der påtog sig dette hverv, som det fremgår af en enkelt besvaret skrivelse: ...Endnu maa jeg bede Dem om De vil være saa god at see efter om der paa Meublerne i Havehuset er sat Betræk over Floilet, da jeg er bange det ellers skal tage Skade... Med Hensyn til Arbeidet med Havehuset, da troer jeg nok at Regningen forholder sig rigtig, kun synes jeg, at det er temmelig dyrt for Rækværket omkring Altanen at give 10 Rdl, men maaskee Aftalen var saaledes, det erindrer jeg ikke mere. Dersom Østergaard ved noget herom, maaskee De da vil underrette mig herom, naar De sender mig Regningen tilbage...¹⁰⁸. —

Og det blev også mest Franziska, der sørgede for, at båndet mellem Grundtvig og Rønnebæksholm ikke brast.

Da skifteretten trådte i funktion efter fru Mariæ død, viste det sig, at den ægtepagt om særeje, som hun og Grundtvig havde oprettet lige inden ægteskabets indgåelse, hverken var konfirmeret eller tinglæst og altså var formelt ugyldig. Hofjægermester Carlsen foreslog, at han og Grundtvig nu i fællesskab skulde indgive ansøgning om dens konfirmering, men Grundtvig fik den tanke, at hans hustru med vilje havde undladt at foretage dette skridt, for at han i givet fald skulde tage arv efter hende

i fællesboet. Han fandt det ganske naturligt, at hun i så fald havde holdt dette hemmeligt for ham, det måtte være af finfølelse, så han ikke skulde føle sig mistænkt for at ville drage økonomisk fordel af sit ægteskab.

Fru Marie har næppe gjort sig sådanne tanker. Thi alle måtte ved dette ægteskabs indgåelse vente, at Grundtvig vilde dø først. Der har uden tvivl foreligget ren forglemmelse, eller ligegyldighed i forvisningen om, at Grundtvig i alle tilfælde vilde handle i dokumentets ånd, hvis han mod forventning skulde overleve hende. Forøvrigt var der vel ingen, som kunde forestille sig, at Grundtvig, selv om det blev ham, der arvede, vilde forholde sønnen Frederik Lange og steddatteren Haralda Toft den dem tilkommende mødrearv eller forvalte den uforsvarligt.

Den Frederik Lange beskikkede tilsynsværge forlangte imidlertid den ukonfirmerede ægtepagt anerkendt, og Grundtvig henholdt sig på sin side til loven, hvorefter sagen gik til retten. Skiftekommissionens afgørelse 16. 11. 55 gav Grundtvig medhold, men højesterets dom af 29. 4. 56 gik ud på, at den afdødes bo skulde udlægges til hendes børn, Haralda Toft og Frederik Lange, og at Grundtvig selv var uberettiget til at arve¹⁰⁹.

Det havde ikke kunnet undgås, at Grundtvig, der ikke havde megen forståelse på juridisk praxis, men for det meste lod sine følelser afgøre, hvad han måtte finde ret og rimeligt, lige i begyndelsen, da det trak op til retssag, blev grebet af nogen bitterhed og mistanke. Allerede den 1. 8. 54 indeholdt et brev til Gunni Busck, skrevet på Rønnebæksholm, en bitter bemærkning om, at her var der ingen, der brød sig om ham (se note 97). Og halvanden måned senere misforstod han sin svoger på en ubehagelig måde. H. R. Carlsen, der var Haraldas formynder og bestyrer af godset, havde naturligt nok, og forøvrigt efter sin afdøde søsters udtrykkelige ønske¹¹⁰, besluttet, at Haralda skulde opdrages af sin moster Franziska. I den anledning og med yderligere årsag i Grundt-

vigs optræden i skiftesagen¹¹¹, måtte han forlange Haraldas og Grundtvigs „fælles husholdning“ ophævet fra 20. 4. 55. Denne sag bad han sin prokurator ordne og tilskrev Grundtvig et forklarende privatbrev om det foretagne skridt, idet han desuden udtrykkelig anførte: Jeg behøver vel ikke at tilføie at Haraldes Stiffader og Broder, i ethvert Tilfælde, kunne opholde sig paa Rønnebeksholm saaofte og saalænge de maatte behage, og at ifald det skulle indtræffe paa en Tid, da Haraldes Huusholdning ikke er der, jeg da skal gjøre Alt hvad jeg formaaer for at lette Dem Førelsen af Deres egen. — Og han sluttede det måske noget formelle, men tydeligt nok velmente brev med en forsikring om, at han altid vilde være som en fader for Frederik Lange og tage sig af ham på enhver måde, dersom Grundtvig måtte ønske det eller forholdene kræve det¹¹². Men Grundtvig blev vred, både over at Carlsen havde ordnet sagen på juridisk basis og også over hans brev om den. Hans svar blev en kvittering for „opsigelsen“, som han rigtigt havde modtaget fra prokuratoren, og det sluttede med en formel tak for Carlsens private skrivelse: som jeg maatte kalde meget venlig, dersom jeg endnu turde troe at have en Ven i min Maries Broder; men da De ikke længer tillader mig at troe det, saa maa jeg jo see til, med Guds Hjelp, at bære min tunge Skæbne i det hele som en Mand og som en Christen, uden at falde Nogens Medlidenhed til Byrde¹¹³. —

Misstemningen har dog åbenbart hurtigt fortaget sig, det ser ud til, at Grundtvig selv meget snart er faldet til ro i den fornuftige opfattelse, at den retslige afgørelse burde betragtes som en rent praktisk foranstaltning til sagens endelige ordning, og at den ikke skulde influere på hans følelser for hans afdøde hustrus slægt. Det ses da også, at venskab og sympati er voxet i den følgende tid.

Det brev, som fru Marie skrev til sin broder den 31. 3. 1854 (se note 110), halvanden måned før Frederik

Langes fødsel og med henblik på hendes omend ikke ventede, så dog mulige, og jo også indtræffende, død, indeholder en ganske kort efterskrift: Kjære Franziska! Gjør alt hvad du kan for Grundtvig og lad det være for dig som om du gjorde det for din Marie. —

Franziska Carlsen opfyldte trofast dette pålæg. Det var hende, der først og fremmest tog sig af Haralda, der nu var 14 år, det var også hende, der tog sig af de daglige praktiske forhold vedrørende Haraldas ejendom. Og som før nævnt var det åbenbart også især hende, der prøvede at opretholde forbindelsen mellem Grundtvig og Rønnebæksholm, måske i et forsøg på at knytte stedfar og steddatter noget nærmere sammen, end deres gensidige følelser syntes at ville gøre det. Det er formodentlig også hende, der har mindet Haralda om ikke at glemme Grundtvigs fødselsdag: Kjære Grundtvig. Jeg ønsker dig tillykke paa din Aarsdag. Gid du og lille Frederik vare herude idag, men nu maa vi jo lade os noie med os selv og slaa os til Taals med den Tanke at vi skal ogsaa have Chocolate. Jeg vil haabe du ikke forsmaaer min ringe Gave da den er givet af et godt Hjerte...¹¹⁴. — Forøvrigt har Grundtvig trængt til al den opmuntring og adspredelse, man kunde give ham. Thi han, der i 1848 trods sin alder endnu havde forbavset sine omgivelser ved sin vitalitet og kraft, og som yderligere havde følt sig forynget af sit lykkelige ægteskab, han var nu blevet en gammel og trist mand: Jeg besøgte Gr. Aaret efter Fru Maries Død; han boede da i „Forgyldte Nøgle“ paa Nørregade; men hvor fik jeg da ikke Indtrykket af menneskelig Forladthed og trist Ensomhed. Hele hans ydre Omgivelse saa forsømt og frastødende ud; Ingen hyggede om ham, og han selv saa' saare bøjet og mer end almindelig affældig ud med Præg af en snarlig Bortgang¹¹⁵. —

En del af de besøg, måske dem alle, som Grundtvig efter „Venligheden“s indvielse har aflagt som gæst på sin steddatters ejendom Rønnebæksholm lader sig nogenlunde tidsfæste.

Mindestenen for fru Marie, som står i åsen mellem den 4. og 5. kilometersten på Næstved—Præstø-vejen, skulde afsløres på hendes fødselsdag i 1855. I den anledning skrev frøken Franziska: Kiære Grundtvig! Har De ikke Lyst at tilbringe vores kjære Maries Aarsdag med lille Frederik her ude paa Rønnebeksholm? Støtten som Bønderne reiser til Minde om hende, skal indvies den Dag, og de ønsker meget at De vilde være med dem ved denne Leilighed... Da Rigsdagen jo først skal samles mellem den 10de og 15de August, saa synes jeg nok De kunde give Dem lidt Tid og blive lidt herude. Vil De hilse lille søde Frederik fra os Alle, vi glæder os meget til at see ham. Deres altid hengivne Franziska Carlsen¹⁶. —

Det vides ikke, hvornår Grundtvig er ankommet, ej heller hvornår han er rejst igen, og det er også uvist, om han har taget Frederik Lange med til denne mindefest. Hverken han selv eller andre synes at have efterladt sig optegnelser herom, men det fremgår af en avismeddelelse, at han var til stede, og at han holdt hovedtalen: ...Indvielsen foregik i Overværelse af Fruens Familie og Bønderne, som havde ladet Støtten reise, og aabnedes med Sangen: „Der er et yndigt Land“ osv., hvorpå Sognefoged Jørgen Jeppesen talte, men gav snart Ordet til Pastor Grundtvig, der i et rørt Foredrag fremhævede den Afdødes Fortjenester fornemmelig som Menneske og Godsbesidderske, hvorefter Høitideligheden sluttedes med en anden fædrelandsk Sang. — Efter Indvielsen vare Bønderne forsamlede med Fruens Familie paa Rønnebeksholm, hvor de beværtedes, og hvor man ved Samtaler og gjensidige Meddelelser bestyrkede sig i Erindringen om den Afdødes Velgjerninger¹⁷. —

Den smukke artikel om fru Maries Mindesten, som Grundtvig i samme måned lod trykke i Dannebrog (se ved note 6) er da rimeligvis selve talen, og i så fald en af de længste, han har holdt. I hvert fald kan der ikke være tvivl om, at talen som helhed indgår i artiklen, der i sig selv er formet som en stor og personlig tale.

Sommeren 56 gav lejlighed til flere besøg. At Grundtvig har været på Rønnebæksholm i forsommeren, og ikke alene, men i hvert fald i selskab med Frederik Lange og hans barnepige, fremgår af en enkelt oplysning i en skrivelse om forskellige sager godset vedrørende, som forvalter A. Beck har sendt til hofjægermester v. Carlsen 5. juni. Godsforvalterens bemærkning om gæsterne falder ganske vist noget tør: Hrr Pastor Grundtvig med Familie er da reist idag¹¹⁸. — Et nyt besøg fandt sted lidt senere på sommeren, thi et digt, langt og vanskeligt at forstå, Tid og Evighed, er forsynet med tilskriften: Rønnebæksholm, Juli 1856¹¹⁹. — Opholdet har været af nogen varighed, måske afbrudt af søndagsrejser til hovedstaden, thi Peter Larsen Skræppenborg adresserede et brev til Grundtvig på Rønnebæksholm den 13. juni, og Grundtvig skrev til ham fra Rønnebæksholm 11. juli¹²⁰. Det må være dette besøg, frøken Franziska takkede Grundtvig for senere i måneden. Hun havde været glad ved hans og den lille drengs besøg, og hun håbede, at han meget snart vilde komme igen: Fra os Alle har jeg mange, mange Hilsener til lille Frederik som vi længes meget efter, og haaber endnu engang i denne Sommer at faae at see paa Rønnebæksholm. Kommer De saa herud? Vi er her til Slutningen af August¹²¹. —

Det kan ikke ses, om Grundtvig efterkom denne indbydelse, ej heller om han, atter efter frøken Franziskas indbydelse, var på Rønnebæksholm omkring slutningen af september og begyndelsen af oktober samme år. Men i hvert fald bad hun ham medbringe ikke alene lille Frederik Lange, men han skulde også tage sin voxne søn Svend med, og hvem han ellers ønskede at have til selskab¹²². Frøken Franziskas gæstfrihed har været stor, hun har virkelig efter fru Maries ønske gjort for Grundtvig, alt hvad hun kunde.

I sommeren 1857 har i hvert fald eet besøg fundet sted, og frøken Franziska har ved denne lejlighed tegnet et lille medfølende og vemodigt billede af den ensomme:

Nu er gamle Grundtvig hernede og han gaaer som sædvanlig stille op og ned mellem Gaarden og Havehuset. Jeg bliver imellem ganske sørgmodig ved at see paa ham, for jeg synes han maa have det trangt nok hernede¹²³. — Og senere på måneden sendte Grundtvig fra Rønnebæksholm et brev til Elise Stampe¹²⁴.

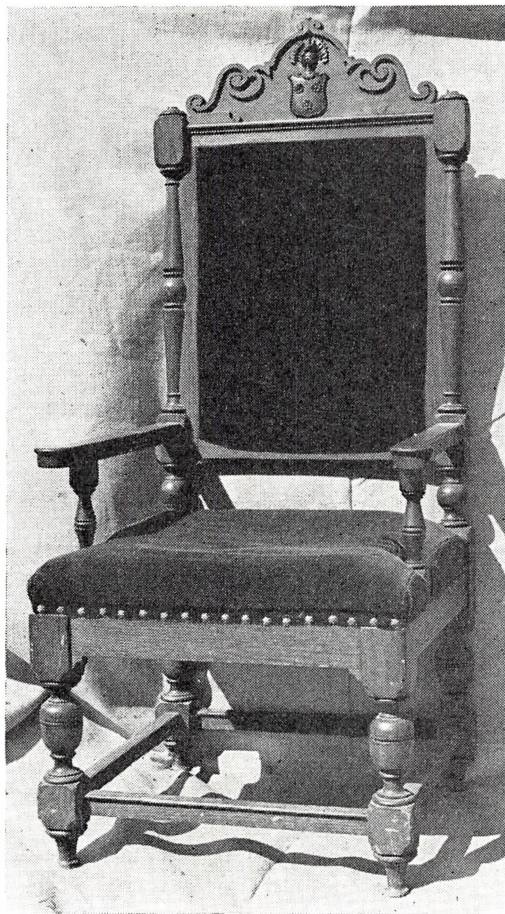
Måske fandt Grundtvigs sidste besøg på Rønnebæksholm sted i sommeren 1858. Den 22. juli sad han i „Venligheden“ og skrev et kønt lille digt til steddatteren Haralda Toft¹²⁵. Han har måske aflagt dette besøg hos sin nu 17årige steddatter for at præsentere sig som ægtemand for tredje gang. Thi 14. april samme år havde han ægtet Asta Reedtz, f. Krag-Juul-Vind-Friis, han 74, hun 32.

Muligvis vil tegninger, håndværkerregninger og andre papirer henhørende til det Grundtvigske havehus på Rønnebæksholm engang dukke op. Men foreløbig synes alt af den art at være forsvundet, og måske er sådanne dokumenter blevet tilintetgjort. At de ikke foreligger i godsarkivet, er naturligt nok, thi godset tilhørte Haralda Toft, og det var fru Marie, som var bygherre og helt privat lod huset opføre til Grundtvig.

Det skyldes også manglen på dokumenter, at det i dag ikke sikkert vides, hvem bygmesteren var. Det lille kønne hus, et tidligt forsøg på herhjemme at efterligne det 17. århundredes nederlandske renæssancestil, må rime­ligvis skyldes en af tidens betydelige arkitekter, måske M. G. Bindsbøll (se videre s. 364 f).

Men naturligvis har en natur som fru Marie ikke blot ladet et bestilt projekt udføre, hun har uden tvivl været en endog særdeles interesseret bygherre. Interesse for byggeri havde hun i hvert fald. Da præstegården i Mern brændte i 1847, tilbød hun præsten, der aldeles savnede praktiske anlæg i den retning, at hun, som både var vant til og havde lyst til at bygge, skulde tage sig af genopførelsen, så han blot skulde skaffe de nødvendige penge¹²⁶.

Hendes direktion af havehusets opførelse på Rønnebæksholm, som Grundtvig skildrede i sin tale ved indvielsen i september 54, kan ikke følges i enkeltheder, men

Fru Mariæ stol.

den bekræftes af en enkelt brevkoncept fra januar 53, altså et halvt års tid efter grundstensnedlæggelsen og på et tidspunkt, da huset i hvert fald var under tag, medens den indvendige udstyrelse endnu stod på: ...Jeg ønsker en Træspindeltrappe i Taarnet, og De kunde jo

forhøre hvad De kunde faae en saadan gjort for, baade i Arbejdsløn og hvad der vilde gaae med af Træ, og da underrette mig derom. Er der noget slaaet for Vinduer og Døre i Grundtvigs Huus eller er maaske Vinduer og Døre sat i?¹²⁷.

I sin indvielsestale dvælede Grundtvig vemodig-glad ved mindet om en lille episode under fru Mariés og hans samtaler om husets møblering, hun havde fortalt ham om

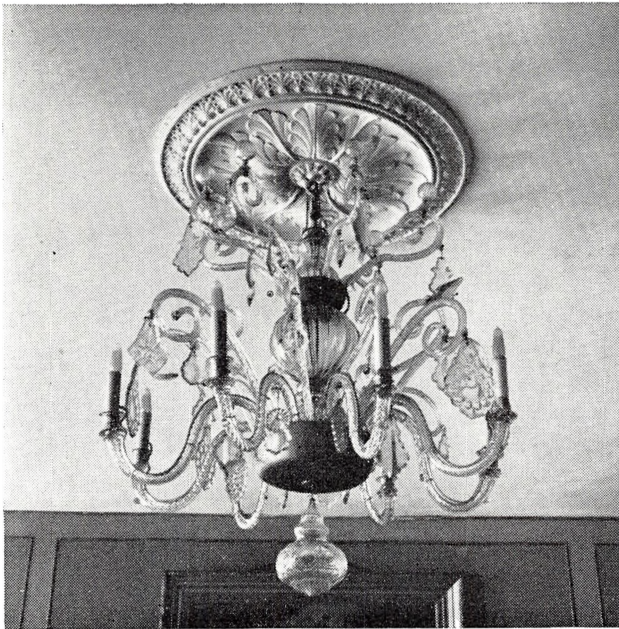
Guds øje på Grundtvigs stol.

en lænestol, som hun vilde lade lave til ham, og han havde muntert erklæret, at een var for lidt, der skulde være en til hende også, han vilde ikke sidde der alene som en munk i sin celle. Og så skildrede han videre i sin tale, hvordan han nu nylig havde sat lille Frederik Lange i hans moders tomme stol med de tre roser og på den måde givet den lidt af det liv, som havde været tiltænkt den.

Både hendes og hans stol er bevaret på Rønnebæksholm, begge i egetræ, solidt arbejde, renaissancestil i overensstemmelse med den bygning, de engang tilhørte, fløjlsbetrukne. Og i fru Mariés stol er kopstykket prydet med Langernes våben, skjoldet med de tre roser under hjelmen med de tretten faner, de tre roser, som han både i sin tale og også i sine digte flere gange kom tilbage til. Men i hans egen stol, som den gamle trætte mand vel selv sad i, da han holdt sin indvielsestale med blikket fæstet

på hendes, havde fru Marie ladet udkære et andet våbenmærke, bedre passende til en præst og salmedigter end skjold og hjelm, Guds faderøje i treenighedens triangel.

Andre møbler fra „Venligheden“ vilde måske uden større vanskelighed kunne opspores, men ingen vilde

Lysekronen.

kunne stedfæstes med så stor sikkerhed som de to stole, hvis lille tilblivelseshistorie Grundtvig selv fortalte. Det skal dog nævnes, at et mærkeligt tilfælde synes at have bragt en lysekrone for dagen, som fru Marie havde anskaffet til lysthuset. Den hænger nu i en gård i landsbyen Ladby en lille mils vej nordvest for Næstved. Der er ingen egentlig grund til at tvivle om traditionens rigtighed, den kønne venetianske glaskrone, der måler ca. en meter fra loftet, og som er omkr. 85 cm bred, må have taget sig godt ud i „Venligheden“ og kan efter sin stil at dømme meget vel være anskaffet i 1852—53¹²⁸.

Men med fru Maries død måtte også huset dø, trods frøken Franziskas omhu og trods Grundtvigs sommerbesøg. I januar 55 blev åbenbart sidste murerregning for selve opførelsen betalt: Til Muurmester Petersen, for Arbeide ved det ny Haugehus i f. A.: 46 Rdl. 64 s.¹²⁹. — Men sidenhen tog huset kun ringe del i godsets daglige liv, det havde egentlig ingen anden naturlig funktion nu end at forfalde. Endnu i de år, da Grundtvig dog nu og da benyttede det, figurerer det, men fattigt, i godsets regnskaber, først i jordebogen: Det nye Haugehus, Grundmuur, dækket med Zinkplader, bygget af røde Muursteen i gothisk Stil — med Altan — og paa det sydvestre Hjørne et Taarn med Vindeltrappe. — Bygningen er ikke assureret¹³⁰.

Da det i 1856 så ud til, at Grundtvig i mere udstrakt grad vilde gøre brug af fru Maries gave, skrev frøken Franziska fra Rønnebæksholm til sin broder, for at hans sommerhus kunde være istand: ... da jeg i Kjøbenhavn talte med Grundtvig lod det til at han vilde komme nogen Tid herud i Sommer, og jeg vil derfor spørge dig om jeg skal sørge for at Gesimsen paa hans Huus i Haven, som er faldet ned, bliver klistret op igjen?¹³¹. — Og i overensstemmelse med sit tidligere givne løfte sørgede godsejer Carlsen for, at huset blev vedligeholdt.

Da Grundtvigs andet besøg i denne sommer kunde ventes, indeholdt en almindelig instruktionsskrivelse til godsforvalteren også følgende besked: Ved Havehuset er saavidt jeg hudsker noget udvendigt Reparationsarbeide at foretage; maa jeg bede Dem at foranstalte dette udført saaledes, at Huset kan være fuldstændigt istand inden den 24de dennes¹³². — Samme år nævner regnskaberne da også forskellige udgifter: Til Muurmesteren, Regning for Arbeide ved Haugehuset i d. A.: 38 Rdl. 28s. — Til Sadelmageren Regning for Arbeide ved Haugehuset i f. A.: 5 Rdl. 42s.¹³³. — Til Haandværkere ved at reparere Haugehuset: 64 Rdl. 90ss.¹³⁴.

Men da Grundtvigs sommerbesøg på Rønnebæksholm

hørte op, formodentlig fra 1858, var der heller ingen, der havde interesse af at bevare hans digterhus. Det blev overladt til sig selv og gik i forfald, en skæbne, der ikke skyldes tilfældig forsømmelse eller bevidst sparsommelighed, men som direkte var tiltænkt det af dets ejer, for hvem både det og mindet om Grundtvig i det hele taget nu og da kunde vække bitre, men vel for det meste slumrende følelser til live.

Haralda Toft tilgav vist i virkeligheden aldrig Grundtvig, at han, da hun var en lille pige på 9 år, på en måde havde taget hendes mor fra hende. Naturligvis kom det ikke til noget udtalt brud, både pigebarnet, først støttet af sin moder og siden af sin moster, og Grundtvig selv har ærligt prøvet at etablere den gensidige sympati, som nu engang forudsættes naturlig mellem familiedlemmer, men som i dette tilfælde faktisk ikke var til stede. Men Grundtvig skrev altså digte til hende, og hun undlod som voxen ingenlunde at støtte både hans foretagender og, senere, hans alderdoms søn, hendes halvbroder Frederik Lange, økonomisk.

Frederik Lange Grundtvig, det begavede gammelmandsbarn, voxede op og blev en feteret, genial og ubekymret ung mand, der digtede, studerede, politiserede og filosoferede som det passede ham, uden noget klart mål. Han brugte også mange penge, og når renterne af hans fra moderen arvede formue ikke slog til, tilskød hans morbroder hofjægermesteren på Gammel Køgegaard, H. R. Carlsen, eller hans halvsøster Haralda, som i 1863 havde ægtet godsejer P. F. Collet til Lundbygaard, uden videre det manglende. Han var vellidt og velset i sin moders familie. Men der er intet at sige til, at hans 10 år ældre halvsøster, som var udgået af en praktisk og arbejdsom slægt, i nogen grad misbilligede hans ubekymretthed over for livets almindelige krav, og at hun i virkeligheden betragtede ham som en fusentast, der ikke vidste, hvad han selv vilde. Det gjorde han faktisk heller ikke, og i en alder af 27 år rejste han, nygift, til

Amerika for i ro at blive klar over sig selv og sine veje. Disse forløb som bekendt smukt, han blev en af danskhedens bedste mænd i det fremmede, hvor han i en årække virkede som præst og digter blandt sine landsmænd¹³⁵. Men det kunde jo ingen vide i 1881, og hans store søster følte det med nogen ret, somom han stak af til Amerika ligesom så mange andre, der ikke rigtig kunde begå sig i hjemlandet. Og korrespondancen mellem nybyggeren i Wisconsin og godsejerfruen på Lundbygaard, der tydeligt nok begge havde en fornemmelse af, at der burde herske et hjerteligt forhold mellem halv-søskende, er præget af hans følelsesbetonede og ubestemte krav om den plads i hans moders slægt, som ingen havde tænkt på at nægte ham, og af hendes kloge og kølige vurdering af de nu engang foreliggende forhold og muligheder. I bevarede brudstykker af deres brevveksling og i de udaterede koncepter til den, vil man finde billedet af en lille pige, egentlig det selvskevne midtpunkt i kredsen, men som, bevidst eller ubevidst, har følt sig skubbet til side ved Grundtvigs optræden på scenen. Men skal Grundtvigs lykkelige ægteskab med fru Marie belyses nogenlunde, bør fru Mariés datter af første ægteskab heller ikke glemmes. Og en del, også om en i denne forbindelse ubetydelig detail som Grundtvigs havehus på Rønnebæksholm, forstås bedre og retfærdigere, når man mærker sig et par af de udtalelser, der foreligger i breve mellem hende og hendes halvbroder lige efter hans udvandring.

Kort efter ankomsten til Amerika følte Frederik Lange trang til at forklare sig og retfærdiggøre sig over for sin ældre søster. Og han må i sit brev have påstået, at hun egentlig hverken forstod ham eller kunde lide ham. Thi hendes udaterede koncept til et brev, som ellers mest er en i formen måske noget kølig, men venlig forsonings-skrivelse, der udtrykker håb om efterhånden bedre forståelse imellem dem, indeholder også følgende ligefremme, og vel netop derfor så meget mere gribende lille erklæring: ... saa siger jeg her kort og godt, at jeg ikke føler

den mindste Bitterhed imod dig eller Din Fader om end det, at han tog min Moder fra mig, længe formørkede mit Liv, og lærte mig Følelser at kjende, som sikkert sjældent have slaaet Rod i saa ung en Sjæl; ... — En anden, udateret, koncept viser, at hun ikke udtalte sig således på grundlag af ubestemte følelser og vage erindringer, men at hun havde overvejet sagen og forsøgt at forstå den: ... gjorde end Forholdene mig det umuligt at holde af Din Fader, saa er jeg ærlig nok til at tilstaae, baade for mig selv og andre, at Skylden var min mere end hans.

Men Frederik Lange Grundtvig har åbenbart, i hvert fald på denne tid, slet ikke kunnet forstå, at hans halvsøster måtte betragte sin moders ægteskab med hans fader som en for hende ulykkelig episode, hvis synlige spor ikke kunde gøre krav på kærlig omsorg og interesse fra hendes side. Ham forekom det, at hun bevidst ønskede at slette dem, og at hun samtidig så vidt muligt vilde skubbe både hans far og ham selv ud af sit liv. Der er bevaret et langt, bedrøvet og bittert brev fra ham, skrevet i hans hus i Shiocton, Wisconsin, den 27. 1. 1882. Det indeholder også følgende: ... jeg saa med Sorg og Forbitrelse, hvorledes du mishandlede vor Moders Minde. Støtten lod du saa godt som muligt forsvinde — vel fordi min Faders Navn d e r var knyttet til vor Moders — og Faders Taarn, der var vor Moders Glæde i den sidste Tid, hun levede, lod du staa og falde sammen, og vilde sikkert gjerne have jævnet det med Jorden. — Der følger flere bitre bebrejdelser, tydeligt nok fremkaldt af et nervøst og såret sind, og brevet kan betragtes som en sidste afsked fra ham: Jeg siger dig endnu en Gang et af Hjærtet venligt F a r v e l, — jeg gjør det for vor Moders Skyld. — Imidlertid fortsattes korrespondancen, i de udaterede koncepter (der er to) til det brev, som vel har været svaret på hans højtidelige afskedsbrev, fremstillede fru Haralda Collet sagen, som den virkelig var, ikke som han syntes, den måtte være; han fik at vide, at hans kritik var ganske uberettiget, og han fik også at vide, at der var blevet taget

alle de hensyn til hans far, som denne under de givne forhold kunde have krav på. Hun skrev bl. a.: ... at hvad min Faders havde været, blev ved Gavebrev overdraget til mig før min Moder giftede sig igjen med Din Fader, veed Du muligt ikke af, men at han var der som Gjest, det vidste han sikkert selv; og naar Du hører dette, maa Du sikkert ogsaa forstaae, at Havehuset ingen vedkommer uden Collet og mig, som i Forening for længst bestemte, at lade det staae urørt saa længe Din Fader levede, skjøndt det mere og mere fortæredes af Fugtighed, og nu næppe er værdt at benytte til Noget... —

Brevet var forøvrigt et meget venligt, ærligt og ligefremt forsøg på at nå til enighed, vel at mærke på grundlag af de foreliggende realiteter. Og i et endnu senere brev, af 4. 5. 84, forsøgte hun igen at forstå hans for hende så mærkelige synspunkter. Men det er tydeligt nok, at hendes virkelighedsbetonede opfattelse af sagerne kun vanskeligt vilde kunne forenes med hans uvirkelige ønskedrømme om et følelsesbetonet familieforhold¹³⁶.

Her slutter digterhusets egentlige historie, det har udspillet sin rolle. Men inden vi forlader det, er der vel grund til dels at efterspore, så vidt det lader sig gøre, den betydning det fik for ham, til hvem det oprindeligt blev bygget, dels at kaste et blik på de forestillinger senere tider har dannet sig om det, og på den deraf flydende tendens til at rykke det ud af dets helt private milieu for at betragte det som et nationalt mindesmærke over en betydningsfuld periode i Grundtvigs digterliv.

Som allerede omtalt har Grundtvig både før og efter ægteskabets indgåelse skrevet ikke så få digte til og om fru Marie. Kun få af dem hører til hans bedre forfatter-skab, men i et par af dem dukker billedet af hans digterhus frem. Han skrev digte til hendes fødselsdage, til 4. august 1852 ikke færre end fem, som han samlede under den fælles titel: Til min egen Fru Marie¹³⁷. Det andet digt, på 9 strofer, i denne samling kaldte han: Synet,

og han skildrede heri som et stort og uklart symbol for en mystisk-religiøs, historisk anskuen af verdenslivet mand og kvinde i dybsindig samtale højt på en oldtidsborgs svale. Men det er virkeligheden, der har lagt ham billedet for øje, det var tegningerne til hans havehus, han havde i tankerne, dem har han set på og glædet sig over sammen med fru Marie; og for en måned siden havde han selv været med til lægge grundstenen. I digtet er parken ved Rønnebæksholm blevet til de saliges hellige lund i Valhal, og bygningen er let kendelig på sit tårn og, navnlig, sit flade tag:

Jeg saa i Aanden en Sommernat
I Glæser-Lunden, i Valhals Norden,
En Borg med Taarne sig rejse brat,
Som Blomsten skyder sig op af Jorden.
Man ser med de Øjne, man ejer.

Den Borg var ægte, dens Fod var ren,
Dens Mur var trofast som Vennemøde;
For nedén var den af Kampesten,
Dernæst af Teglene graa og røde.
Man ser med de Øjne, man ejer.

Dens Taarn var højt, men dens Tag var fladt,
Omværnet trygt til en venlig Svale,
Og der en Mand med en Kvinde brat
Stod hos hinanden i dyb Samtale.
Man ser med de Øjne, man ejer. —

Den lille fødselsdagsgaves sidste digt, otte strofer, med et omkvæd der hentyder til hans hustrus slægts adelsvåben, kaldte han: Fruen paa Rønnebæksholm. Også her tegner han sit digterhus, nu som et mere jordisk symbol på hans og hendes indbyrdes kærlighed:

Hun bygte et Bur i sin Urtegaard fin,
Det har baade Mure og Taarn,
Og det var til Skjalden med Lokkerne graa,
Der saas aldrig Mage tilforn.

Endnu dufte Roserne røde.

De Murstene var baade røde og graa,
De var med ens Mærke dog brændt,
De røde de favned saa favert de graa,
Som de var af Elskov optændt.

Endnu dufte Roserne røde!

Det var i Skærsommer, da Grunden blev lagt,
Da slog Nattergalen i Lund,
Det var om en Middag, de læskede Kalk,
Men sødt slog alligevel hun.

Endnu dufte Roserne røde!

— — —

Men inden hans digterhus stod færdigt, var fru Marie død, og nu stod det ham klart, at han, omend velkommen, måtte betragte sig som en gæst på stedet. Det store digt: Rønnebæksholm¹³⁸, er hans afskedshilsen, samtidig med at det er et trøstedigt, fordi hans døde hustru lever for ham i den lille dreng. Digtet er ifølge en oplysning under titlen skrevet: I September 1854. — Men datoen kan bestemmes lidt nærmere, for i en af stroferne omtales det, at det netop nu kun er 18 uger siden Frederik Lange blev født. Og 18 uger efter 15. maj giver dagene omkring 18. september, det vi sige en halv snes dage efter havehusets indvielse. Et billede i digtet: den lange Bakkerad, — er vel set fra husets flade tag, hvor han engang drømte om at stå sammen med fru Marie. Nu tager han vemodig afsked med det hele, også med „Venligheden“, men rolig, fordi han synes, at han dog i sønnen har fået erstatning for sit tab:

Gaard og Gavle, Skov og Have,
Hvad mig her blev kjært tilforn,
Selv Maries Vennegave:
Sommerhuset med sit Taarn,
Alt, hvad der var ikke hende,
Rolig kan jeg Ryggen vende. —

Der er adskillige digte af Grundtvig, som efter deres tilblivelsestid at dømme kan være skrevet under hans forskellige besøg på Rønnebæksholm, og ved nogle af dem er lokaliteten også direkte angivet. Disse digte er vel mest blevet til i havehuset, men kun i eet af dem er dette direkte omtalt. Det er i digtet til Haralda Toft, skrevet i „Venligheden“ den 22. juli 1858¹³⁹, under Grundtvigs formodentlig sidste besøg på stedet:

Som din søde Moders Vennegave,
Med et ædelt Skjoldmø-Smil,
Taarner sig Lysthuset i din Have
I de svundne Dages Stil,
Og for mig sig alt derinde
Samler til en stolt Kærminde,
Stor nok til en Fælles-Krands!

— — —
Derfor ogsaa, hvad mit Hjærte skatter,
Haabe tør den gamle Præst:
Venligt Husly hos Maries Datter,
Medfart som velkommen Gjæst; — —

Ja, som Taarne-Huset i din Have,
Med mit Stæde og min Stol,
Und mig Hjærterne som Vennegave, — —

Skulde den nygifte gamle mand mon have mærket, at den venlige gæstfrihed og omsorg, der vistest ham, egentlig ikke var rettet mod hans person, men sigtede mod stiltiende og naturlig opfyldelse af et af fru Maries

sidste ønsker? Et par udtryk i stroferne kunde tyde på det.

Der er i denne forbindelse ingen grund til at behandle Grundtvigs samlede digtning til og om fru Marie som en helhed. En del af den er blevet nævnt i det foregående, og af de citerede brudstykker vil det vel, deres personlige inderlighed ufortalt, være fremgået, at den gennemgående ikke tåler sammenligning med de bedste værker fra hans hånd. Naturligvis er der, som i det meste af hvad Grundtvig har skrevet, også her dejlige enkeltheder, men ikke i en sådan fylde og mangfoldighed, at de tillader læseren at glemme de for denne digter lige så typiske smagløsheder. Alligevel har der i årenes løb dannet sig et billede af digteren Grundtvig just på baggrund af hans ægteskab med fru Marie. Dette er forståeligt, sceneriet var kønt og vemodigt, billedet af den gamle skjald i det romantiske hus var en fristende inspiration.

Billedet af Grundtvig i „Venligheden“ blev tegnet allerede af hans første biograf, H. Brun, i den omfattende skildring af Grundtvigs liv, som udkom i 1880-erne. Brun, der ellers ikke er selve forsigtigheden og nøjagtigheden, giver i dette tilfælde dog kun en skitse på grundlag af andres fortælling og egen formodning, han fastslår intet som sikkert: Efter Begravelsen, hvorlænge ved jeg ikke, tog han ned til Rønnebæksholm, og her skal han have siddet meget i „Sommerhuset“, et Lysthus med Spir paa, som den Hensovne havde foræret ham — og hvor stort hans Savn var, viser Kvadet „Rønnebæksholm“, som under 6te Oktober 1854 stod i „Danebrog“, mens det dog var skrevet dernede i September, altsaa omtrent 2 Maaneder efter Dødsfaldet ... (her følger citater af „Rønnebæksholm“, „Hun er ej død, hun sover kun“, „Aa-Fruen“). ... Det var kanske endnu medens Grundtvig sad paa Rønnebæksholm, at han i det mindste paa begyndte Gjennemsynet af sin Oversættelse fra 1827 af 5te Bog af Biskop Irenæus's Værk¹⁴⁰. — Den anden store Grundtvig-biografi, Rønnings¹⁴¹, om-

taler kun havehuset i en kort fodnote, men i Barfods specialafhandling om Grundtvigs ægteskab med Marie Toft er Bruns formodninger ikke alene videre udbygget, men er punkt for punkt blevet til vished: Efter Fru Marias Død tilbragte Grundtvig en Del af Eftersommeren på Rønnebæksholm. Han opholdt sig da om Dagen meget i „Sommerhuset“, et Lysthus med Spir, som Fru Marie havde bygget til ham, og hvor han i Ro kunde arbejde. Her skrev han i disse Uger Digtet „Rønnebæksholm“, hvori han gribende giver Udtryk for Sorgen og Savnet. Men om Trøsten, han søger og finder hos Gud, vidner han i Digtet: „Hun er ej død, hun sover kun“. Ligeledes digtede han her „Å-Fruen“. Endvidere tog han også fat på et nyt Gennemsyn af sin Oversættelse fra 1827 af 5te Bog af Biskop Irenæus' Skrift om den ægte og den uægte Kristendom¹⁴². —

Og det kønne billede af gamle Grundtvig i sit sommerhus, hvor han ganske vist ikke kan have opholdt sig synderlig længe, selvom man sammenlægger alle besøgsdagene på Rønnebæksholm fra september 1854 til juli 1858, fæstnede sig. Det blev efterhånden påkrævet at henlægge en betydeligere del af hans digtning til stedet for at få baggrund i billedet. Under de i det følgende omtalte forsøg på at få sommerhuset fredet og restaureret, skrev H. Tscherning en stor og for formålet fortræffelig avisartikel, dels på grundlag af, hvad der allerede var velkendt, dels åbenbart også med adgang til en lokal og ikke uinteressant tradition. Men digterbilledet af Grundtvig på taget er dog i nogen grad fortegnet, idet Tscherning skriver: Her var en Balkon med Udsigt ud over Skove og Enge. Her opholdt Grundtvig sig meget, og ved Solens Opgang tidligt om Morgenen og dens smukke Slør ved Aftenstide sad Grundtvig ofte paa Balkonen for bagefter at gaa ned og skrive mange af sine allerbedste Morgen- og Aftensange. Her skrev han bl. a. „I Aftenstundens milde Svale slaar højt Fredskovens Nattergade“ og „I al sin Glans nu straalder Solen“ ... Tilbage i Parken staar

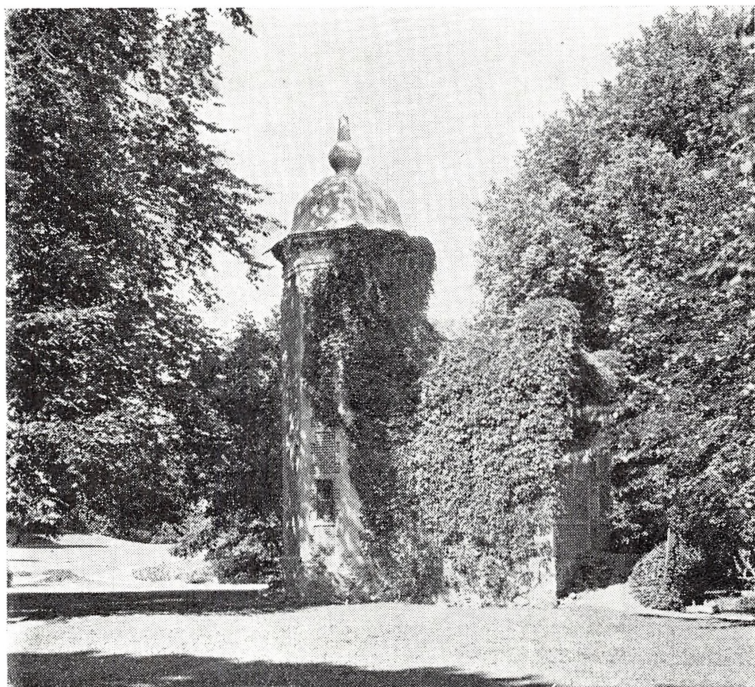
fremdeles hans Digterhus, et Minde om den store Skjald og mange af hans dejligste Sange og Digte¹⁴³. —

Grundtvig skrev ingen af sine dejligste sange og digte i „Venligheden“, heller ikke pinsesalmen, hvis ældste form er digtet i 1843 eller tidligere. Ganske vist blev den ikke trykt før i 1853, og Grundtvig havde da, måske også under påvirkning af fru Marie og af opholdet på Rønnebæksholm, men ikke i havehuset, der først stod færdigt i 1854, foretaget forskellige ændringer i den. Og kønt nok kom linjen med: Fredskovens Nattergale—, der findes allerede i en af salmens ældre, utrykte former, til at passe på Rønnebæksholm, idet der ligger en „Fredskov“ c. 2 km øst for parken. Men det er altså ikke den, Grundtvig oprindeligt har tænkt på¹⁴⁴.

At pinsesalmen, som man vil se, i Tschernings artikel ved en lapsus er blevet til to salmer, bemærkes for en ordens skyld. Desuden er „Aftenstundens“ fejlhuskning eller trykfejl for „Sommernattens“.

At Grundtvigs sommerhus er blevet nævnt på sin plads i de almindelige beskrivelser af Rønnebæksholm, siger sig selv, og at det nu og da har tiltrukket sig lokalhistorikernes opmærksomhed, er også naturligt. Men fra regnet Tschernings velskrevne og læseværdige, men altså på visse punkter fejlagtige og for de øvrige partiers vedkommende desværre ikke dokumenterede artikel, har dette stof ikke bragt nye bidrag til bygningens historie. Da Thureholm i en lille bog¹⁴⁵ omtalte pavillonen, skete det, direkte eller indirekte, på grundlag af Bruns, Barfods eller Rønnings gamle værker, og hans seneste bidrag¹⁴⁶ bragte heller intet væsentligt nyt om sagen, (hvorimod pinsesalmen stadig formodedes at være digtet her). Med et par linjer er pavillonen omtalt af Porst i: Gøngehøvdingens Sydsjælland¹⁴⁷, hvori også en del andre Grundtvig-minder er nævnt, og lige så kortfattet er beskrivelsen i de forskellige senere udgaver af: Traps Danmark¹⁴⁸, og i: Danske Slotte og Herregaarde¹⁴⁹. Lidt fyldigere omtale blev havehuset til del i en kort specialafhandling, et ind-

læg i fredningsbestræbelserne, af Vilh. Lorenzen 1939¹⁵⁰. Dr. Lorenzen forsøgte at fastholde traditionen om pinsesalmens endelige formgivning i pavillonen og baserede udtrykkelig ønsket om husets fredning herpå: Ganske

Nationalmuseet fot. 1939.

„Venligheden“ i Rønnebæksholms have.

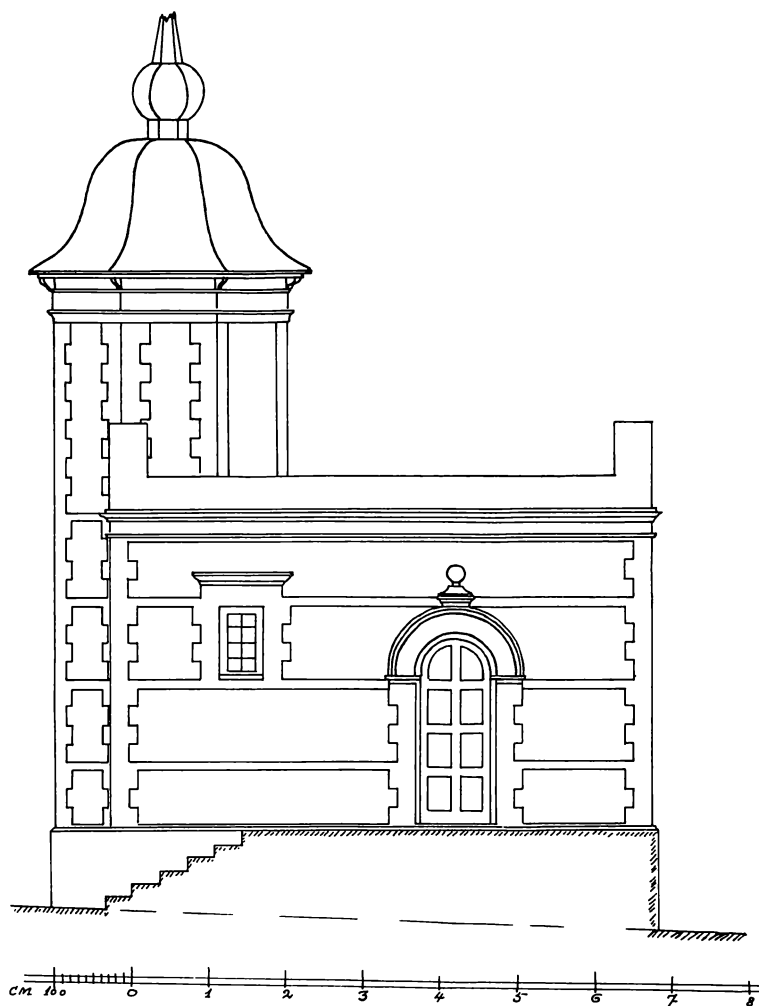
vist — som Arkitekturværk er det ikke uerstatteligt. Men til det er Grundtvigs Navn nøje knyttet, og har Traditionen Ret, er der her øvet et aandeligt Størværk. Thi her skal han have fuldendt sin berømte Salme: „I al sin Glans nu straalder Solen“. Bevies kan dette dog ikke. — Argumenteringen falder bort med det faktum, at salmen blev trykt i sin endelige form, året før huset blev indviet.

Teorien om, at „Venligheden“ skulde være et af arkitekten M. G. Bindesbølls værker bør vel indtil videre

betragtes som usikker. I Steffen Linvalds smukke billedværk blev der i 1949 bragt et detailfoto af indgangen til havehuset, og den tilhørende text oplyser: Tofts enke ægtede 1851 Grundtvig, og for at han kunne arbejde uforstyrret i haven, opførte M. G. Bindsbøll 1852 her en pavillon til ham¹⁵¹. — Til samme arkitekt er bygningen siden 1944 blevet henført i de officielle trykte fortegnelser over fredede bygninger, der regelmæssigt udsendes af Det særlige Bygningssyn. Denne oplysning, hvorpå Linvald vel har bygget, går, så vidt Det særlige Bygningssyn kan oplyse, tilbage til en mundtlig udtalelse af Hugo Matthiessen, og er anført på bagsiden af et fotografi i fredningsagens papirer. Sandsynligvis har Hugo Matthiessen vidst sikker besked, men den mulighed kan dog ikke udelukkes, at hans udtalelse har været mere teoretisk, støttet på sammenligning med andre af Bindsbølls værker fra denne tid (f. ex. rådhuset i Stege 1853—54, Berthelsens gård i Holbæk 1854).

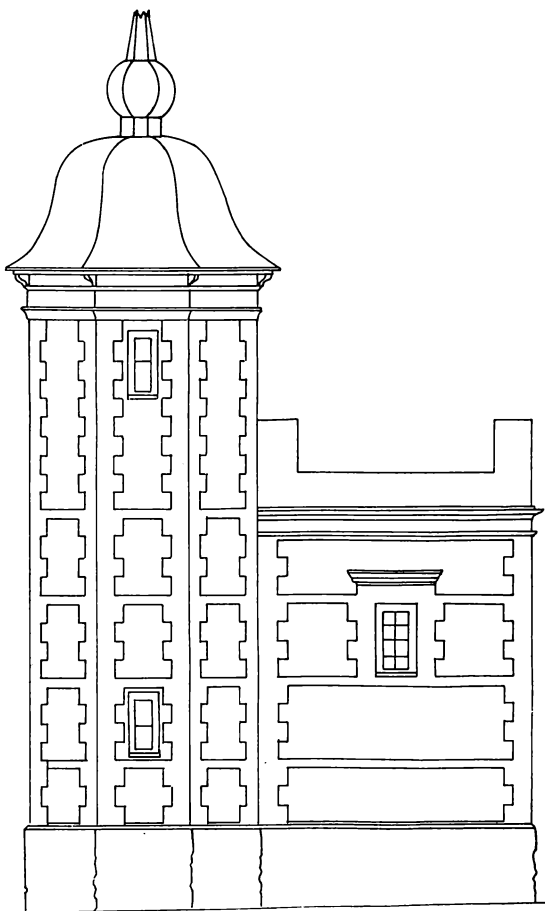
Det var ikke den usikre myte om husets arkitekt, men den noget overdrevne myte om husets digter, der i 1938 satte fredningssagen i gang. Den skal ikke gennemgås i enkeltheder her, men et par momenter kan fremdrages, nærmest til belysning af den betydning man alt efter sin indstilling tillægger dette Grundtvig-minde.

Det var nemt nok at få bygningen optaget i fredningslisterne, primus motor var den fhv. formand for folketingets finansudvalg, folketingsmand Niels Andreasen. Efter forhandling med Rønnebæksholms daværende ejer, kammerherre Holger Collet, der åbenbart har stillet sig velvillig over for planerne, foreslog Niels Andreasen i en skrivelse af 22. 6. 38 til Undervisningsministeriet: at „Grundtvigs Hus“ i Haven paa Rønnebæksholm ved Næstved bliver istandsat og overtaget af Staten.... — Begrundelsen for forslaget indeholder, foruden den gammelkendte tale om pinsesalmen, et nyt og morsomt argument hentet i det endnu i 1938 så fjerne østen. Folketingsmanden skriver nemlig videre: Jeg synes, det vilde være

Øst.
Planer, snit og façadeer, efter opmåling af
arkitekt J. Tidemand-Dal, m. a. a.
1938.

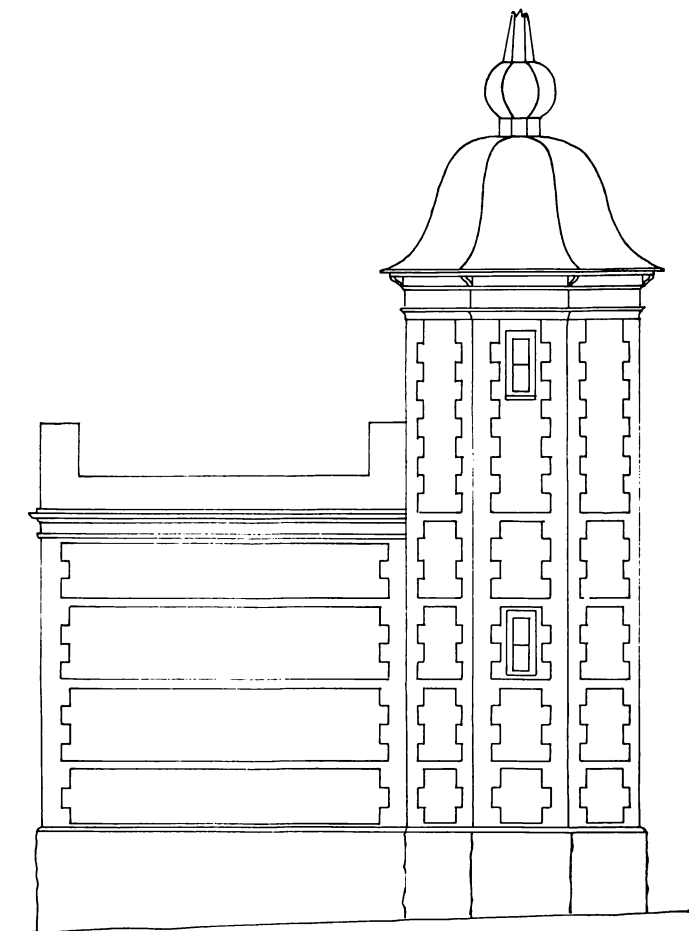
noget af en Skandale, hvis det Hus hvor N. F. S. Grundtvig digtede sine smukkeste Salmer, bl. a. den prægtige: „I al sin Glans nu straal Solen“, ikke blev ordentlig

Syd.

restaureret, saa det kunde staa som et Minde om ham, der har haft saa stor ja man kan sige verdensomfattende Betydning for Kulturen, dog naturligvis først og fremmest herhjemme, men ogsaa ude i den øvrige Verden. Japan har, efter hvad der meddeles af danske

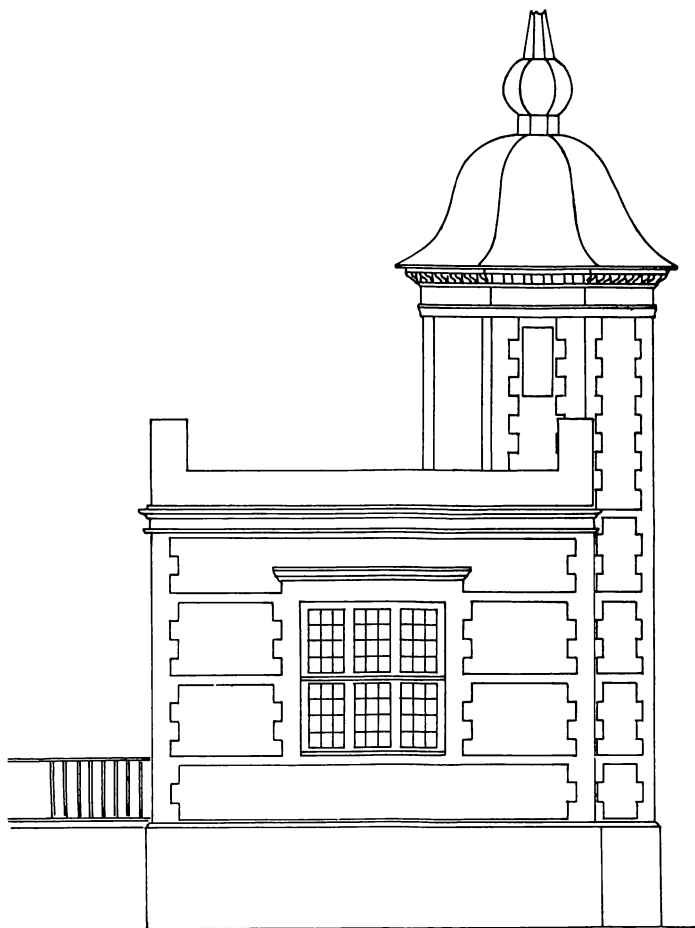
Skolefolk, der har besøgt Landet, Billedet af Grundtvig hængende i de fleste Skoler!^{1.52}. — Sagen gik herefter sin gang frem og tilbage mellem ministerium og bygningssyn,

Vest.

og 21. april 39 forelå efter bygningssynets opfordring en opmåling af bygningen ved arkitekt Tidemand-Dal i Næstved, ledsaget af hans detaillerede beskrivelse af det store, dog endnu ingenlunde uoprettelige forfald, samt omtrentligt overslag over de nødvendige udgifter ved en eventuel

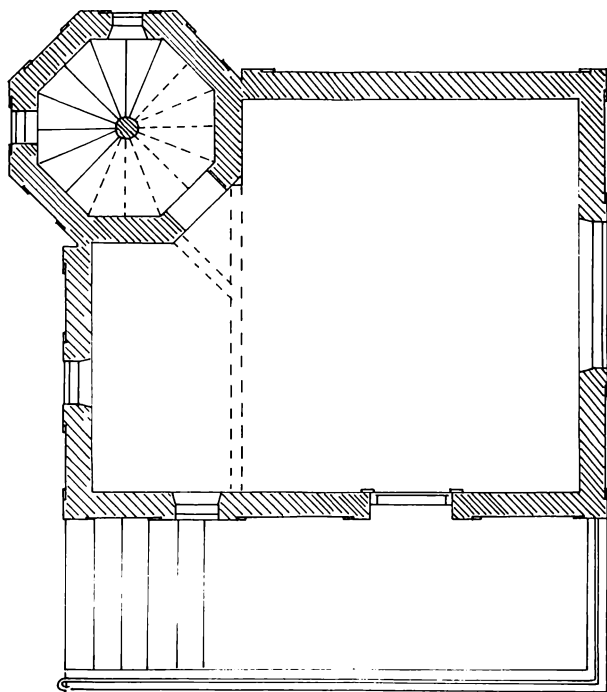
istandsættelse: Pavillonen er ikke blevet vedligeholdt i mange Aar... Udvendig mangler Trappetrinene, en Mængde Fuger og Kvaderpuds, især paa Østsiden. Al Puds er

Nord.

faldet af Sokkel og den trukne Gesims, og dennes tilbageværende Murværk er meget defekt. Der findes ogsaa enkelte Revner i Ydermurene. Jernrækværket langs Trappen er itu. Taarnet er holdt nogenlunde vedlige bortset fra Gesims og Tag. Gesimser mangler nogle Steder helt,

andre Steder kun Konsollerne. Bræddebeklædning og Zink mangler flere Steder over Gesimsen. Spirets Spids mangler. Bygningens Zinktag kan antagelig benyttes med nogen Reparation. Over Taget har været et Gulv, antagelig Træmme gulv, som mangler helt ligesom Rækværket, an-

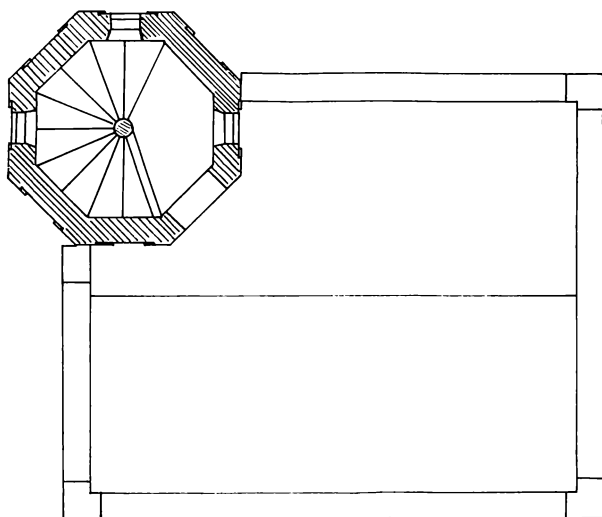

Grundplan.

tagelig af Jern mellem Hjørnepillerne. Indvendig mangler et Skillerum, Loft, Gulv, 2 Døre og foroven i Taarnets Loft, et lille Vindue og den oprindelige udvendige Dør. Væggene forneden maa ompudsnes, Vinduerne delvis forsynes med ny Bundstykker, Beslag efterses og ovennævnte Mangler afhjælpes. Under Forudsætning af 1). at det ikke viser sig nødvendigt at omdække Taarntaget men blot reparere nævnte Skavanker og 2). at der ikke kræves andet end nogle vandrette Rør som Rækværk paa Taget

skønnes Omkostningerne ved en fuldstændig Istandsættelse at kunne holdes indenfor 5000.— Kr.¹⁵³.

Dette var i 1938. Og skønt skaderne mærkeligt nok ikke synes at være blevet væsentlig større i den siden da forløbne snes år, måtte det nævnte beløb uden tvivl nu mangedobles, hvis en forsvarlig restaurering skulde foretages.

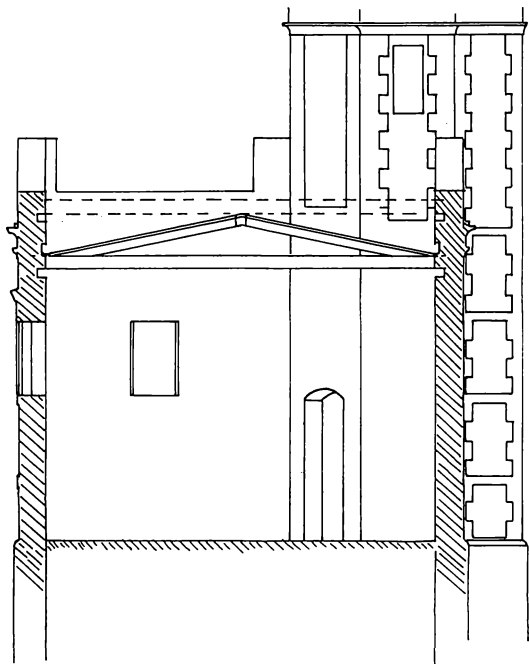

Tag.

Resultatet blev dengang, at bygningen blev fredet i klasse B, hvilket i det foreliggende tilfælde kun betyder, at ejeren ikke uden Bygningssynets tilladelse må foretage nedrivning, men heller ikke har pligt til nogen form for vedligeholdelse.

Rent bortset fra den økonomiske side af en restaurering i forbindelse med fredning er der forskellige vanskeligheder at overvinde. Man har, som allerede nævnt, tænkt sig den mulighed, at det offentlige overtog huset ved køb. En sådan ordning vilde formentlig medføre, at det tilsvarende hjørne af parken også måtte erhverves og hegnes, så offentligheden kunde få fri adgang til mindes-

mærket. Men i så fald vilde jo „Venligheden“ være revet ud af sin naturlige og intime forbindelse med herregården, der dog egentlig må betragtes som et noget vigtigere historisk minde, også om Grundtvig, end havehuset. Man har også prøvet at skabe det fornødne økonomiske grund-

Snit.

lag for en restaurering ved henvendelse til forskellige Grundtvigske kredse, vist uden at tænke sig havehusets grund udskilt fra herregårdsparken. Pengene lod sig ikke skaffe på denne måde. Og hvor man forøvrigt forstår den tidligere ejerinde, som i 1945 stillede sig: afvisende overfor enhver Ordning med Tilskud udefra! — Hun: frygtede, at udvedkommende skulde give sig til at vandre om i Parken¹⁵⁴. — Enkekammerherreinden havde ikke behøvet at nøjes med at udtrykke frygt, hun kunde allerede dengang gerne have givet udtryk for sikker forvisning

om, at netop sådan vilde det gå. Og erfaringer tyder ikke på at turister i almindelighed er blevet mere hensynsfulde over for private ejendomme og områder siden da.

Endelig har man åbenbart også i Grundtvigske kredse næret et stille håb om, at den ene eller den anden af Rønnebæksholms ejere før eller senere pietetsfuldt skulde påtage sig den ikke helt ringe, men helt urentable udgift at sætte pavillonen i forsvarlig stand og lade godset vedligeholde den for fremtiden. Det skulde dog synes ganske klart, at der ikke kan tilskrives ejeren nogen som helst moralsk forpligtelse til at påtage sig en sådan, tilmed fortløbende udgift for sin ejendom. Det må under de forhold, som er skabt med en fredning i klasse B, blive den til enhver tid pågældende ejers helt private sag at afgøre, om han ønsker i sin have at bevare „Venligheden“ som et sentimentalt minde om to betydelige og interessante menneskers lykkelige møde, eller om han finder det naturligere at huset får den skæbne, som var det tiltænkt af en, der havde måttet være med til at betale denne korte lykke med en del af sin egen.

NOTER

Blandt de mange, der har stået mig bi med henvisninger og venlig interesse under udarbejdelsen af denne afhandling, føler jeg grund til særlig at takke cand. mag. Steen Johansen, lektor, museumsinspektør F. Michelsen, aføde pastor Carl Weltzer. Fru dr. Kirsten Høgsbro og Carlsen-Langes Legatstiftelse takker jeg for tilladelse til at benytte forskellige arkivalier, fru Unne Collet, Rønnebæksholm, for forskellige oplysninger og for lejlighed til undersøgelse og fotografering på stedet. 1. 10. 1961. A. B.

Alm. forkortelser:

- Poet. Skr.: N. F. S. Grundtvigs Poetiske Skrifter I—IX, 1880—1930, ved Svend Grundtvig, C. J. Brandt, Georg Christensen.
- Udv. Skr.: N. F. S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup. I—X, 1904—09.
- Værker i Udv.: N. F. S. Grundtvig, Værker i Udvalg udgivet ved Georg Christensen og Hal Koch. I—X, 1940—49.
- Breve: Breve fra og til N. F. S. Grundtvig, udgivne af Georg Christensen og Stener Grundtvig. I, 1924; II, 1926.

1. F. ex., med Næstv. Avis som kilde, i *Almuevennen* 7. 11. 51 (hvor dog Niels er rettet til Nikolai).
2. Jfr. citater i det flgd. fra *Folkets Nisse* 1851, *Corsaren* 1852, *Sjællandsposten* 1854.
3. Om fru Marie Toft og de gudelige forsamlinger i Sydsjælland se: Knud Banning: *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Arh.*, II (under udgivelse).
4. Henning Høirup: *Frederik Lange Grundtvig*, 1955, p. 14—17, med henvisninger.
5. Palle Jyde: *Tænkt og følt*, II, 1883, p. 82 (Palle Jyde er pseudonym for Fr. Barfod).
6. Fru Maries Bautasteen ved Rønnebæksholm. *Dannebrog* 25. 8. 1855, p. 1—7 (Udv. Skr. X, 1909, p. 26—38).
7. *Danmarks Adels Aarbog* XVIII, 1901, p. 236, 238 f.; H. Høirup: *Frederik Lange Grundtvig*, 1955, p. 10.
8. Steen Johansen: *Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter*, III, 1952, p. 133; IV, 1954, p. 88 med henvisninger.
9. Fru Maries Bautasteen, Udv. Skr. X, 1909, p. 34—36.
10. Jfr. Grundtvigs forelæsnelser i fru Constanse Steensen-Leth 1805 ff., og i Mrs. Klara Bolton 1830 ff. (Thyra Jensen: *Kvinder i Grundtvigs Liv*, 1934).

11. 6. 10. 48. Ingeborg Simesen: N. F. S. Grundtvig og hans nærmeste Slægt under Trearskrigen, 1933, p. 128.
12. 7. 7. 50. Op. cit. p. 384.
13. Ny kgl. Saml. 3651 4°: Joh. og Sv. Grundtvigs brevveksling under krigen.
14. Joh. Borup: N. F. S. Grundtvig, 1944, p. 206—08.
15. Grundtvig citerer efter omkvædet i salmen: Hvo ved, hvor nær mig er min Ende (nr. 450).
16. Lise Grundtvig døde 14. 1. 51, brevet er fra 18. 2. Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821—1859, 1882, p. 311 f.
17. Til mine kjære Børn. Poet. Skr. VII, 1889, p. 491—93.
18. 10. 2. 51. Breve II, 1926, p. 512 f.
19. Poet. Skr. VII, 1889, p. 365—69.
20. Tale i Højesteret 29. 4. 56 (se videre p. 344). Grundtvigs arkiv, fasc. 519, I, 5.
21. Ny kgl. Saml. 3647 4°, 4, 2.
22. Carl Weltzer: N. F. S. Grundtvigs Sindssygdom 1867. Kirkehist. Samlinger 7. R. I, 1951—53, p. 211—60, spec. p. 216 ff.
23. Carl Behrens: Holberganekdoter, 1936, p. 30.
24. Udv. Skr. X, 1909, p. 37.
25. Poet. Skr. VII, 1889, p. 65—74.
26. Op. cit. p. 94 f.
27. Op. cit. p. 102—106.
28. Op. cit. p. 106 f. — En afskrift i Grundtvigs arkiv, fasc. 390 nr. 35, bærer påskriften: I Rbkshlms Explr af Bragesnak.
29. Poet. Skr. VII, 1889, p. 151—54.
30. Værker i Udv. VIII, 1942, p. 310—13.
31. J. Borup: N. F. S. Grundtvig, 1944, p. 209.
32. Steen Johansen og Henning Høirup: Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig, 1948, p. 212 f.
33. H. Brun: N. F. S. Grundtvigs Levnedsløb, I, (1882), p. 544 f.
34. Thyra Jensen: Kvinder i Grundtvigs Liv, 1934, p. 93. F. Rønning vil dog vide, at Grundtvig friede pr. brev i slutningen af juli 51 og fik ja (N. F. S. Grundtvig, IV, 2, 1914, p. 62).
35. 16. 10. 51. Rigsarkivet, Sofus Høgsbros privatarkiv.
36. 5. 11. 51. Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821—1859, 1882, p. 314 f.
37. 1. 8. 51. H. F. Rørdam: Peter Rørdam, II, 1892, p. 199.
38. Breve II, 1926, p. 518 f.
39. 30. 9. 51 og oktober s. å. H. F. Rørdam: Peter Rørdam, II, 1892, p. 210 f.
40. Ny kgl. Saml. 3870 4°, Breve til Niels Lindberg: Udateret brev fra Elise Lindberg til broderen, som studerede i København. Brevet er naturligvis fra 1851, og dets øvrige indhold

- viser, at det er skrevet om høsten i faderens præstegård i Tingsted på Falster.
41. 11. 11. 51. Høgsbro til Joh. Grundtvig (Rigsark., Joh. Grundtvigs privatarkiv. — Af den gl. nummerering af brevene fra Joh. Grundtvig i Høgsbros privatarkiv synes at fremgå, at der af breve mellem 14. 6. og 11. 11. 51 er tabt i hvert fald eet, hvori Joh. Grundtvig vel har beklaget sin faders nye ægteskab).
 42. Til Peter Rørdam 4. 8. 51. H. F. Rørdam: Peter Rørdam, II, 1892, p. 202 f.
 43. Pynt på hestenes hovedtøj. Det var kun de 4 første rangklasser, der måtte køre med topper.
 44. Flyveposten nr. 275, 25. 11. 51.
 45. Folkets Nisse nr. 38, 27. 11. 51. — Hentydningen til Abekræmmeren og Aalehovedet er ikke klar. Om sidstnævnte kan intet oplyses, men det fremgår af vittighedsbladene, f. ex. Folkets Nisse 1851 sp. 225 f., 238 f., 600 f., 820, 1351 og fl. steder, at abekræmmeren var et spottenavn for (hosekræmmer), silke- og klædehandler Emil Uhde, Frederiksberggade 25. Nissens vittigheder antyder, at han var en snob, et „mindeskrift“ udsendt af S. (sc. Carl Sørensen) 1862, at han var en mindre fin forretningsmand, der bl. a. drev nogen åger. Det af Uhde i 1860 udsendte mindeblad om stormen på København, der mest handler om ham selv, tyder på, at han tillige var ikke rigtig i hovedet.
 46. Thyra Jensen: En dansk Præstekones Historie, Nanna Jensen, f. Bojsen, 1915, p. 40 f. Jfr. ms. i Rigsark.: Eline Bojsen f. Heramb's Erindringer III, p. 77.
 47. 17. 4. 52. J. P. Mynster til G. P. Brammer. Theologisk Tidsskrift III, 1886, p. 605 f. — Der fødtes i hvert fald intet levedygtigt barn i Grundtvigs ægteskab med Marie Toft før 15. 5. 54 (Frederik Lange Grundtvig).
 48. Fædrelandet 25. 10. 52.
 49. Corsaren nr. 632, 29. 10. 52.
 50. Næstved Avis eller Præstø Amts- og Avertissementstidende, Løverdagen den 5. Juni 1852.
 51. H. F. Rørdam: Peter Rørdam, II, 1892, p. 245 f., 248.
 52. F. Rønning: N. F. S. Grundtvig IV, 2, 1914, p. 75.
 53. Kjøbenhavnsposten 2. 8. 53.
 54. Flyveposten 4. 8. 53. Jfr. Johs. 10, 12—13.
 55. Det fremgår ellers tydeligt nok af bladenes prædikantlister. Og 14. 8. 53 meddelte Kjøbenhavnsposten selv blandt de små nyheder: Idag prædiker Pastor Grundtvig selv i Høimesse i Vartou. — Men det var måske for at markere begivenheden som et sjældent fænomen.

56. Denne prædiken havde Grundtvig holdt i 1832, da han havde fået tilladelse til at prædike i Christianskirken på Christianshavn: De ti Spedalskes Bøn til Herren. Et godt Raad i Plagens tid. — Den kom nu, med et nyt forord dateret Rønnebæksholm 23. 7. 53, særdeles passende til situationen.
57. Kjøbenhavnsposten 6. 8. 53. Artiklen er uden kommentarer optrykt i *Almuevennen* 11. 8. 53.
58. *Morgenposten* 8. 8. 53.
59. *Kjøbenhavnsposten* 7. 9. 53.
60. Professor Carl Otto tilbragte som regel sommeren på Palstrup hos sin søn og var tillige en ivrig udlandsrejsende.
61. *Morgenposten* 19. 11. 53.
62. Afskr. i Grundtvigs arkiv., fasc. 408.
63. F. Rønning: N. F. S. Grundtvig, IV, 1, (1913), p. 77 f.
64. *Poet. Skr.* VIII. 1929, p. 51—53.
65. *Kjøbenhavnsposten* 2. 9. 53.
66. *Danske Slotte og Herregaarde*, II, 1943, p. 130. H. Brun: *Grundtvigs Levnedsløb*, II, 1882, p. 111 f.
67. Dette var også forudsat i *Ægtepagten. Juridisk Ugeskrift* 1856, p. 530.
68. *Udv. Skr.* X, 1909, p. 32.
69. *Næstved Avis* 30. 6. 53. Jfr. sst. 10. 10. 53 (salg af en gård i Stenstrup).
70. Festen for Grundtvig på Gammel Kjøgegaard 8. 9. 53 er skildret i *Dannebrog* nr. 20, 16. 9. 53.
71. *Dannebrog* nr. 24, 30. 9. 53.
72. 10. 9., 12. 9., 4. 10. 53.
73. *Næstved Avis* 27. 10. 53. — A. P. Bang var avisens udgiver og redaktør.
74. N. F. S. Grundtvig: *Taler paa Marielyst Højskole*, udg. af Steen Johansen, 1956. — Bidragyderne havde forøvrigt ingenlunde været tilfredse ved udsigten til en lille bondehøjskole på Rønnebæksholm, de havde langt videregående planer; se F. Rønning: Carl Joakim Brandt, 1892, p. 102 ff.
75. *Poet. Skr.* VII, 1889, p. 504—11.
76. 8. 7. 52. H. F. Rørdam: *Peter Rørdam*, II, 1892, p. 224 f.
77. 5. 7. 53. *Op. cit.* p. 251. — I *Ny kgl. Saml.* 3191 4°, 5: *Brevvekslinger*, ligger, under: *Personligt*, et excerpt af det citerede brev, hvis original ikke kendes. Dette excerpt har datoen 5. 8. 53.
78. F. Rønning: N. F. S. Grundtvig, IV, 2, 1914, p. 71.
79. Steen Johansen: *Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter*, II, 1952, p. 73 (nr. 1003).
80. Albert Repholtz: *Thorvaldsen og Nysø*, 1911.
81. Henning Høirup: *Frederik Lange Grundtvig*, 1955, p. 8.

- Grundtvigs bibel opbevares i Grundtvig-museet i Udby præstegård.
82. 16. 5. 54, til Gunni Busck. Breve II, 1926, p. 534.
 83. 16. 5. 54. Grundtvig og Ingemann. Brevvexling, 1882, p. 319.
 84. 16. 5. 54, til P. A. Fenger. Breve II, 1926, p. 534.
 85. 16. 5. 54, til baronesse Christine Stampe på Nysø. Op. cit. p. 535.
 86. 17. 5. 54. H. F. Rørdam: Peter Rørdam, II, 1892, p. 280.
 87. 7. 6. 54. Op. cit. p. 290 f. Besøget i Vartov kirke 18. 6. blev fru Mariæ sidste tur uden for hjemmet. Grundtvig: Kirkelige Leilighedstaler, 1877, p. 105, jfr. strofe 10 i digtet: Til Frederik Lange Grundtvig paa Trearsdagen, Poet. Skr. VIII, 1929, p. 244.
 88. Adresseavisen og Berl. Tid. 14. 7., 15. 7., 17. 7. 54.
 89. 11. 7. 54. H. F. Rørdam: Peter Rørdam, II, 1892, p. 291.
 90. Morgenp. 12. 7., Sjællandsp. 13. 7. 54.
 91. 14. 7. 54.
 92. Næstved Avis 13. 7. 54.
 93. Østsjællandsk Avis. Organ samt Avertissements-Tidende for Kjøge, Storehedinge og Ringsted, 13. 7. 54. — Der gik i disse dage gentagne rygter om Chievitz' død, jfr. f. ex. Sjællandsposten 22. 7. 54, hvor der bringes et dementi: han skal endog være i god Bedring. — Han døde dog 6. 8. 54.
 94. Kirkelige Leilighedstaler, 1877, p. 104 f.
 95. 25. 7. 54, til Peter Rørdam. H. F. Rørdam: Peter Rørdam, II, 1892, p. 292 f.
 96. Breve II, 1926, p. 536. Grundtvig til Christine Stampe 15. 7. 54.
 97. Op. cit. p. 539 f., 1. 8. 54, til Gunni Busck.
 98. Op. cit. p. 540 f., 2. 8. 54, til Johan Grundtvig.
 99. Op. cit. p. 544 f., 9. 9. 54, til Gunni Busck.
 100. Op. cit. p. 538 f., Rønnebæksholm 29. 7. 54, til Sv. Grundtvig.
 101. Gammel Kjøgegaard. Hans von Carlsens Privatarkiv. Familiebreve, nr. 251: Franziska von Carlsen til Hans von Carlsen, Rønnebæksholm 10. 8. 54.
 102. Gammel Kjøgegaard. Hans von Carlsens Privatarkiv. Familiebreve, nr. 254, 5. 9. 54.
 103. Grundtvigs arkiv, fasc. 379 nr. 46 og 47.
 104. I begge manuskripter findes adskillige udstregninger, tilføjelser og rettelser. F. ex. havde Grundtvig her først skrevet: det udvortes.
 105. Gr. havde først skrevet: hun, som vilde været glædest idag.
 106. 9. 9. 54. Breve II, 1926, p. 544 f.
 107. Op. cit. p. 545.
 108. Landsarkivet. Rønnebæksholms Godsarkiv, Godskorrespondance 1847—56, Kbh. 8. 12. 54 til godsforvalter Bech. — Østergaard var den gamle kusk, et højt skattet factotum.
 109. Om hele skiftesagen se Juridisk Ugeskrift, 1856, p. 529—42.

- Grundtvigs smukke forsvarstale er bevaret i Grundtvigs arkiv, fasc. 519, I, 5.
110. En afskrift af hendes brev herom af 31. 3. 54 er indført i en skrivelse af 1. 9. 54 fra Carlsen til prokurator Levinson, Grundtvigs arkiv, fasc. 472. Fru Marias originale brev er nr. 592 i Hans von Carlsens Privatarkiv, Gammel Kjøgegaard.
 111. Gl. Kjøgegaard. Hans von Carlsens Privatarkiv, Breve nr. 288 og 290, Peter Rørdam til H. R. Carlsen 14. 9. og 22. 9. 54.
 112. 14. 9. 54. Grundtvigs arkiv, fasc. 472.
 113. Rønnebæksholm 17. 9. 54. Grundtvigs arkiv, fasc. 472.
 114. 8. 9. 55. Grundtvigs arkiv, fasc. 469, XII.
 115. Steen Johansen og Henning Høirup: Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig, 1948, p. 197 (Vilhelm Birke-dal).
 116. Rønnebæksholm 27. 7. 55. Grundtvigs arkiv, fasc. 472.
 117. Næstved Avis 13. 8. 55.
 118. Landsarkivet. Rønnebæksholms Godsarkiv, Godskorrespondance 1847—56.
 119. Poet. Skr. VIII, 1929, p. 143—55.
 120. Breve II, 1926, p. 555—57.
 121. Rønnebæksholm 19. 7. 56. Grundtvigs arkiv, fasc. 472.
 122. Wallø 27. 9. 56. Grundtvigs arkiv, fasc. 472.
 123. Gammel Kjøgegaard. Hans von Carlsens Privatarkiv. Familiebreve, nr. 293, 10. 6. 57.
 124. 23. 6. 57. Breve II, 1926, p. 578.
 125. Poet. Skr. VIII, 1929, p. 297 f.
 126. H. F. Rørdam: Peter Rørdam, II, 1892, p. 75.
 127. Landsarkivet. Harald P. N. Toft og A. Marie E. Tofts Privatarkiv, Breve til Marie Toft 1835—53: Kbhvn. 21. 1. 53, Marie Grundtvig til hr. Krag, men koncepten uden yderligere adresse.
 128. Museumsinspektør, lektor F. Michelsen, Næstved, aflagde i efteråret 1960 i anden anledning et besøg hos forpagter Børge Lorenzen, Ladbygaard, der en passant bemærkede, at lysekronen i hans spisestue stammede fra „Grundtvigs Taarn“ på Rønnebæksholm, og at den i sin tid var erhvervet af hans morfar Rasmus Olsen. Den er stadig i fuldstændig stand, nu naturligtvis monteret med elektrisk lys.
 129. Landsark. Rønnebæksholms Godsark. Extract over Penge-Indtægter og Udgifter for Januar Maaned 1855.
 130. Gammel Kjøgegaard. Rønnebæksholm vedkommende 1854—60, Jordebog for Rønnebæksholm Gaard og Gods 1855.
 131. Gammel Kjøgegaard. Hans von Carlsens Privatarkiv. Familiebreve, nr. 293, 10. 6. 57.
 132. Landsark. Rønnebæksholms Godsarkiv. Godskorrespondance

- 1847—56 (og i Copiebog 1854—63): Gammelkjøgegaard 9. 6. 56, H. v. Carlsen til forvalter A. Bech.
133. Landsark. Rønnebæksholms Godsarkiv. Extract over Penge-Indtægter og Udgivter for December Maaned 1856.
134. Landsark. P. F. Collets og Haralda Collets Privatarkiv. Diverse Papirer 1836—1908: Vedr. Værgemaal for Haralda Toft 1842—60.
135. Henning Høirup: Frederik Lange Grundtvig, 1955.
136. Landsarkivet. P. F. Collets og Haralda Collets Privatarkiv: Breve til Haralda Collet f. Toft samt Koncepter af samme.
137. De blev første gang trykt i Poet. Skr. VIII, 1929, p. 1—12.
138. Poet. Skr. VIII, 1929, p. 97—102.
139. Op. cit. p. 297 f.
140. H. Brun: N. F. S. Grundtvigs Levnedsløb, II, 1882, p. 38—42. Grundtvigs oversættelse af kirkefaderen Irenæus' 5. bog: Om Legemets Opstandelse og Deel i Guds Rige, — havde været trykt i Theologisk Maanedsskrift XI, 1827.
141. N. F. S. Grundtvig, I—IV, 1907—13.
142. H. P. B. Barfod: N. F. S. Grundtvig og Fru Marie Toft, f. Carlsen. Minder fra gamle Grundtvigske Hjem, III, p. 11—37, spec. p. 33. Barfods skildring er med få ændringer gentaget af Thyra Jensen: Kvinder i Grundtvigs Liv, 1934, p. 104.
143. Et Minde om N. F. S. Grundtvigs og Fru Marie Tofts romantiske Ægteskab paa Rønnebæksholm. Næstved Avis, Julenummer 1938.
144. For pinsesalmens tilblivelseshistorie jfr. Steen Johansen: Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter II, 1950, p. 217 f. og Kr. Taarup: Grundtvigs Pinsesalmer, 1941, p. 9—36.
145. K. W. Thureholm: Omkring Rønnebæksholms Aas, Næstved 1933.
146. Rønnebæksholm inde i et Tidehverv, Næstved Tidende 30. 1. 1953.
147. Jul. Fr. Porst i: Turistforeningen for Danmark, Aarvog 1933, p. 143—52.
148. Senest i IV, 1955, p. 268: tårnpavillon i renæssancestil fra beg. af 1850'erne, bygget til studerehus for Grundtvig.
149. Poul Bredo Grandjean: Rønnebæksholm. Danske Herregaarde I, 1922, p. 137 = Danske Slotte og Herregaarde, II, 1943, p. 130.
150. Grundtvigs Sommerhus i Rønnebæksholms Have. Julebogen udg. af Kirkeligt Samfund af 1898, XIX, 1939, p. 109—12.
151. Steffen Linvald: Danske Herregaarde og Slotte i Billeder, I, (1949), p. 251.
152. Kopi i Det særlige Bygningssyn, journ. 26/39.
153. Sst.
154. C. J. Tidemand-Dal til Vilh. Lorenzen, 9. 4. 1945. Kopi i Det særlige Bygningssyn, journ. 24/45.

ARKITEKT
JOHANNES TIDEMAND-DAL
IN MEMORIAM

Den 9. februar 1961 døde Historisk Samfunds formand arkitekt J. Tidemand-Dal efter flere måneders håbløs sygdom, o. 79 år gammel.

Christen Johannes Tidemand-Dal, der stammede fra et københavnsk professorhjem, var født 13. marts 1882, tog afgang fra akademiet som arkitekt 1910 og nedsatte sig få år efter i Næstved, hvor han virkede i henved et halvt hundrede år. Talrige bygninger i og uden for Præstø amt er opført efter hans tegning, men især satte hans arkitektvirksomhed sig spor i Næstved, hvor han også foretog restaureringer af middelalderlige bygninger som Helligåndshuset, der indrettedes til museum, og Kompagnihuset.

Tidemand-Dal havde omfattende interesser, der fra arkitektur, gammel og ny, samt lokalhistorie og personalhistorie strakte sig til museum og filateli. Han fik talrige

tillidshverv og sad således i bestyrelsen for Akademisk Arkitektforening og i såvel Industriforeningen som Turistforeningen i Næstved. Endvidere var han længe formand for ligbrændingsforeningen og museumsforeningen sammesteds. Skønt højt oppe i årene dyrkede han sine interesser med usvækket energi.

Arkitekt Tidemand-Dals forbindelse med Historisk Samfund for Præstø Amt går helt tilbage til maj 1914, da han holdt foredrag for medlemmerne om de gamle huse i Næstved og foreviste en del af disse for tilhørerne. 1915 blev han medlem af vor forening, og i 1918 indvalgte han i styrelsen og fungerede i 32 år som dens sekretær under formændene amtmænd Vedel og amtmænd Toft. Ved sidstnævntes død 1950 overtog Tidemand-Dal formandsposten og beklædte den i de 11 år, han endnu havde tilbage.

Gennem den menneskealder, arkitekt Tidemand-Dal var Historisk Samfunds sekretær, var det for en stor del ham, der havde arbejdet med redaktionen af årbogen og med tilrettelæggelsen af de årlige udflugter. Selv leverede han til årbogen 1924 et referat af C. A. Jensens bog om Gjorslev. Men tillige var det ofte ham, der foretog gennemgangen af de historiske lokaliteter, man besøgte. I 1918 foreviste han kirkerne i Næstved, 1923 fortalte han om Liselund og 1935 om Gjorslev. 1936 ledede arkitekten en byvandring i Næstved for medlemmerne af Dansk historisk Fællesforening, der dengang holdt årsmøde i denne by.

Også i sin formandstid arbejdede Tidemand-Dal med interesse for årbogsredaktion og udflugter. I årbogen for 1957 kom hans artikel om Svenstrup-slægten Neergaard. Ved mødet 1950 foreviste han fotoudstillingen på Næstved Museum og ledede en vandring til byens gamle huse; næste år fortalte han om Præstø kirke. I 1957 holdt arkitekten — ligesom 22 år tidligere — foredrag om Gjorslev, og endelig gennemgik han ved udflugten i 1959 herregårdene Jomfruens Egede, Lystrup og Sparresholm.

Endnu på sygelejet beskæftigede arkitekten sig med vort historiske samfunds anliggender og udarbejdede trods svigtende kræfter den sidste årsberetning.

I de 47 år, arkitekt Tidemand-Dal havde forbindelse med Historisk Samfund for Præstø Amt, ydede han således en omfattende indsats, og da især ved redaktionsarbejdet og sine foredrag. Derved har han i vor forening sat sig et usynligt minde, mens de bygninger, han opførte, står som en synlig erindring om hans virke som arkitekt.

F. M.

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

Årsberetning 1959—60

Regnskab for Historisk Samfund for Præstø Amt

1. april 1959—31. marts 1960

<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.	<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.
Udgivelse af årbog 1958:		Tilskud fra Undervis-	
Honorarer 602,00		ningsministeriet ...	1.135,00
Trykning 2.426,10		Andre tilskud fra kom-	
3.028,10		muner	360,00
Andre tryksager 41,00		Medlemskontingent ...	3.285,30
	3.069,10	Salg af ældre årbøger	19,45
Udflugt	30,00	Renter	346,35
Repræsentation	126,00	Andre indtægter	31,50
Deltagelse i årsmøde	180,00		
Kontingent til Fælles-			
foreningen	58,20		
Porto og telefon	218,39		
	<u>kr. 3.681,69</u>		<u>kr. 5.177,60</u>
Overskud at overføre	2.000,00	Overskud overført fra	
Henlagt til formuen...	1.495,91	forr. år	2.000,00
	<u>kr. 7.177,60</u>		<u>kr. 7.177,60</u>

Status pr. ultimo marts 1960.

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Obligationer	2.418,62	Diverse kreditorer ...	3.135,20
Indestående i spare-		Konto for udgivelse af	
kasse og på postgiro	13.510,45	årbog	2.000,00
Tilgodeh. kontingent...	1.246,80	Kapital 1/4 59	10.576,26
Diverse til gode	31,50	+ overskud i	
		året 1959/60	1.495,91
			<u>12.072,17</u>
	<u>kr. 17.207,37</u>		<u>kr. 17.207,37</u>

Næstved, den 9. juli 1960

J. Tidemand-Dal,
formand.

P. E. Andersen,
kasserer.

Foranstående regnskab har vi revideret og fundet i overensstemmelse med kassebog og bilag. Sparekassebog og kontouddrag fra postgirokontoret har foreligget ved revisionen.

Næstved, den 24. august 1960

F. H. Højrup.

Ernst Hansen.

Ved den efter lovene foretagne skriftlige afstemning marts 1960 genvalgtes til styrelsen kommunelærer H. Hellum, Vordingborg, og arkitekt J. Tidemand-Dal, Næstved. Skolebestyrer Aa. Rasmussen, Glumsø, ønskede ikke at fortsætte, og i stedet valgtes amtsskolekonsulent J. Ingemann Petersen, Glumsø. — Til revisorer genvalgtes kontorchef F. H. Højrup, Næstved, og amtsrevisor Ernst Hansen, sammesteds.

Medlemstallet udgjorde pr. 31. marts 1960 433.

Då årsberetningen for Historisk Samfund hidtil har fulgt kalenderåret, men fremtidig — i lighed med årsberetningerne fra museerne — skal følge regnskabsåret, er udflugten 1959 allerede blevet omtalt i forrige årbog.

F. Michelsen.

VEDTÆGTER

for Historisk Samfund for Præstø Amt

§ 1. Samfundets navn er „Historisk Samfund for Præstø Amt“, og dets formål er at vække og nære den historiske interesse i amtet og fremme studiet af dets historie.

- a) ved udgivelse af en årbog og eventuelt andre skrifter med emne fra amtets historie,
- b) ved afholdelse af møder med foredrag, fortrinsvis om lokalhistoriske emner, og af udflugter til historisk interessante steder, såvel inden for amtet som i andre dele af landet,
- c) ved afholdelse af studiekredse, aftenhøjskole, hjemstavnsaftener o. l. med emne fra amtets historie.
- d) ved indsamling af historiske oplysninger om steder og personer i amtet.

§ 2. Indmeldelse i samfundet foregår ved skriftlig eller mundtlig henvendelse til et medlem af styrelsen eller en sognerepræsentant. Medlemskontingentet fastsættes af generalforsamlingen og opkræves samtidig med udsendelsen af årbogen. Udmeldelse sker ved henvendelse til kassereren inden 1. januar.

§ 3. Samfundets styrelse består af 9 medlemmer, som almindeligvis skal bo i amtet. De vælges på generalforsamlingen ved simpelt stemmeflertal for 3 år ad gangen, idet der afgår 3 hvert år. Genvalg kan finde sted. Hvis et af styrelsens medlemmer afgår ved døden, flytter bort eller efter eget ønske udtræder inden valgperiodens udløb, vælges et nyt medlem på den førstkommende generalforsamling for den resterende del af valgperioden.

Styrelsen vælger sin formand, vedtager forretningsgangen og fordeler arbejdet blandt sine medlemmer, hvoraf en skal fungere som kasserer.

På generalforsamlingen vælges hvert år to revisorer samt en suppleant for disse. Genvalg kan finde sted. Revisorerne gennemgår regnskabet og giver det påtegning. Regnskabsåret går fra 1. april til 31. marts.

§ 4. Ordinær generalforsamling afholdes hvert år inden 1. oktober, om muligt i forbindelse med et foredragsmøde eller en udflugt.

Indkaldelsen sker med 8 dages varsel ved direkte meddelelse til medlemmerne.

Generalforsamlingen har følgende dagsorden:

- 1) Formanden aflægger beretning.
- 2) Kassereren fremlægger årsregnskabet.
- 3) Valg af medlemmer til styrelsen samt valg af revisorer og suppleant for disse.
- 4) Drøftelse af samfundets forhold, herunder fastsættelse af kontingent.
- 5) Behandling af indkomne forslag.
- 6) Eventuelt.

Forslag fra medlemmernes side, der ønskes behandlet på den ordinære generalforsamling, indsendes til formanden senest 1. august.

Samtidig med indkaldelsen til generalforsamlingen udsendes stemmesedler med navne på medlemmer, som foreslås valgt til styrelsen og revisionen. Forslag til valgene fra medlemmernes side må være formanden i hænde senest 1. august. Også styrelsen kan stille forslag til valgene. Stemmesedlerne kan indsendes til formanden i lukket konvolut inden valget eller afleveres på generalforsamlingen.

§ 5. Ændringer i vedtægterne får kun gyldighed, når $\frac{3}{4}$ af de på generalforsamlingen fremmødte medlemmer stemmer derfor.

§ 6. Ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes af styrelsen eller efter skriftlig begæring af mindst 25 medlemmer. Den indkaldes med 8 dages varsel ved direkte meddelelse til medlemmerne.

§ 7. Styrelsen kan udpege sognerepræsentanter, der skal virke for samfundets vækst og fungere som bindeled mellem styrelsen og medlemmerne.

Der kan, hvis det ønskes, oprettes fraktioner eller afdelinger under samfundet.

§ 8. Til beslutning om samfundets ophør kræves vedtagelse af to generalforsamlinger, indkaldt alene med dette formål og afholdt med mindst 14 dages mellemrum. Beslutningen har kun gyldighed, hvis $\frac{3}{4}$ af de fremmødte medlemmer stemmer for samfundets ophør. Derefter afgøres med almindelig stemmeflerhed, hvad der skal ske med samfundets ejendele.

Nærværende vedtægter afløser vedtægterne af september 1912.

Således vedtaget på generalforsamlingen 18. juni 1961.

PRÆSTØ AMTS MUSEER

1959-60

NÆSTVED MUSEUM

Regnskab 1959—60.

<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.	<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.
Lønninger m. v.	1.641,80	Tilskud fra undervisningsministeriet ...	8.535,43
Lokaler	4.890,39	Tilskud fra amter og kommuner	9.075,00
Samlinger	2.943,11	Andre tilskud	1.440,00
Inventar	1.870,37	Kontingenter	384,00
Andre udgifter	1.822,07	Renter	277,85
		Andre indtægter	592,65
	<hr/>		<hr/>
	kr. 13.167,74		kr. 20.304,93
Overskud at overføre til næste år	21.337,48	Overskud overført fra forrige år	14.200,23
	<hr/>		<hr/>
	kr. 34.505,22		kr. 34.505,22

Besøget udgjorde 1209.

Fund og indkøb.

Blandt de keramikrester, som fremdroges fra udgravninger forskellige steder i Næstved, skal nævnes nogle stumper af liljefliser med tinemalje fra o. 1590. De blev fundet på gasværkets grund, hvor tidligere Mogens Thuessøns badstue lå.

Man har indkøbt 2 Louis Seize-stole samt 2 sølvsker, udført af Næstved-mesteren Draminsky og nogle sølvknapper med Eskild Olufsens stempel.

Gaver.

Der er indgået usædvanlig mange gaver til museet og heraf adskillige af stor værdi. Fra gårdejer Olsen, Pilegård, Naaby, modtog vi i alt over 80 genstande, bl. a. en tournurekjole, 2 køreslag og adskillige andre tekstilier samt møbleringsgenstande som en bordendeskænk, en gåsebænk og et hængeskab og desuden adskillige redskaber. — Fru Olsen, Gl. Fodbygård, har skænket et smukt Louis Seize-spejl og en hel del tekstilier, tilsammen 25 stk.. — Fru Valborg Stampe, Aarhus, overlod museet adskillige slægtsminder fra

familien Daase. — Professor Arne Bertelsen og direktør Erik Bertelsen forærede os malerier af kunstmalerne Rudolf og Aage Bertelsen. — Hofjægermester Lassen, Holmegaard, overlod os 12 fuldholter og 15 knægte fra Olstrupgård. — Det ville iøvrigt føre alt for vidt at nævne blot en del af den øvrige gaveliste.

Det by- og egnshistoriske arkiv har modtaget en del arkivalier og billeder, bl. a. 6 daguerreotypier og nogle stereoskopbilleder.

Museets virksomhed.

Det omfattende registreringsarbejde er ført et stykke videre, og i museets tagetage er der indrettet et magasinrum til glas og porcellæn. — Sammen med de lokale arkæologer cementstøber Larsen Appenæs, og lærer Johansson, Næstved, samt profesor Axel Steensberg har man foretaget en undersøgelse på øen Lindholm i Karrebæk fjord; på Lindholm findes såvel omrids af højryggede agre som en oval ringvold. — Det konstateredes i øvrigt, at de fuldholter og knægte, museet modtog fra Holmegård, tidligere havde siddet i Olstrupgård, hvoraf en rest endnu findes i Olstrup. — Vi har samarbejdet med dr. phil. Anders Bæksted, Nationalmuseet, som fotograferer og registrerer indskrifter fra før 1850.

F. Michelsen.

Rettelse: I årbog 1959 af denne årbog stod ved en fejltagelse som overskrift over denne rubrik „Præstø Amts Museer 1957—58“. Der skulle stå 1958—59.

KØGE MUSEUM

Beretning for året april 1959—marts 1960.

I samarbejde med arkæologisk-historisk forening for Køge og omegn blev der i påsken 1960 afholdt en omfattende udstilling på museet til illustrering af folk rygevaner i Østsjælland. Der var fremskaffet et meget righoldigt materiale, særlig af piber, hovedsagelig ved udlån fra befolkningen, men også fra museets egne samlinger. Ved arrangementet fik vi værdifuld assistance af hr. museumsinspektør Lassen, der også åbnede udstillingen med et meget interessant foredrag om tobakkens historie. Der var mellem 600 og 700 besøgende.

Endvidere afholdtes i samarbejde med Køge Byarkiv (et af museets bestyrelsesmedlemmer er byarkivar) en udstilling i museets renæssancestue af gamle fotografier, dokumenter etc., der havde relation til alle huse på Køges meget store torv og disses ejere. Byarkivets billeder blev suppleret med museets samling af 300 portrætter af byens fremtrædende mænd fra 1787 til ca. 1920.

En af de mere vigtige begivenheder i 1959 var den gennem-

gribende omordning af museets afdeling fra besættelsestiden, som bestyrelsen vedtog fremtidig får navnet: „Minder fra besættelsestiden“. Det i sin tid indsamlede materiale var egentlig anbragt under ret uheldige forhold i to små rum, der var dårligt oplyste. Ved at fjerne en væg blev det nu muligt at anbringe materialet i en fortløbende kronologisk rækkefølge, der starter med indrammede aviser og tyske opråb fra den 9. april 1940 og fortsætter med et righoldigt udvalg af illegale blade, plakater, bøger, træsnit af gode kunstnere o.s.v. Særlig bemærkelsesværdigt er et tableau, der viser frihedskæmpernes modtagelse af engelske containers med våben. Det hidtidige materiale blev ved denne lejlighed forøget i betydelig grad, og den således forbedrede samling blev indviet ved en sammenkomst i museumsgården.

Den årlige forårskoncert i Museumsgården med deltagelse af Køge Kor og Køge Strygeensemble samt Folkedanserforeningen er blevet afholdt som sædvanlig.

Vor sædvanlige propaganda med udsendelse af museumsplakaten, brochurer etc. er blevet suppleret med udsendelse af en skrivelse til ca. 250 formentlig interesserede borgere og foreninger i Køge, hvori vi har henledt opmærksomheden på, at der nu er indlagt varme i museet, og at vi derfor nu er istand til at modtage såvel byens borgere som tilrejsende gæster hele året rundt, og særlig i weekender og ferier.

Der er i slutningen af 1959 optaget en 2 timer lang farvefilm om livet i vor by. Heri indgår en del optagelser fra vore museumslokaler og af vore bedste ting, og vi regner med, at dette vil betyde en yderligere propaganda for vort museum.

Museet har i 1959 lidt to smertelige tab, idet vort bestyrelsesmedlem, borgmester Niels Alberchtsen, afgik ved døden i juni 1959. Han var museet en overordentlig god mand. Hans efterfølger blev borgmester Sund. Omtrent samtidig afgik arkitekt Otto Langballe ved døden. Han var medlem af vor bestyrelse fra 1932 til 1956, deraf fra 1948 som formand. Ved sin afgang blev han udnævnt til æresmedlem af bestyrelsen. Arkitekt Langballes virksomhed for museet i disse 24 år har på mange måder været til uvurderlig gavn for vore samlinger.

Den i sidste beretning omtalte planlagte vogngård blev påbegyndt i 1960 og er nu taget i brug. Den er allerede blevet fyldt med en halv snes vogne og brandsprøjter, men herom nærmere i næste beretning.

Besøgsantallet ligger stadig omkring 8,000. Blandt de besøgende har været mange udlændinge, engelske marinefolk, og særlig har det glædet os, at københavnske antikvitethandlere har sagt pæne ord om vore samlinger.

Vi har fået mange smukke gaver i det ovennævnte tidsrum, bl. a. en jagtvogn fra G. Køgegaard, en kane fra en gammel købmandsgård, et interessant hårarbejde i ramme fra den gamle Køge slægt Daldorph, nogle fine særke, en vifte, et meget gammelt lommeur, et morsomt gammelt hjørneskab, der er fremstillet for ca. 100 år siden af en landsbysnedker her i omegnen, broderede kraver, hedeboarbejder etc. Og sidst, men ikke mindst, den i sidste beretning omtalte sølvmedalje, slået til minde om Niels Juels sejr i Køge Bugt 1677.

Vagn Bro.

SYDSJÆLLANDS MUSEUM

Regnskab 1959—60.

<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.	<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.
Overført kassebeholdn.	10.535,20	Kustodens løn	1.500,00
Diverse tilskud	4.102,10	Tilgået samlingen ved	
Medlemskontingent ...	470,00	køb	1.103,45
Indvundne renter ...	553,03	Diverse driftsudgifter	338,55
Diverse indtægter ...	126,95	Indkøb af nyt inventar m. v.	4.333,53
		Leje af magasinrum...	1.087,48
		Diverse udgifter	106,40
		Kassebeh. at overføre	
		til næste års regnsk	7.317,87
	<u>kr. 15.787,08</u>		<u>kr. 15.787,08</u>

Byggefonden:

Indestående på sparekassebog	15.631,98
Indvundne renter	711,32
	<u>kr. 16.343,30</u>

På grund af museumsbyggeriet har museet været lukket i 1959.

Ved køb er erhvervet et eksemplar af „Den rette jüdske low-bog“ fra 1643, 3 aftryk af signeter fundet i grave i borgkirken samt en håndtegnning.

Som gaver er modtaget forskelligt træskomagerværktøj, en „blyvinde“, anno 1740 til valsning af blysprosser samt forskelligt glarmesterværktøj, fra en gård i Sallerup, en porthammer med årstal 1701, Vordingborg gamle bytromme, et spil, fra digteren Goldschmidts barndom, en tegnebog, et par briller, et glas og et billede af „Gåsetårnet“ (disse genstande har tilhørt digteren) samt fra apoteker Sandbergs dødsbo en række billeder med tilknytning til væveriet i Vintersbølle.

T. Worsaae.

GRUNDTVIGS MINDESTUER I UDBY

Regnskab 1960.

<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.	<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.
Tilskud f. Præstø amt	500,00	Løn til opsynet	714,50
do. Herfølge Frøhandel	500,00	Renter og afdrag på	
Entreindtægt	455,40	ejendom	114,04
Kort og vejledninger...	423,70	Vedligeh. og inventar	374,95
Huslejeindtægt	529,00	Skat og forsikring ...	107,92
Renteindtægt	667,02	Andre udgifter	346,02
		Driftsoverskud	1.417,69
	<u>kr. 3.075,12</u>		<u>kr. 3.075,12</u>

Besøget var i 1960 på 1140 personer, hvoraf halvdelen kom i større selskaber.

De sidste års driftsoverskud vil blive brugt til indre modernisering af det hus ved kirken, hvor opsynsmanden bor. Huset tilhører museet, og det danner sammen med trappen op til kirken en smuk detalje i det gamle Udby.

P. Froberg Møller.

MØNS MUSEUM

Regnskab 1959—60.

<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.	<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.
Lønninger	3.750,58	Tilskud, undervisnings-	
Lokaler	20.480,10	ministeriet	7.089,07
Samlinger	2.007,28	Tilskud, amt og kom-	
Inventar	1.059,70	muner	10.662,50
Andre udgifter	639,90	Tilskud, pengeinstituter	
Forrentning og afdrag		ter	200,00
på banklån	7.320,73	Kontingent og entré-	
	<u>35.258,29</u>	indtægter	1069,75
		Lejeindtægter	14.398,00
		Private eengangstilsk.	1.000,00
		Andre indtægter	2.069,09
			36.488,41
Overføres	5.857,95	Overført fra forr. år	4.627,83
	<u>41.116,24</u>		<u>41.116,24</u>

Besøget var i årets løb 1803, hvoraf ca. halvdelen turister. Museumsforeningens medlemstal var 197.

Samlingerne forøgedes med 196 protokolnumre til 8530. Af modtagne gaver kan nævnes: gravurne fra bonzealderen med rægekniv, pincet m. m., egetræs-standkiste fra 1600-tallet, himmelseng fra ca. 1800, fire kistebreve, flere gamle Møns-beskrivelser, tegninger af Møns ældste våben og uniformer og en stor samling sejl-mager- og hjulmagerværktøj.

J. L. Frederiksen.

Deres bank . . .

Næstved Diskontobank

Axeltorv 4 - Telefon 7215 00

. . . banken i centrum

A/S Banken for Næstved og Omegn

(Industribanken)

Telefon 72 01 11

Kontorsteder:

Fensmark - Menstrup

Aktieselskab kr. 600.000.—

Reserver kr. 2.093.000.—

— Indskud modtages på anfordring og opsigelse —

- alt i fast og flydende brændsel

Næstved Kulimport

CARL SEVERINSEN ½

Telefon 721616

N. P. Christensens

BOGTRYKKERI

RIDDERGADE 7 - TELEFON 724400

ÆLDRE ÅRGANGE

af samfundets årbøger kan købes hos samfundet for neden-
nævnte priser; for medlemmer dog med 25 pct. rabat:

Årgang 1913	Kr.	8,00
— 1914	„	2,80
— 1915	„	6,00
— 1916	„	2,80
— 1917	„	12,00
— 1919	„	2,80
— 1920	„	16,00
— 1924	„	12,00
— 1925—26 à	„	6,00
— 1927—29 à	„	2,80
— 1930	„	10,00
— 1931—36 à	„	2,80
— 1937	„	8,00
— 1938	„	10,00
— 1940—42 à	„	2,80
— 1943	„	6,00
— 1944	„	10,00
— 1945—46 à	„	2,80
— 1948	„	6,00
— 1949	„	2,80
— 1951—52 à	„	2,80
— 1953	„	6,00
— 1954—59 à	„	4,00

Johs. C. Jessen: Præstø Amts Skolehistorie
indtil 1830 (samt lærernes biografi) „ 8,00

Alle priser er ekskl. porto.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
OMKRING „VENLIGHEDEN“ Grundtvigs sommerhus på Rønnebæksholm	
af <i>Anders Bæksted</i>	293
ARKITEKT JOHANNES TIDEMAND-DAL IN MEMORIAM	381
HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT, <i>Årsberetning</i>	384
VEDTÆGTER for <i>Historisk Samfund for Præstø Amt</i>	386
PRÆSTØ AMTS MUSEER.....	388